

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

ALAPÍTVÁ 1866.

A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Bizottságának folyóirata

TARTALOM

Tanulmány

VÉKÁS LAJOS:

Grosschmid „Fejezetek kötelmi jogunk köréből” című művének centenáriuma 361

HARGITAI JÓZSEF:

A konzuli intézmény és a konzuli kapcsolatok jogának története 369

Európai jogi figyelő

FARKAS ÁKOS:

A büntetőjogi együttműködés sajátosságai az Európai Unióban 383

Szemle

BÉLI GÁBOR:

A tulajdonát ruházásra vonatkozó kötöttségek és formaságok felszámolása
az ősiségi nyíltparancsban 393

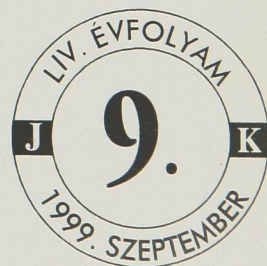
KÁROLYI GÉZA:

Az egyszemélyes társaságokról 397

Jogirodalom-Jogélet

Samu Mihály: Alkotmányozás, alkotmány, alkotmányosság
(PETRÉTEI JÓZSEF) 403

Francesco de Martino: Az ókori Róma gazdaságtörténete
(HAMZA GÁBOR) 407

Contents

Inhalt

Studies

LAJOS VÉKÁS:

The Centenary of Grosschmid's Work Titled
„Chapters from our Law of Obligations”

JÓZSEF HARGITAI:

The History of the the Consul's Institution and of
the Law of Consular Contacts

European Law Observer

ÁKOS FARKAS:

Cooperation in the Field of Criminal Law in the
European Union

Review

GÁBOR BÉLI:

The Abolition of Constraints and Formalities
Concerning Transfer of Property in the Entailment
Edict

GÉZA KÁROLYI:

On Single-Man Companies

Legal Life - Legal Literature

Mihály Samu: Constitutionalism, Constitution,
Constitutionality (JÓZSEF PETRÉTEI)

Francesco de Martino: The History of Antic Rome's
Economy (GÁBOR HAMZA)

Abhandlung:

LAJOS VÉKÁS:

Das Zentenarium des Werkes „Abschnitte aus dem
Bereich unseres Obligationsrechts" von Grosschmid
JÓZSEF HARGITAI:

Die Einrichtung des Konsulats und die Geschichte
des Rechts von Konsulatsbeziehungen

Europarechtlicher Beobachter:

ÁKOS FARKAS:

Strafrechtliche Kooperation in der Europäischen
Union

Rundschau

GÁBOR BÉLI:

Die Abschaffung der die Eigentumsübertragung
betreffenden Gebundenheiten und Förmlichkeiten
in dem offenen Befehl von Avitizität

GÉZA KÁROLYI:

Über die Einmann-Gesellschaften

Rechtswissenschaft - Rechtsleben:

„Verfassungsgebung, Verfassung,
Verfassungsmässigkeit" von Mihály Samu
(JÓZSEF PETRÉTEI)

„Die Wirtschaftsgeschichte der antiken Rom" von
Francesco de Martino
(GÁBOR HAMZA)

Jogtudományi Közlöny * A MTA Állam- és Jogtudományi Bizottságának folyóirata.

A Szerkesztő Bizottság vezetője: **Dr. Szabó András** főszerkesztő.

A Szerkesztő Bizottság tagjai: Dr. Gáspárdy László, Dr. Lamm Vanda, Dr. Rácz Attila.

Felelős szerkesztő: **Dr. Vörös Imre**. Szerkesztő: **Dr. Szalai Éva**

A szerkesztőség címe: 1015 Budapest, I. Donáti u. 35-45.

Levélcím: 1525 Budapest, Pf.: 773. * Telefonszám: 212-1185; Fax:212-1184.

»OBSERVER«
OBSERVER BUDAPEST MÉDIAFIZIOLÓ KFT

Támogatta:
Nemzeti Kulturális
Örökség Minisztériuma,
Nemzeti Kulturális Alapprogram

Kiadja a LOGOD Bt. 1012 Budapest, Logodi u. 49. Telefonszám/fax: 375-1490.

Előfizethető a LOGOD Bt. számlaszámain;

belföldön : 10900011-00000007-34760128 számlaszámon, külföldön: BACX HUHB 73476020-USD,
vagy CART HUHB 73476038-EUR számlaszámokon

Felelős kiadó: Buday Miklós ügyvezető igazgató.

Nyomdai előkészítés: LOGOD Bt. * Terjeszti a LOGOD Bt. Megrendelhető a kiadó címén,
valamint a Jóbarát '92 Bt-nél: 1277 Budapest, Pf. 80., Tel./fax:(36-1) 201-8448

Előfizetési díj belföldön egy évre: 6785 Ft, külföldön 78 USD • 51 EUR

Egyes lapszámok külön is megvásárolhatók, 700 Ft/szám áron, melyet a postaköltség felszámolásával kézbesítünk.

Nyomdai munkálatok: Alfaprint Kft., Felelős vezető: Barabás Gábor. * HU ISSN 0021-7166

TANULMÁNY

Grosschmid „Fejezetek kötelmi jogunk köréből” című művének centenáriuma*

✎ Vékás Lajos egyetemi tanár, ELTE

I.

Száz éve jelent meg könyv alakban a magyar magánjogtudomány minden bizonynal legeredetibb (a mai távlatból még nagyobb meggyőződéssel mondhatjuk: zseniális) műve, a „*Fejezetek kötelmi jogunk köréből*”.¹ Ha ma újra kiadnák, még több okkal írhatnók bevezetesként az 1932-es jubileumi kiadás² „figyelmeztetését”: A lefolyt évtizedek „folyamán akkori jogszabályaink számos kérdésben módosultak. Ennek ellenére a Fejezetek eredeti szövege... nyújthatja teljes hűséggel azt a monumentális művet, amely annak idején új irányt adott magánjogi tudományunk fejlődésének.”³ S mindjárt hozzátehetjük: számos vonatkozásban irányt ad ez az egyedülálló alkotás mai polgári jogunk intellektuális és dogmatikai megerősödéséhez, az új Ptk. tudományos előkészítéséhez is.

A *Fejezetek gazdagsága, gondolati ereje, nyelvi leleményei* lenyűgözik a mai jogászt is; ugyanazt a benyomást gyakorolják rá, mint Grosschmid személyisége a kortársakra: „különös szellemi elfogulatlanság, az ítélet megvesztegethetetlen bátorsága és a meghatározás készségének spontán bősége”⁴ árad belőle. A fejezetek kései bűvara cseppet sem érzi ezért elfogultnak a híres nokáos, *Márai Sándor* ítéletét Grosschmidről: „Munkásságában, lényében, fellépésén érezni kellett azt az egyszerű, személyhez kötött, nevezhetetlen erőt, a kifejezés és

definiálás lehetőségének ehhez az egy emberhez rögzített sajátosságát.”⁵

A *Fejezetek* (amint az igazán nagy szellemi alkotásoknál igencsak gyakori) nem adja meg könnyen magát az olvasónak; a gondolatok szinte egymásra tolnak benne, a váratlan asszociációk gyakran teszik próbára azt, aki a Grosschmid által feltárt összefüggéseket magáévá akarja tenni. Az egész mű *James Joyce* Ulysses-ére emlékeztet: az ember első kísérletre nem egyszer inkább csak megéri, sem mint megérti a szerző szándékát. De minden esetben megéri az ismételt fáradozás!⁶

Az egész mű *szerkezetét* illetően egyetértéssel idézhetjük *Szladits* véleményét: „A *Fejezetek* rendszerében bizonyos esetlegesség látszik. Mintha csupán az elkészülés sorrendjében sorakoznának egymás mellé. Mégis kétségtelen a rendszeresség a monumentális mű felépítésében, csak hogy nem az aprólékos sematizálás, hanem a nagyvonalú belső elrendezés szempontjából. Tartalmukban külön válnak ugyanis az *analitikus* és a *szintetikus* fejezetek.”⁷ Grosschmid a kötelem egyes részkerdezeit elemző analitikus fejezetek⁸ eredményeiből – induktív módon – bontja ki fogalomalkotó és rendszerező gondolatait. Ez utóbbiak mintegy a könyv összefoglalását képezik, és a zárófejezeteket alkotják: a kötelem jogalkatáról (XV. f.), a tárgyi értelemben vett kötelmi jogról (XV. f.), s legvégül a kötelem fogalmáról (XVI. f.). Ismét *Szladits*csal szólva: „Grosschmid általánosításai, mint csiszolt gyémántok sokszorosan facettázva vannak;

* Az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán Grosschmid könyvének centenáriuma és a Szladits Károly Szeminárium megnyitása alkalmából 1999. április 15-én rendezett tudományos ülésen elhangzott előadás szerkesztett szövege.

1 Egészen pontosan: az I. kötet első kiadása 1898-ban, a II. kötet 1900-ban látott napvilágot. Idézeteink és hivatkozásaink a mű jubileumi kiadásának (Grill Károly Könyvkiadó Vállalata Budapest, 1932) kötet- és lapszámaira vonatkoznak.

2 Grosschmid Béni 80. születésnapjára jelentették meg a művet, a kétkötetes Glosszával együtt: Glossza Grosschmid Béni *Fejezetek kötelmi jogunk köréből* című művéhez. Grill Károly Könyvkiadó Vállalata Budapest, 1932.

3 *Fejezetek* (I. l-j-ben id. kiadás), I.k., III.

4 *Márai Sándor*: Egy polgár vallomásai, 3. kiadás (év nélkül), Révai Budapest, I. kötet 155.

5 u.o.

6 Nagy segítséget jelent ehhez *Gönczi Gábor* Tárgymutató-ja. Grill Károly Könyvkiadóvállalata Budapest, 1942. Az eredeti kiadáshoz *Meszlény Artur* készített hasonló segédeszközt: Mutató és forrásgyűjtemény, valamint más segédeszközök Zsögöd Benőnek „*Fejezetek kötelmi jogunk köréből*” címu művéhez. Politzer Zsigmond és fia kiadása, Budapest 1902. 147.

7 *Szladits Károly*: Kötelem jogalkata. Grill Károly Könyvkiadó Vállalata Budapest, 1933. (Különlenyomat a Grosschmid Glosszából), 3.

8 I.f.: Telekönnyvi szolgáltatás; II.f.: Fajlagos kötelem; III.f.: Kártérítés; IV.f.: Szolgáltatási hely; V.f.: Szolgáltatási idő; VI.f.: A szolgáltatás névelő módjairól; VII.f.: Adós-késedelem; VIII.f.: Hitelező-késedelem; IX.f.: A természetes szolgáltatás elszegése. Szolgáltatás lehetetlenülése; X.f.: Pénztartozás; XI.f.: Viszonos kötelem; XII.f.: Törvényes kamatláb. Kamatelévülés; XIII.f.: Vagylagos kötelem.

változatos csillogásukat csak úgy lehet helyesen felfogni, ha szemünk előbb a részletekhez szokott hozzá. Így, az előzményekre támaszkodva, ezek a fejezetek a legmélyebb bepillantást engedik a kötelem lényegébe, amelyet eddig elérni sikerült.”⁹

II.

A Fejezetek valóban „kimeríthetetlen kincsebányájában”¹⁰ is különös értéket képvisel a *dologi és a kötelmi hatály* problematikájának grosschmid-i kezelése: a magánjog e kettős megközelítési módja a maga szerves egységében és mégis a megkívánt éles kontúrokkal jelenik meg a könyvben.

Ezt a témát azért választottuk e megemlékező előadás tárgyául, mert – úgy tűnik – mai polgári jogunkban a szükségesnél kevésbé pregnánsan van jelen ez az ősi magánjogi distinkció. Természetesen, ma is tudja minden képzett jogász, hogy miben tér el a haszonélvező és a haszonbérő jogi pozíciója; s ismeretesek a többi hasonló alaphelyzetek is. De – a magánjogi dogmatikát az elmúlt évtizedekben egyszerűsítő és sok vonatkozásban elszegényítő folyamatokban – mintha elhomályosultak volna fontos átmenetek, jellegzetes árnyalatok és főként: a kétféle hatály együttjárásának egy-egy életviszony jogi rendezésében. Márpedig nem sikerülhet színvonalas polgári törvénykönyvet alkotni a magánjog évezredes dogmatikai eszköztárának teljes és pontos ismerete és kritikai felhasználása nélkül!

Grosschmid már azzal kiemelt jelentőséget látszik tulajdonítani a *dologi* („kifelé való”, „dologbelileg lekötött”, „abszolút”, „dologjogi”)¹¹ és a *kötelmi* („obligatorius”, „személyes”)¹² hatály összefüggésének, hogy a Fejezetek élére a *telekkönyvi szolgáltatás* részletes (öt és fél-száz oldalon történő) elemzését helyezi; de a későbbi témák tárgyalásánál is ismételten visszatér e kérdésekre.¹³ A Fejezetekre nagyon jellemző módon a legkülönbözőbb kérdések tárgyalásánál veti fel a magánjogi hatály e két

formáját: a házassági vagyoni jogi szerződés kapcsán,¹⁴ feltehetően ajándékozásnál,¹⁵ alapítvány tételével összefüggésben,¹⁶ az ingatlan-átruházó szerződéstől történő elállási jog gyakorlásánál,¹⁷ csődtömegben lévő ingatlan jogi sorsának vizsgálatánál,¹⁸ csődhitelezők megtámadási igényénél,¹⁹ a deliktuális kártérítési igény jogi természetének tárgyalásánál²⁰ stb. Ez a csupán példászerű felsorolás illusztrálja a Fejezetek szinte kimeríthetetlen témagazdagságát, de egyben bizonyítja a *dologi*, illetve a *kötelmi* hatály problematikájának *szerteágazó előfordulási lehetőségeit* is.

III.

Természetesen e megemlékezés alkalmával meg sem kísérelhetem a *dologi* illetve a *kötelmi* hatály valamenynyí összefüggésének tárgyalását. Egyetlen intézmény alaposabb elemzésére vállalkozom: az *átadás* (a *tradíció*) jogi természetét vizsgálom az *átruházással történő tulajdonszerzésnél*.

A témaválasztás nem egyszerűen azért esett erre az intézményre, mert az *átadás* a kontinentális jogrendszerek egy részében (így a miénkben is) központi szerepet játszik a tulajdonjog átruházásánál (ún. *tradíciós* rendszert elfogadó megoldás).²¹ Mindenekelőtt az indokolja ma a *tradíció* jogi jellegének elemzését, hogy a *Ptk.* és a *hatályba lépése óta eltelt négy évtized jogfelfogása* – nézetem szerint – *nem vezetett megnyugtató eredményre* ebben a kérdésben. Nem lehet ugyanis bizonyosan tudni, hogy a *Ptk.* utáni polgári jogunk is fenntartotta-e a korábbi magánjog álláspontját a *kötelmi jogi és a dologi jogi ügylet szétválasztásáról*, vagy pedig az *ügyletegység elvét* követi, és ezért az *átadás* ma pusztán *reálcselekmény* és nem *jogügylet*.

I. A Fejezetekben következetesen *szétválék a tulajdonátruházás jogcímét képező kötelmi szerződés és a tradíciós dologi jogügylet*,²² illetve a kettő jogi sorsa. Ha

9 uo., 4.

10 *Szladits* a 6.lj-ben i.m-hez írt Előszóban; ugyanígy az 1.lj-ben i.m. bevezetésében, I.k., XIII.o.

11 *Fejezetek* I.k. 65., 66., 102., 148., 158., 206., 214., 502.

12 *Fejezetek* I.k. 2., 65., 142. stb.

13 A Glossza egyik szerzője, *Blau György* is felfigyelt erre: „Feltűnő, hogy amikor Grosschmid *kötelmi* jogunkat tárgyalja, elsőnek *telekkönyv*, ingatlan és tulajdonjog tolnak tollára: a *dologi* jog fő pontjai. Nem pedig „pénz” vagy „munka”, amikkel hasonló esetben valamely német tudós – ha egyáltalán kiszakítaná magát az absztrakciókból, és mint Grosschmid, in medias res intónálna, – feltehetőleg kezdené.” Glossza (2.lj-ben i.m.) I.k., 1. A *dologi* és a *kötelmi* hatály kérdéséhez a Fejezetek könyvnyi méretű első fejezetén kívül I.: *Fejezetek* I.k., 711., II.k., 684-686., 1274. stb.

14 *Fejezetek* I.k., 65. sk.

15 *Fejezetek* I.k., 102.

16 *Fejezetek* I.k., 111. sk.

17 *Fejezetek* I.k., 138. skk., 159. sk.

18 *Fejezetek* I.k., 204. sk.

19 *Fejezetek* I.k., 519.

20 *Fejezetek* I.k., 708. skk.

21 *Optk.* 423.§, 431.§; *BGB* 925.§, 929.§; *Ptk.* 117.§ (2) bek. Ezzel szemben a *Code civil* [Art. 711., 1183 (2), 1583. és köv.] és az *angol jog* (*Sale of Goods Act, sect. 18., rule 1.*) szerint az egyedi szolgáltatásként meghatározott dolog (áru) tulajdonjoga már a szerződéskötéssel át száll a jogosultra. A svájci *Kötelmi jogi törvény* (OR Art. 184-185.§§) szerint a felek közötti hatályok (hasznok és terhek viselése, kárveszély átszállása) a szerződéskötéssel szállnak át az új tulajdonosra, de a tulajdonjog egésze (a maga külső, harmadik személyeket is érintő hatályával) csak a dolog átadásával. Vö.: *Eörsi Gyula*: A tulajdonátszállás kérdéséről. Légrády Testvérek Rt. Budapest, 1947. (125 p.) 11. skk.

22 *Fejezetek* I.k., 112., 158.

például az eladó – jogszerűen – eláll a szerződéstől, Grosschmid szerint „az átruházási ügylet s a rajta épült bekebelezés nem 'érvénytelen'... , amiért: oka-nem-lett (*causa non secuta*), vagy okafogyott (*causa finita*). Ami pedig resolválódott... csak a *causa tradendi*, nem maga a *traditio*.”²³ Egy másik helyen Grosschmid az átadást kifejezetten „tulajdonátbocsátó akartanyilvánítás”-nak nevezi.²⁴ A Fejezetekben a tulajdonátruházás e kettős ügyleti háttére (a *causa tradendi* és a *traditio*) képezi a döntő választóvonalat az engedményezéssel, mint a kötetmi jellegű követelés átruházására irányuló intézménnyel szemben: „az engedményezésnél... a jogváltoztató kijelentés már magában előkészíti (a másik fél hozzájárulásával perficiálhatóvá teszi) a célzott jogváltozást (követelés átszállítását). Az *animus*-ban (*spirituale*-ban) benne van a *corpus*. ... A tulajdonátruházásnál e kettő, két különálló alkatelem. Ingóknál is. ... A telekkönyvi átruházásnál ... e kétféle alkatelemnek különváltsága szembeszökő. A bekebelezési engedély a *spirituale*; a nyilvánkönyvi előzőség a *corporale*. ... Az engedményben marasztalás e szerint: a *spirituale*-ban (az *animus tradendi* megfelelő alakú kijelentésében) való marasztalás”.²⁵ S ehhez – magával az átadással, annak ügyleti természetével kapcsolatban – Grosschmid még hozzáteszi: „a tabuláris *traditio* is két láncszemből áll... Percificiálódik, mint dologi szerződés csakis e második láncszemmel”, vagyis a telekkönyvi birtokbavétellel.²⁶

2. Az *Mtj.* is szilárdan kitarított amellett, hogy átruházással történő tulajdonszerzéshez két különálló ügylet: a kötetmi szerződés és a dologi jogügylet szükséges. Az 1928-as törvényjavaslat ingók tulajdonának átruházásánál az átadás momentumával, azaz a dolog birtokának a szerzőre ruházásával kapcsolatban (562.§) kifejezetten felhívta a birtok átruházásáról szóló rendelkezéseket (449-451.§§) is. E szabályok szerint pedig a dolog átadása befejezést nyer, mihelyt a szerzőfél az eddigi birtokossal létrejött *megegyezés* alapján abba a helyzetbe jut, hogy a dolgon a tényleges hatalmat maga vagy képviselője útján gyakorolhatja. A *megegyezés* önmagában elegendő, ha a szerzőfél a dolgot már birtokában tartja [449.§ (2) bek.].

Kolosváry ingók átadásával kapcsolatban a következőket írja: „Élesen hangsúlyozandó azonban, hogy az a momentum, mely a tulajdon átszállását, illetőleg megszerzését előidézi a tulajdon átszállítására és átvételére irányuló összhangzó ügyleti akarattal kvalifikált átadási tény. Az oly átadás, mely mögött tulaj-

donátruházási szándék nincs: tulajdonszerzésre nem vezethet.”²⁷ Ami pedig ingatlanok tradícióját illeti, Kolosváry leszögezi: „Miután pedig a dologi jogváltozást maga a bekebelezés ténye létesíti és nem a jogcímet adó jogügylet, a kérvény mellé becsatolandó az átruházónak a *bekebelezésre adott kifejezett engedélye is*. A dologi jogot szülő dologi szerződés t.i. a bekebelezési engedély kiadása-elfogadása és telekkönyvi keresztülvitelének mozzanataiban valósul meg.”²⁸

3. Ha most el is tekintünk attól, hogy a *Ptk.* az egész *birtoktant tudatosan leegyszerűsítette*, és a birtok kategóriáját csak a birtokvédelemhez szükséges mértékben tartotta meg,²⁹ akkor is feltűnik, hogy a Kódex miniszteri indokolása külön magyarázat nélkül hagyja az egész problémát, és ezért nem lehet egyértelműen megállapítani, hogy a *Ptk.* *valóban változtatott-e* a tradíció jogi jellegének megítélésében vagy sem. S – véleményem szerint – ez az igazi probléma, aminek folytán ma teljes *bizonytalanság* uralkodik az átadás jogi természetéről.

Biztosan csak annyi állapítható meg, hogy a *Ptk.* 117.§-a egyértelműen *kitart* a tradíciós rendszer mellett; de – szemben az *Mtj.* imént hivatkozott megoldásával – nem írja körül az átadás mibenlétét. Mindenesetre ebből a tényből és magából a törvénytörvényből (különösen annak történeti értelmezése alapján) inkább arra lehet következtetni, hogy a *Ptk.* eltért a korábbi jogtól, és az *ügyletegyeség* elvét követi. A miniszteri indokolásban van ráadásul egy állásfoglalásnak is felfogható mondat: „... feleslegesnek látszik az átadás tényét külön jogi aktusnak minősíteni, hiszen az csupán a felek szerződési akaratának realizálódása.”³⁰ De erre a megállapításra egyértelműen a konszenzuális rendszer mellett szóló szempontként, s nem a tradíció valóságos (vagy a *Ptk.* szerint kívánatos) jogi jellegét meghatározó kijelentésként kerül itt sor. Egyáltalában *nem egyértelmű* tehát, hogy a *Ptk.* hivatalos indokolása a fenntartott tradíciós tulajdonátruházási rendszerben nem tekinti külön jogügyletnek (vagy még inkább: nem tekinti külön jogi ténynek) a dolog átadását.

4. S ebből fakadnak az elmúlt évtizedek komoly *értelmezési zavarai*. Az egyetemi tankönyvek a *Ptk.*-beli változtatásra ügyet sem vetve és egymást ismételve azt hangsúlyozzák, hogy a tradíciónak szándékosnak kell lennie, a tulajdon átruházásának szándékával kell végbemennie. Ebből az ügyleti felfogásra következtethetnénk, de a szerzők egy szót sem szólnak az átadás jogi természetéről.³¹

23 Fejezetek I.k., 139.

24 Fejezetek I.k., 172.

25 Fejezetek I.k., 198. sk.

26 Fejezetek I.k., 201., ugyanígy: 221. skk., 482.

27 Kolosváry Bálint: A tulajdonjog, in: Szladits Károly: Magyar magánjog V.k., Grill Károly Könyvkiadóvállalata Budapest, 1942. 245. (kiemelés az eredetiben).

28 uo. 271. (kiemelés az eredetiben).

29 Világhy Miklós: A birtokvédelem problémája. Az Állam- és Jogtudományi Intézet Értesítője I. (1958) 143-175.

30 Az Igazságügyminisztérium hivatalosan közzétett szövege. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Budapest, 1959. 94.

31 Világhy Miklós-Eörsi Gyula: Magyar polgári jog. (2. kiadás) Tankönyvkiadó Budapest, 1965. I.k. 323.; Sárándi Imre: Tulajdonjog. Tankönyvkiadó Budapest, 1988. 88.; Lenkovics Barnabás: A dologi jog vázlata. Eötvös József Könyvkiadó Budapest, 1995. 138.

Még inkább fokozzák a bizonytalanságot a Ptk. kommentárjai. Petrik szerint Világhy tankönyvbeli tétele, amely a tradíció szándékosságát hangsúlyozza, „nem vitatható, azonban feleslegesnek tűnik külön feltételként kiemelni. Az átruházási szándék meglétét ugyanis az érvényes jogcím megvalósulása körében kell vizsgálnunk.”³² Hasonló vélemény tetszik ki Sárközynél is: „Megjegyezzük, hogy a dolog átadása önmagában nem jelent tulajdonszerzést. Szükséges ugyanis a tulajdonjog átruházására való szándék (akarat) is, amit a szerződéses jogcím fejez ki.”³³ Mindkét álláspontot inkább úgy lehet érteni, hogy az átadás puszta reálcselekmény, olyan nem ügyleti természetű jogi tény, amely a tulajdonátruházás jogcímét képező szerződéshez járulva eredményezi a tulajdonosváltást.

A nagy terminológiai elbizonytalanodás közepette és a Ptk. utáni jogfelfogás alakulásának ismeretében valóságos meglepetés már a teljesen feledésbe ment „dologi jogi ügylet” terminus technicusként történő használata az adásvételi szerződésről nemrégiben megjelent kiváló monográfiában. Az elméleti tisztázás irányába tett előrelépés ez még akkor is, ha a könyv – egy más irányú fogalmi botlással – az átadás, a tradíció jogi elnevezésére az átruházás, mint tulajdonszerzési mód megjelölést használja: „Mindenekelőtt rögzíthetjük, hogy hatályos jogunkban az átruházás jogcímhez (kauzához) kötött dologi jogi ügylet.”³⁴ Még örvendetesebb, hogy a szerző – igaz, csak egy későbbi fejezetben – a jogügyleti természet mellett igen jó érveket sorakoztat fel.³⁵ Ezekre még (alább a 7. pontban) visszatérünk.

5. A legmeglepőbb ebben az elméleti és terminológiai félhomályban az, hogy mind a Ptk. miniszteri indokolásának, mind a Kódexhez kapcsolódó tankönyveknek és kommentároknak meglelt volna a szilárd teoretikus kiindulópontjuk a tradíció jogi természetének mindkét felfogásához. Az ügyleti tan biztosan vethette volna horgonyát magába a Fejezetekbe; a dologi ügylet félre tételéhez pedig Eörsi adott érveket.

„A tulajdonátszállás kérdéséről” írott kitérő munkájának³⁶ következtetései között Eörsi egyértelműen az *ügyletegyeség* elvét fogadja el, és az átadást reálaktusként fogja fel. Álláspontja szerint „ma már erősen támadható jogunk azon tétele, mely szerint adásvételnél két ügylet van: egy kötelmi (szerződés) és egy dologi (tradíció, be-

kebelezési engedély adása). Ügylet egy van: a 'kötelmi', mely megindítója a tulajdonátszállás dinamikus folyamatának. A 'dologi' ügylet ezen folyamat egy fázisa és pedig az a fázis, melyhez az extern hatályok beállta fűződik. Nem új akaratelhatározás, nem új megegyezés eredménye e fázisba lépés, hanem csupán egyike azon cselekményeknek, melyek foganatosítandók ahhoz, hogy a szerződés értelmében a tulajdonátruházás megtörténhessen.”³⁷ Eörsi szerint nem a felek újabb ügyleti akaratmegegyezése, hanem a jogszabály normatív ereje váltja ki ezt a fázist a tulajdonátruházás folyamatában. Külön vitatja a „dologi” elnevezést is.³⁸ Felfogásában a dologi ügylet „történelmi emlék a primitív jog azon idejéből, amikor még a formális birtok jóval több volt merő joglátszattól”.³⁹

6. Eörsi álláspontjának – nézetem szerint – az a *gyenge oldala*, hogy a dologi ügylet kritikájával – akaratlanul – az egész tradíciós rendszer létjogosultságát kérdőjelezi meg. Márpedig a magyar polgári jog – hagyományosan, s a Ptk.-ban is – ezt a rendszert fogadta el.

Igaz ugyan, hogy a modern jogokban – szemben a kezdetlegesebb társadalmak szabályrendszerével – a kötelmi „szerződés megkötésével valóságos és teljes kötelezettség” keletkezik „a tárgy valósággal történő átruházására, oly kötelezettség, amelyet már kártérítésre sem lehet önként átfordítani”. S helytálló az a megállapítás is, hogy a tradíció „nem jelenti a felek közt a szerződésnek a realitásokban történő szinte novációszerű új megpecsételését, nem jelenti azt, hogy íme valóban komolyan akarják a szerződés realizálását”.⁴⁰ De a tradíciós rendszerben a *kötelmi szerződés* még mindig csupán a tulajdonjog átruházására vonatkozó *kötelmi jogi igényt* alapozza meg, s nem magát a tulajdonátruházást viszi végbe. A tulajdonjog átszállásához szükséges *második jogi elemet*: a *tradíciót* pedig ebben a rendszerben nem lehet pusztán a kötelmi szerződés reflex-jelenségévé, olyan faktuális jogi ténnyé egyszerűsíteni, amellyel kapcsolatban az ügyleti érvényességi követelmények támasztása kizárt volna. Ráadásul Eörsi is elismeri, hogy a tradíciós rendszerben az átadás aktusával az extern hatályok mellett intern hatályok is átszállnak a régi tulajdonosról az újra.⁴¹

S lehetséges, hogy az átadást nem teljesítő eladó helyett a dologi ügyletet „foganatosítja a végrehajtó, foganatosítja a bíró, amikor meghozza a bekebelezési enge-

32 Petrik Ferenc: A tulajdonjog, in: A Polgári Törvénykönyv Magyarázata. (4. kiadás, szerk.: Gellért György) Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Budapest, 1998. 1. k., 318.

33 Sárközy Tamás: A tulajdonjog, in: Polgári jog, Kommentár a gyakorlat számára (szerk.: Petrik Ferenc) Hvgorac Lap- és Könyvkiadó Kft. Budapest, 1998. 264. sk., kiemelés tőlem. V.L.

34 Kisfaludi András: Az adásvételi szerződés. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Budapest, 1997. 115. A szerző ugyanitt példásan mutatja be az adásvételi szerződés kapcsán a kötelmi és a dologi hatály beálltának egymástól elválvó fázisát és e hatályok eltérő következményeit.

35 uo. 162. sk.

36 Eörsi: 21.lj.-ben i.m.

37 uo. 113. sk.

38 uo. 114. sk.

39 uo. 115.; megjegyezzük, hogy jogpolitikailag Larenz is azt tartja leghelyesebbnek, ha a kötelmi jogi szerződéssel bekövetkezne a tulajdonátszállás (ügyletegyeség elve), de a dolog átadása is szükséges volna. Lehrbuch der Schuldrechts, Bd. II/1., (13. Aufl.) Beck, München 1986. 39. § II.d.

40 uo. 115. sk.

41 uo. 116.

délyt helyettesítő ítéletet”.⁴² De ezek az esetek – álláspontom szerint – nem gyengítik a tipikus helyzetekből levonható következtetés erejét: a tulajdonátruházáshoz az átadás mozzanatában elengedhetetlenül szükséges a felek ügyleti természetű jogcselekménye. Ez a jognyilatkozat ingó tulajdonának átruházásánál a dolog fizikai átadásához kapcsolódik, ingatlan tulajdonának átruházásánál az ingatlanyilvántartási bejegyzési engedélyben ölt testet. Természetesen nem olyan originális akarathatározás vezet a dologi ügyleti nyilatkozathoz, mint a jogcímet teremtő szerződésnél,⁴³ nincs is szó külön jogokat és kötelezettségeket keletkeztető szerződésről.⁴⁴ A tradícióhoz tartozó dologi jogi ügylet jogváltozást idéz ugyan elő (még hozzá a legjelentősebbet: a tulajdonosváltást), de külön tevésre vagy attól való tartózkodásra vonatkozó kötelezettségek nem keletkeznek belőle. Mindezek ellenére nem lehet a tradíció ügyleti jellegét elvitatni.

Ilyen elméleti megfontolások nyomán megalapozottan kimondhatjuk azt is: valóban szükséges feltétele az átruházással történő tulajdonszerzésnek, hogy az átadásra ingóknál a tulajdon átruházásának szándékával kerüljön sor, ingatlanoknál pedig az, hogy az ingatlanyilvántartási jog az átruházó külön bejegyzési engedélyét megkövetelje.⁴⁵

S végül ez az ügylet valóban nevezhető dologi jogügyletnek, (korábbi, nagyon találó szóhasználat: *véghezvivő szerződésnek*), éspedig abban az értelemben, hogy a tradíció váltja ki a dologi jogi hatást. Hiszen a tradíciós ügylet elengedhetetlen elemét képezi az átadás, illetve az ingatlanyilvántartásba bejegyzés mindenkire kiható, tulajdonváltató aktusának. Ezzel szemben a tulajdonátruházás kauzáját alkotó adásvételi vagy más *kötelmi szerződés* (régie elnevezéssel: az *elkötelező szerződés*) csak a szerződő felek közötti jogok és kötelezettségek szülője.

7. Joggal vethető fel a kérdés: vajon van-e *gyakorlati következménye* annak, hogy a tradíciót, mint az átruházás szerzőmódjának második jogi elemét nem reálcselekménynek, hanem *jogügyletnek* tekintjük? A válasz egyértelmű: igen, hiszen jelentős különbségek fakadnak a tradíció jogi jellegének ilyen vagy olyan felfogásából.

a) Mindenekelőtt azt kell megállapítanunk, hogy (amint erre már a 45. l-j-ben utaltunk) ingatlanok tulajdonátruházásához a régi telekkönyvi rendtartás hatálya idején mindenképpen szükséges volt a bekebelezési enge-

dély (*clausula intabulandi*), de részben az ingatlan-nyilvántartási rendszer bevezetése után, vagyis az 1973. január 1-ét követően kialakult földhivatali gyakorlatban is megkívánják a bejegyzési engedélyt. Az új ingatlanyilvántartási törvény (1997. évi CXLI. törvény) pedig *ex pressis verbis* követeli meg újra a bejegyzési engedélyt.⁴⁶

Ingatlanok tulajdonátruházásánál tehát a tradícióhoz kapcsolódó külön ügylet, azaz a dologi jogügylet megléte aligha vitatható.

b) Másodszor le kell szögeznünk, hogy azokban az esetekben, amikor a tulajdonjog a tényleges fizikai birtokba adás elmaradása ellenére átszáll, az átadást helyettesítő külön dologi ügyleti megegyezés nélkülözhetetlen. S egyben kizárólag a dologi ügylet biztosítja a tradíciós rendszer érvényesülését, hiszen a dologi ügylet jelenti magát a tradíciót. Ez a helyzet *brevi manu traditio*, *constitutum possessorium* és *cessio vindicationis* esetében. Ha nincs dologi jogi ügylet, mindezeknél az ősi kivételeknél, amelyeknél a tradícióra ténylegesen nem kerül sor, gyakorlatilag a konszenzuális tulajdonátruházási rendszer érvényesül.⁴⁷

c) A tradíció ügyleti- vagy reálcselekmény-jellege közti választás lehetősége a fentiek szerint ingók tulajdonátruházásának azon eseteire szűkül le, ahol a tradíció keretében a dolog tényleges fizikai átadására sor kerül. Itt elvben lehetne az átadást nem ügyleti jellegű jogi tényként kezelni. A kétféle megoldásnak azonban *eltérő jogi következményei* vannak.

Kisfaludi András – az adásvételi szerződés teljesítését elemezve – szemléletesen mutatja be ezeket az eltéréseket. Egyik példája így szól: „a cselekvőképtelen gyermek tulajdonát képező ingó dolog eladásáról a törvényes képviselő által kötött szerződés szerződésszerű teljesítésének tekinthető-e, ha a tárgyat képező dolgot a cselekvőképtelen tulajdonos adja át a vevőnek, vagy utóbb a törvényes képviselő arra hivatkozva, hogy az átadás a cselekvőképtelenség okából érvénytelen volt, visszakövetelheti-e a dolgot?” Egy másik problémát a könyv így fogalmaz meg: „Ha a cselekvőképtelen személy vevői pozícióban van, akkor szerződésszerű teljesítés történik-e, ha az eladó a cselekvőképtelen személynek adja át a dolgot, vagy később hivatkozhat arra a cselekvőképtelen fél törvényes képviselője, hogy az átvétel nem tekinthető érvényesnek?” Egy újabb kérdés: „mi a hatása annak, ha a cselekvőképtelen fél visszautasítja a szerződésszerűen felajánlott dolog vagy vételár átvételét: megállapítható a jogosulti késelem, vagy sem?” S végül a tárgyalat prob-

42 uo.

43 Így Eörsi is: u.o. 114., 117.

44 A német jogi nyelv a kötelmi szerződéstől történő megkülönböztetést terminológiaiailag is kifejezésre juttatja, amikor nem a „Vertrag”, hanem az „Einigung” kifejezést alkalmazza. V.ö.: Baur, Fritz: Lehrbuch des Sachenrechts, fortgef. von Baur, Jürgen F. und Stürmer, Rolf (16. Aufl.) Beck, München 1992. 34.

45 A jelenleg még hatályos 1972. évi 31.sz. tvr. [14.§ (2) bek., 15.§] kifejezetten nem kívánja meg ugyan az eladó bejegyzési engedélyét, de a földhivatalok gyakran mégis megkövetelik azt. Az ingatlan-nyilvántartásról rendelkező, de még hatályba nem lépett 1997. évi CXLI. törvény 29.§-a pedig visszatér a hajdani telekkönyvi eljárásban kialakult jogi helyzethez, és mellőzhetetlenné teszi a bejegyzési engedélyt.

46 l. az előző l-j-ben.

47 Itt mutatnánk rá arra is, hogy a tradíció ezen különleges megvalósulási eseteit helyes volna az új Ptk.-ban tételesen szabályozni [úgy, ahogy pl. a Mtj. (449-451.§§) is tette], és nem egy körülírással beérni, amint a jelenlegi Ptk.-ban [117.§ (2) bek.] szerepel.

lematika egy másik aspektusa: „a jogi személy képviselője által kötött érvényes szerződés teljesítéséhez is szükség van-e a képviselő közreműködésére, vagy ellenkezőleg, a jogi személy részéről bárki teljesítheti a szerződést?”⁴⁸

Kisfaludi álláspontommal egyező kiindulási alapot választ a feltejt igen jó kérdésekre adandó feleletekhez. Nézete szerint sem lehet reálaktusként kezelni az adásvételi szerződés teljesítését (pontosabban: az „átadást”), hanem annak *jogügyleti* attribútumokat kell tulajdonítani: „Mivel az adásvételi szerződés alapján az eladó főkötelezettsége a tulajdonjog átruházása, ami a tulajdonosi rendelkezési jog gyakorlásának egy fontos megnyilvánulása, nagy valószínűséggel azt kell mondanunk, hogy a teljesítésnek ez a mozzanata jogügylet, ami megkívánja, hogy ügyleti akarattal rendelkező fél hajtsa végre.”⁴⁹ Igen találó kiegészítő érvelést is felhoz, amikor rámutat arra, hogy a teljesítési segéd alkalmazása is a tradíció ügyleti jellege mellett szól. „Az ilyen közreműködés egy sajátos formáját a Ptk. kifejezetten szabályozza. Kimondja ugyanis a 284.§ (3) bekezdése, hogy azt, aki a jogosult aláírásával ellátott nyugtát mutat fel, a teljesítés elfogadására jogosított személynek kell tekinteni.”⁵⁰ A vevő teljesítési segédje a szolgáltatás átvételére tehát általában az ügyleti képviselőt, a meghatalmazás szabályai (Ptk. 222-223.§§) szerint jogosult, a nyugta felmutatójának képviselői jogosultságára a Ptk. az imént idézett szabályban törvényi vélelmet állít fel.

A magunk részéről csak felerősíthetjük Kisfaludi Andrásnak az *átadás ügyleti minősítése* felé hajló véleményét. A dogmatikailag árnyalt jogi megoldás minden esetben, így az itt tárgyalt kérdésben is, jobb lehetőséget nyújt az igazságos döntéshez. Márpedig a tradíció jogi természetét illetően a jogügyleti felfogás tekinthető az árnyaltabb minősítésnek.

8. Legvégül azt a kérdést kell megvizsgáljunk, hogy *absztrakt* (jogcímentes) vagy *kauzális* (jogcímes) ügyletként helyes-e felfognunk a dologi jogügyletet. *Absztrakt* minősítés mellett a kötelmi jogi ügylet érvényesség hiánya nem hat ki a tradíciós jogügyletre, vagyis a tulajdonosváltás az adásvételi stb. szerződés érvénytelensége esetén is végbemegy; a *kauzális* ügyleti felfogás mellett viszont a kötelmi szerződés érvénytelensége a tradíciós ügylet érvénytelenségét is maga után vonja, vagyis a megszerzett tulajdon csak látszat marad. Természetesen az első esetben is visszakövetelhető az érvény-

telen jogcímmel átszállt tulajdon, de nem dologi jogi alapon, hanem mint jogalap nélküli gazdagodás.

A *Ptk. előtti jog* – egész a római jogi alapokra visszanyúlva, s közvetlenül a BGB (§ 929) által ösztönözve – a dologi jogügyletet *absztrakt* ügyletként fogta fel. A Fejezetek magától értetődő módon kezeli így a tradíciót,⁵¹ s ugyanez az álláspont érvényesült az Mtj.-ben és a korabeli bírói gyakorlatban is.⁵²

Philipp Heck 1937-ben alapos felülvizsgálatnak vetette alá a dologi jogügylet absztrakt felfogását.⁵³ Érvek és ellenérvek összevetése alapján arra a következtetésre jutott, hogy a modern vagyoni forgalomban a jogcímes ügyleti megoldás helyesebb eredményre vezet. Megjegyezzük, hogy a BGB gyakorlata máig nem fogadta el Heck javaslatát.⁵⁴

Beck András 1941-ben részletesen ismertette és értékelte Heck érveit; elemzését azzal meggyőző összegezéssel zárta, hogy a magyar jogban is helyesebb volna a tradíció kauzális ügyletként történő elismerése.⁵⁵ Az általa felhozott érvek – véleményem szerint – ma is helytállóak.

Magában az első szerződésben eleve nem lehetett nyomós indoka annak, hogy a kötelmi szerződés érvénytelensége ne hasson ki a dologi jogügyletre. Az első vevőnek így is, úgy is vissza kell adnia az érvénytelen szerződéssel megszerzett tulajdont, illetve a tulajdonába nem került dolgot, s számára teljesen mindegy, hogy erre dologi vagy kötelmi alapon kerül-e sor. Az eladó számára pedig kifejezetten előnyösebb a kauzális jogügyleti konstrukció, mivel ez a megoldás dologi igényt biztosít számára, amely adott esetben a vevő csődtömegéből történő visszakövetelésnél is érvényesül.⁵⁶

Az absztrakt ügyleti megoldásra tehát elsősorban a további tulajdonátruházások jogi megítélésénél volt szükség; de ott is csak addig, amíg a *nemo plus iuris* elve maradéktalanul érvényesült. Akkor ugyanis a szigorúan megkövetelt *probatio diabolica*-t könnyítette meg, s ezzel a forgalom biztonságát szolgálta az a jogi megoldás, amelyben a kötelmi szerződés érvényességét nem kellett bizonyítani a tulajdonosi mivolt igazolásához, hanem elég volt ehhez a dologi jogügylet érvényessége és ezzel a tradíció érvényessége. Nincs azonban szükség erre a megoldásra azóta, amióta a modern magánjogok a jóhiszemű későbbi szerzők védelme érdekében – mindenekelőtt a kereskedelmi forgalomban – széleskörű *kivételeket* engednek meg a „tulajdonjogot csak tulajdonostól lehet szerezni” elv alól. Ezek a kivételek ugyanis sokkal jobban és főleg egyszer-

48 *Kisfaludi*: i.m. 162. sk.

49 uo. 163. A szerző ugyanitt a jogi személy képviselőjével kapcsolatos gyakorlati nehézkességre is talál megoldást: „Szerencsére, amint láttuk, a bírói gyakorlat a jogi személyek képviselőjét meglehetősen rugalmasan kezeli, vagyis ha a jogi személy kijelöltégy – máskülönbön képviselői joggal nem rendelkező – dolgozóját a szerződés szerinti szolgáltatás teljesítésére vagy átvételére, akkor ezt a dolgozót olyanannak kell tekinteni, mint aki jogosult a jogi személy nevében a szerződés teljesítésére.”

50 uo.

51 Fejezetek I.k., 141., kevésbé egyértelműen: 224.

52 *Beck András*: Absztrakt vagy kauzális dologi jogügylet? In: Ünnepi dolgozatok Dr. Szladits Károly egyetemi tanár 70. születésnapjára. Budapest, 1941., 126-133. (126.)

53 *Heck, Philipp*: Das abstrakte dingliche Rechtsgeschäft. Mohr, Tübingen 1937.

54 *Baur, Fritz*: i.m. 496.

55 *Beck*: i.m.

56 uo. 129. sk.

rűbben szolgálják a jóhiszemű harmadik szerzők érdekét és ezzel a forgalom biztonságát, mint a tradíció absztrakt dologi jogügyletként történő megkonstruálása.⁵⁷

S végül a jóhiszemű szerzés kivételes szabályai által nem védett további szerzők – vagy a visszterhesség hiánya miatt (megajándékozott, örökös stb.) vagy a jóhiszeműség hiánya miatt – nem érdemlik meg az absztrakt dologi jogügylet által biztosított kedvezményt.⁵⁸

Mindezek alapján azt javasolom, az új Ptk. egyértelműen a tradíció *kauzális dologi jogügylet-jellegét* juttassa majd kifejezésre.

IV.

Előadásomban csupán egyetlen témakört emeltem ki a Fejezetek számtalan kérdésköre közül; s azon belül is

csak egy problémát tárgyaltam részletesen. Talán így is sikerült meggyőzőnöm Önöket arról, hogy *Grosschmid százéves műve ma is él, hat és egyik alapvető forrása lehet polgári jogunk kívánatos megújulásának és küszöbön álló átfogó reformjának.*

Ez nyilvánvalóan azért van így, mert – Szladitscsal szólva – Grosschmid „mint minden igazi *genie*, ..., az időn kívül áll művével. ... A Fejezetek örökéletű könyv, mint minden klasszikus munka. Értékét nem érinti a jogszabályok időszakos változása, mert értéke nem a pozitív eredményekben, hanem a módszerben van, amellyel hozzájuk jut. Lehet, hogy a gyorsan változó korok hipertrofiás törvényalkotása a Fejezetek pozitív joganyagát is előnti áradatával. Hiába mondja majd az akkori kor tételes jogásza Madách tudósával: 'rég megcáfoltuk már minden sorát'; a magyar jognak ez az epopéája akkor is érintetlen fényben örökké modernül fog ragyogni.”⁵⁹

57 uo. 130. sk.

58 uo. 131. sk.

59 Szladits: az 1. l-j-ben i.m.bevezetésében, XIII. sk.

Burián - Kecskés - Vörös:

MAGYAR NEMZETKÖZI KOLLÍZIÓS MAGÁNJOG

2.

kiegészített,

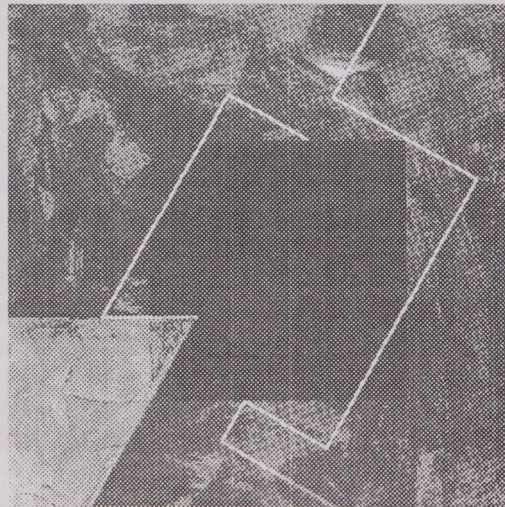
javított

kiadás

BURIÁN LÁSZLÓ - KECSKÉS LÁSZLÓ - VÖRÖS IMRE:

MAGYAR NEMZETKÖZI KOLLÍZIÓS MAGÁNJOG

EGYETEMI TANKÖNYV

Logod Bt.

1999

A konzuli intézmény és a konzuli kapcsolatok jogának története

✎ Hargitai József, Külügyminisztérium (Budapest)

I.

A „konzuli kapcsolatok joga” fogalom jelenti azoknak a két- és többoldalú nemzetközi szerződésekben meghatározott nemzetközi jogi normáknak összességét, amelyek a konzulátusok létesítése, működése, illetve a konzuli tevékenység területén, az államok közötti kapcsolatokat szabályozzák, ideértve a konzuli funkciókat valamint a konzulátusok személyzetének kinevezését, kiváltóságait és mentességeit. Jelleget tekintve, ezek a normák az államok közötti kapcsolatokat rendező nemzetközi jogi szabályok.

A konzuli kapcsolatok joga a nemzetközi jog részeként az állam külügyi közigazgatásának speciális szervezeti egységeivel, a konzuli képviselőkkel és azok tagjaival foglalkozik, mégpedig az államnak mint a nemzetközi jog alanyának speciális aspektusából. Ennek a jogterületnek alapját alkotó nemzetközi jogi normák elsősorban a konzuli illetve más a területet érintő kétoldalú szerződésekből, a konzuli kapcsolatokról szóló bécsi egyezményből¹ és végül a nemzetközi szokásjogból állnak. Hozzá tartozónak tekinthetjük még azokat a nemzetközi szerződéseket is, amelyeket az államok ugyan más tárgykörben kötöttek, de szabályaik valami módon érintik a konzuli intézményt vagy a konzuli feladatokat. A nemzetközi jogi szabályok rendezik többek között a konzulok (konzuli tisztviselők) külső, azaz a fogadó államhoz kapcsolódó, viszonyait A konzuli kapcsolatok joga megteremti azokat a nemzetközi jogi keretfeltételeket, amelyek alapján a konzuli tisztviselő a fogadó államban, meghatározott feladatokat végezhet. A konstitutív jellegű, de még

absztrakt lehetőségként megfogalmazott nemzetközi jogi normákat a konzult küldő állam belső jogszabályai töltik meg tényleges tartalommal (konkrét feladatokkal), melyeket megkülönböztetve a nemzetközi jogi alapoktól (a konzuli kapcsolatok jogától) *konzuli jognak* nevezünk. A fogalmak meghatározásából következik, hogy konzuli jog, ebben a felosztásban államonként változó tartalmú és annyi konzuli jog létezik ahány állam. A konzuli kapcsolatok történelmi előzményeinek tárgyalásakor látni fogjuk, hogy a kétféle norma, a nemzetközi és a belső jogi a XIX. század elejére már határozottan elvált egymástól. A fentiekhez viszonyítva az intézményen és az intézmény fejlődésén értjük mindazokat a szervezeti és funkcióbeli változásokat, amelyek eredményeként a főként bírói feladatokat és részben érdekvédelmi feladatokat ellátó intézményből a huszadik század végére egy alapvetően érdekvédelmi és diplomáciai valamint az érintett állam határon átlépő közigazgatási feladatait ellátó intézmény alakult ki.

II.

1. A konzuli intézmény² története igen hosszú múltra tekint vissza, és kialakulása időben megelőzte az állandó diplomáciai képviselők létesítését.³

A konzulok vagy a hasonló funkciókat ellátó bizalmi személyek kinevezése, a határon átlépő kereskedelmi forgalom kialakulására és az önálló városállamoknak arra a törekvésére vezethető vissza, hogy saját gazdasági és kereskedelmi érdekeiket a külföldi piacokon biztosítsák.

1 A konzuli kapcsolatokról Bécsben, 1963. április 24-én elfogadott egyezmény. Kihirdetve az 1987. évi 13. számú tvr.-el.

2 A konzul cím római eredetű. A város alapítása után 245-ben elűzték az utolsó római királyt és helyére a patriciusok és a római nép két bizalmi embert választott, akiket konzuloknak neveztek.

3 Az első állandó diplomáciai képviselők feltételezhetően a Velencei Köztársaság létesítette a XV. században Konstantinápolyban és Rómában. I. Mohamed Ali Ahmad L'institution consulaire et le droit international. Paris. 1973. 9.

Ustor Endre: A diplomáciai kapcsolatok joga (Közgazdasági és jogi Könyvkiadó 1969.) c. művében azt az álláspontot képviseli, hogy Zsigmond magyar és német-római király létesítette az első állandó diplomáciai képviselők Milánó fejedelmével. 73.

Mindaddig, amíg a középkorban a nemzeti államok és a közöttük létrejött nemzetközi kapcsolatok valamint a nemzetközi jog nem alakultak ki, az idegen kereskedő, a vele üzleti kapcsolatban álló államban, a szó legszorosabb értelmében, jogfosztott és kiszolgáltatott volt.⁴ Amint azt a nemzetközi magánjogi kutatások is kimutatták az *asylum* kifejezésünk is őrzi ennek a jogilag szabályozott önkénynek az eredetét. A görög városállamok jogában ugyanis az idegennel szembeni követelést nem kellett per útján érvényesíteni, azt a jogosult erőszakkal és önhatalommal behajthatta. Ezt az eljárást szülannak nevezték. Azt a jogi helyzetet pedig, amikor a városállamok szerződéses úton lemondtak ennek az önkénynek alkalmazásáról a-szülannak nevezték, amelyből keletkezett az *asylum* kifejezés.⁵ A külföldi kereskedelmi kapcsolatok létesítésének ebben a korban az első és elengedhetetlen feltétele az volt, hogy a kereskedő, az általa kiválasztott kereskedelmi székhelyen, ennek az országnak polgárai közül egy megbízható partnert keressen, akit érdekeinek képviselésével megbízhatott. Ennek az igénynek kielégítésére fejlődött ki az *ókor* *Görögországban* az idegenek jogállását szabályozó proxeniából az ún. *proxenos intézménye*. A proxenos a kereskedő által meglátogatott városállamnak befolyásos polgára volt, aki a *vendégkereskedőt* a különféle, elsősorban bírósági ügyekben *képviselte*.⁶ A külföldi kereskedő halála esetén a proxenos átvehette annak a működési területén fekvő hagyatékát és jogosult volt az általa képviselt állam pecsétjének használatára is. A mai hivatásos konzulok szerepéhez a görög városállamok gyakorlatában a spártai rendszer állt közelebb. *Spárta* ugyanis az idegen államokba *saját állampolgárait küldte proxenosként*. A proxenoshoz hasonló intézmény volt, hogy a görög városállamok *Amasis egyiptomi uralkodó engedélye alapján* i.e. 570-től Egyiptomban saját képviselőt tarthattak fenn. Ezeknek a *magistrátusnak* nevezett intézményeknek joguk volt bírót választani és a jogvitás ügyeket saját joguk alapján elbírálni.⁷

2. Az idegenek jogi helyzete a *római birodalomban* sem változott.⁸ Értelemszerű, hogy hasonló funkciót ellátó személy alakult ki az ókori Rómában is. A *patronatus* fogalom tartalma ugyan a római jog története során sokat

változott, de a *patrone* végül is egy érdekvédelmi funkciót is felvett, ami a mai konzuli feladathoz állt közel. A Rómával szomszédos államok a megbízható római polgárok közül *patrone*-kat választottak, akik ellátták képviselőtüket. A *patronét* kezdetben, amíg a plebejusok a kormányzati és államügyekből ki voltak zárva, a patriciusok közül a plebejusok képviselőjére választották. A *patrone* intézménye a külföldiek képviselőjének a jellegét csak az után kapta, miután a plebejusok politikai jogait kivívták.⁹ A *patrone* személyét megfelelő tisztelet övezte. Feljegyezték, hogy például Cicero Szirakuzai képviselőt látta el. A görög *proxenos* és a római *patrone* gyakorlatilag a mai tiszteletbeli konzulok feladatkörét látta el és annak jogelődjének tekinthető. A római jog tárgykörhöz tartozó intézményei között szokták megemlíteni a *praetor peregrinust* is. A külföldiek közötti, elsősorban kereskedelmi jogvitákat eldöntő *praetor peregrinus* azonban *nem lehet a modern konzul jogelődjének tekinteni*, funkciója sokkal inkább a középkori jogban megjelenő jogszolgáltató konzul feladatához állt közelebb.¹⁰ Természetesen az antik intézmények és a modern értelemben vett konzulok között, a jogi konstrukciók hasonlósága ellenére sincs semmiféle közvetlen kapcsolat. Nem is arról van szó, hogy ezek a jogintézmények a később kialakult konzuli funkciók intézményi elődjei lennének. Az antik előzmények inkább az érdekvédelem igényére adott sajátos válaszként értelmezhetők, amelyek a meglévő és eredetileg más funkciót ellátó jogintézmények új színekkel történő kiegészítéseként fogalmazódtak meg. Az ókori kereskedelem hanyatlásával együtt az antik intézmények feledésbe mentek. Hasonló sorsra jutott a *vizigót* törvénykönyvben említett „*telonarii*” funkciója is aki, az ítélező konzulok előfutárai közé tartozott, és a külföldiek közötti vitás kérdéseket rendezte.¹¹

3. A *mai értelemben felfogott konzuli intézmény* kialakulása alapvetően két okra, az *exterritoriális bíráskodásra* és a *földközi tengeri kereskedők önszerveződésére* vezethető vissza. A középkorban az Európa és Ázsia közötti kereskedelem kiszélesedett. A keresztes háborúk idején a távolsági kereskedelemmel foglalkozó kereskedők a velük kapcsolatban álló kereskedelmi székhelyeken ál-

4 „Marco Polo koráig (legalább) annak a kereskedőnek tevékenysége, aki saját területén túlrá merészkedett erősen függött a hatalmasságok személyeitől.” Immanuel Wallerstein. A modern világgazdasági rendszer kialakulása. Bp. 1983. 33.

5 I. Réczei László. Nemzetközi magánjog. Budapest. 1959. 13.

6 I. Karl Lippmann. Die Konsularjurisdiktion im Orient. Leipzig. 1898. 3.

7 I. Friedrich Berber. Lehrbuch des Völkerrechts. 1960. II. k. 178-179.

8 „A római köztársaságban az idegenek teljes kizárásának alapelve éppúgy áthatotta a civiljogot, mint az alkotmányt. Idegen vagy honosított nem részesülhetett semmilyen intézmény áldásából, mely egykorú volt az állammal.” Henry Summer Maine. Az ősi jog. Bp. 1998. 42.

9 I. Wolfgang Kunkel. Römische Rechtsgeschichte. 16.

10 I. Búza-Hajdú. Nemzetközi jog. 220. Még kevésbé állja meg a helyét az okfejtés, amely a praetor peregrinus által alkalmazott ún. *ius gentium*ból igyekszik levezetni a modern nemzetközi jog alapjait. A *ius gentium* ugyanis nem Róma és a más államok közötti jogi kapcsolatot, hanem a római polgárok és idegenek, illetve az idegenek egymás közötti jogi forgalmát szabályozta. Nem tekinthető a modern nemzetközi magánjog elődjének sem mivel nem tartalmazott kollíziós normákat, hanem anyagi jogi szabályokból állt. A római jogszolgáltatás csak a római polgárokra volt alkalmazható, ezért a praetor peregrinus a római jogot csak analóg módon alkalmazhatta az eléje terjesztett jogvitákban. Ez okból igen gyakran előfordult, hogy az általa alkalmazott jog korszerűbb volt az eredeti római jognál, mivel nem volt annak normáiban kötve. Ez a tény azután arra adott alkalmat, hogy a *ius gentium*ot egyes szerzők valamiféle természetjognak tekintsék. I. Kimminich. i.m. 61. o. valamint W. Kunkel. i.m. 72., Maine. i. m. 43-45.

11 Leges Visigothorum, lib.XI. tit. III. Cap.II. „Dum transmarini negotiatores inter se causam habuerint, nullus de sedibus nostris eos audire praesumat, nisi tantummodo suis legibus audiantur apud telonarios suos.” Idézi. : Karl Lippmann. Die Konsularjurisdiktion im Orient. 34.

landó kirendeltségeket ún. *faktoriákat* létesítettek. Ezek elsősorban a földközi tenger medencéjében alakultak ki. Amalfi, Velence, Ragusa, Genua, Marseille, és Barcelona voltak a távolsági kereskedelem jelentősebb székhelyei. Ezek a kirendeltségek növekedtek, gyakran egész városnegyedeket foglaltak el, amelyben az egyszemélyes kereskedők maguk és alkalmazottaik számára raktárházakat, irodákat és lakásokat tartottak fenn. Az állandóan külföldön élő kereskedők általában megtartották hazai szokásaikat valamint, az akkoriban uralkodó szokásoknak megfelelően, annak jogrendjét. Amint Savignynak a német történeti-jogi iskola megalapítójának munkáiból ismerjük, a középkorban, összhangban a hűbéri viszonyokkal, a *személyi elv* volt az, amely a jogviszonyokat alapvetően meghatározta. Ezt a jogfelfogást viszonylag későn váltotta fel a ma is uralkodó területi elv, amely a modern állam és jogrend alapja. A nemzetközi magánjog kialakulása és első nagy korszaka nem véletlenül erre az időszakra vezethető vissza.¹² A *personalstatutum* elvének egyeduralmából következően elengedhetetlenül szükséges volt, hogy a *jogszolgáltatást olyan személy gyakorolja, aki a hazai joggal és annak gyakorlatával tisztában van*, tehát a bíraskodási funkciókat el tudja látni. Arról volt szó, hogy az alkalmazandó joggal együtt a megfelelő bírót is ki kellett választani. A *faktoriák* belülről kialakuló *konzuli hivatala* („*consul d'outre mer*”) mellett más úton is hasonló intézmények alakultak ki. Az első ilyen típusú *megállapodás*, amelyről részletes ismereteink vannak *Velence és Bizánc között* jött létre 1199-ben. Ebben a szerződésben a *velencei konzul* (akit ekkor legátusnak hívtak) polgári és büntetőügyekben *gyakorolt joghatóságot a Bizáncban élő velenceiek felett*. A velencei legátusnak ugyanakkor joghatósága volt a velenceiek ellen indított pénzkövetelések ügyében is, ez esetben azonban egy bizánci bíróval kellett a bíróságot kiegészíteni.¹³ Elsősorban a bírósági funkció gyakorlása volt az elem, amely a konzul megnevezést meghonosította. A XI. században a városállamok elsősorban bírósági de más közhatalmi jogosultsággal is rendelkező vezetői ugyanis előszeretettel használták a konzul nevet.¹⁴ A határokon átlépő kereskedelemnek ugyanis önmagában egy a kereskedelem színhelyén lévő bizalmi személy helyszínen való tartózkodása már nem nyújtott megfelelő jogvédelmet. Előtérbe került a kereskedelmi jogbiztonság kérdése, amelynek eredményeként már a X. században, a földközi tengeri kereskedelem színhelyein, kialakultak a kereskedelmi bíróságok, ame-

lyek előtt a külföldi kereskedő is érvényesíthette jogait. Az expanzívabb államok elérték, hogy ezekbe a kereskedelmi választott bíróságokba saját állandó képviselőjüket küldjék el, akik az ott élő állampolgáraik közötti jogvitás ügyekben is ítélezhetnek. Ezeket a kiküldött személyeket jogszolgáltató konzuloknak nevezték (*judges consuls, consuls marchands, consules mercatorum*). Az ilyen *jogszolgáltató konzulátusok* létesítése a földközi tengeri kereskedelem kiteljesedésével mindenütt elterjedt, és jelentőségét a középkoron keresztül megtartotta. Az *extrritoriális bíraskodás* természetesen nem korlátozódott a földközi tenger medencéjére. IV. Henrik 1404-ben kiadott cartájában feljogosította az angol kereskedőket, hogy a hanza városokban egy „*gubernator mercatorum*” válasszanak, aki a király nevében jogot szolgáltathat. Az intézmény alapjai a nemzetközi magánjogi kapcsolatoknak abban az alapvető jellegzetességében keresendők, hogy részben a római birodalom jogrendszerén kialakuló és egymással párhuzamosan létező germán jogokban teljesen egyértelmű volt, hogy a frankokra a frank, a ripuári törzs tagjaira pedig a ripuári jogot kellett alkalmazni, függetlenül attól, hogy az ügyben melyik bíróság ítélezett. A bírósági eljárás azzal kezdődött, hogy tisztázták, hogy az érintett személy melyik jognak van alávetve.¹⁵ Ezt a gondolatot képviselték végül azután az észak olasz statutumelmélet gondolkodói is, azaz hogy a jogvitában a személyhez kötött jogot kell alkalmazni. Ennek a bíraskodásnak az alapja az egész alkalmazandó jog kiválasztása volt, azaz nem a konkrét jogviszonyra irányadó és alkalmazandó jog eldöntése, amint az a modern nemzetközi magánjogban történik. „Ez az elv különösen az olasz kereskedővárosokat arra indította, hogy kereskedelmi szerződéseik útján az esetleg keletkező perekben minél szélesebb körben biztosítsák maguknak az ítékezés lehetőségét, mivel ezzel a saját jog alkalmazása természetesen együtt járt. E célból állandó bírakat is tartottak a velük gazdasági kapcsolatban álló területen, s ezzel a konzuli bíraskodás alapjait vetették meg.” Bár a konzuli bíraskodás önmagában is tartalmi változásoknak volt kitéve, néhány jellegzetességére a kapitulációs szerződések ismertetésénél visszatérnénk. Egyes szerzők szerint hasonló intézmények alakultak ki Kínában és Indiában is.¹⁶ Írásos nyomai vannak, hogy már a X. sz.-ban Amalfi városa konzult nevezett ki. Ezeknek a konzuloknak kinevezésére az érintett városoknak - mint nemzetközi jogi értelemben felfogott szuverén hatalmuknak - alapvetően semmiféle befolyásuk nem volt. A *konzulok*

12 Az ún. statutumelmélet a XI-XII. században Észak-Olaszországban alakult ki, amikor is a kereskedő városállamok belső jogszabályokat (statutumokat) hoztak, amelyek területi hatállyal bírtak. Viszonylag gyorsan utat tört az a felismerés, hogy a külföldre nem alkalmazható ugyanaz a jog, mint az érintett város polgárára. I. *Mádl-Vékás*: Nemzetközi magánjog és a nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga. Bp. 1992. id. 57. 1. *Martens*. im. 212.

14 „A XI század utolsó évtizedeiben mindenütt megjelentek a „konzulok”, akiket évenként választott....egy honorácior választmány. A konzulok, ezek a fizetett és illetékszedési joggal felruházott hivatalnokok azzal tétőztek be a forradalmi jogbitortást, hogy magukhoz ragadták a bíraskodás javát és a háborús főparancsnokságot, és intézték a kommuna összes ügyét”. Max *Weber*. Állam, politika, tudomány. Bp. 1979. 256.

15 Sub qua lege vivis. „A középkori impériumhoz tartozóknak viszont kifejezett igényük volt, hogy mindenütt a törzsi jog szerint ítélezzenek felettük, amelyet „bevállásuk” szerint (profiteri) életükben követhet. Ezt a jogbevállást az egyén mindenhova magával viszi. Max *Weber*. Gazdaság és társadalom. Bp. 1995. 2/2 53.

16 I. B. *Sen*: A Diplomat's Handbook of International Law and Practice. Hague. 1979. 202.

ekkor inkább a kereskedők egyesületeinek meghatalmazottai (megbízottai) voltak és a kereskedők gyakran saját soraikból választották ki őket. A korai konzulok hazai kormányzati szervekkel nem álltak hivatalos kapcsolatban. A fogadó állam hivatalos hatóságaival szemben azonban megillették őket bizonyos előjogok. Ezeknek a kiemelt jogosultságoknak és kiváltságoknak terjedelme azonban értelemszerűen városról városra eltérő volt. A viszonylag egységes szokásjog és szabályozás csak lassan alakult ki. „A történelem azt bizonyítja, hogy a középkoron belül, ahol a kereskedelem felvirágzott, ezek a speciális hivatalok melyeket konzuloknak neveztünk működni kezdtek.”¹⁷

4. A XII. századra kialakuló központosított államok, joghatóságuk és törvényeik hatályának a konzuli funkciók általi megnyirbálását, értelemszerűen nem vették jó néven és ez okból ennek a jogszolgáltatás konzuli intézménynek jelentősége folyamatosan csökkent. A belső jogrend és jogszolgáltatás megszilárdulásával párhuzamosan a konzulokat küldő államok részéről is megindult egy hatalmi átrendeződési folyamat, amelyben az állam a konzulok küldésének és kinevezésének jogát a kereskedők öntevékenységéből a saját hatáskörébe igyekezett vonni. Ennek első nyoma, hogy a XII. században, Szíriában már a német császár által kirendelt konzul működött, akinek feladata volt a birodalom polgárainak védelme.¹⁸ Hasonló korai nyomként említhetjük IX. Lajos francia király 1251-ben az egyiptomi szultánnal kötött szerződését, melynek tárgya a tripoli és alexandriai francia konzulok kinevezése volt. A konzuli funkció a hatalmi viszonyok átrendeződése következtében fokozatos átalakuláson ment keresztül és a változás a XVI. sz. végére már lezáródott. Ettől az időtől kezdve az állam gyakorolta a konzul kinevezésének a jogát. Az átalakulás megváltoztatta a konzul jogállását is. A konzul már nem csak a kereskedők kisebb nagyobb csoportjának képviselője, hanem az őt küldő állam hivatalos képviselőjévé változott és a feladatköre ez okból reprezentatív funkcióval egészült ki. A jogállás megváltozása egyben a feladatok bővülését is jelentette. A bírászkodás mellett egyre nagyobb hangsúlyt kaptak a küldő állam által rábízott közigazgatási feladatok, valamint a fogadó állam területén tartózkodó állampolgárok feletti közhatalmi jogosultságok. Ezek a jogosultságok alapvetően a közokiratok forgalmához és azok felülhitelesítéséhez valamint menlevelek és a fogadó államban felhasználható ajánlások kapcsolódtak.

Ez az átalakulás azonban csak részben indult ki a jogszolgáltató konzulok funkciójából. A mai értelemben felgött konzuli funkciók a kezdetekben egymástól elkülö-

nítve alakultak ki és az idők folyamán ötvöződtek össze. A XII. században, a fenti jogszolgáltatási intézménnyel párhuzamosan kialakult az a gyakorlat, hogy a földközi tengeri kereskedelemben résztvevő államok saját képviselőjüket küldték el az idegen államokba, hogy ott a saját állampolgárait érdekeit, elsősorban a kereskedelem és a hajózás területén, képviseljék. Ez a gyakorlat különösen a Levantei kikötő és kereskedelmi városok vonatkozásában érvényesült. Ezeket a delegált képviselőket ugyancsak konzulnak nevezték, megkülönböztetve azonban a bírósági funkciókat ellátó konzultól, „külföldön lévő konzul” névvel látták el (*consuls á l'étranger, consules in partibus ultramarinis*), akiket már joggal tekinthetünk a modern konzulok jogelődjének. Ebből a konzuli funkcióból fejlődött ki a konzulok érdekvédelmi feladata. Ezeknek a konzuloknak szerepe, elismertsége, és jogosultságai köre az idő folyamán, elsősorban a kölcsönösség alapján egyre bővült, és az újkor elejére már világszerte elterjedt. Erre az időszakra esnek a belső konzuli törvényhozás kezdetei is. A barcelonai városi jogban már rögzítették a konzul küldésének jogát. Ebből az időből származik a Libre del Consolat de Mar címet viselő katalóniai törvénykönyv, amely a tengerjogi konzuli bírászkodás szabályait valamint a tengeri hajózás és a tengeri kereskedelem anyagi jogi szabályait tartalmazta.¹⁹ A genuai és velencei belső jogok, már e területen is, egy fejlett törvényhozás képét mutatják. Szabályozzák a szervezetet, a kinevezést, a jogállást, a kiváltságokat és a konzulok hivatali kötelezettségeit. Az egyre növekvő igazgatási, és csökkenő bírói tevékenység mellett megjelennek a konzulok diplomáciai funkcióinak csirái is. A konzuli jog alapjaihoz tartoztak az ez időben kötött nemzetközi szerződések is. A kereskedő városok elsősorban Bizánccal és a kereszties lovagokkal kötöttek szerződéseket, amelyben a jogszolgáltató konzulok kinevezésének jogát rögzítették. A jogszolgáltatás kiterjedt a polgári és büntető ügyekre is, de gyakran előfordult, hogy a súlyosabb bűncselekmények esetén a joghatóságot a helyi legmagasabb bírói szervnek fenntartották.

A konzuli jog fent leírt fejlődése korántsem korlátozódott a földközi tenger medencéjére. Az olasz köztársaságok már a XIII. sz.-ban, Marseille, Barcelona és az atlanti óceán partvidéki kikötőibe is delegáltak konzulokat. Hasonló módon a flandriai és a Hanza városok is létesítettek konzuli intézményeket az atlanti óceáni és földközi tengeri kikötőkben, amelyeket különféle bírói és hivatali funkciókkal ellátott személyek vezettek. Ezeket gyakran konzulnak, praetornak, aldermann-nak, vagy konservatornak nevezték. A XV. századra például már angol konzul működött Hollandiában, Svédországban, Norvégiá-

17 I. Sen: i. m. 202.

18 I. Malfatti. Handbuch des Österreichisch-Ungarischen Konsularwesen. Wien. 1904. 2.

19 I. Klaus Kröger. Das Consolat del Mar. Auswärtigen Dienst. 1979. A jogszabálygyűjtemény eredetileg feltehetően 1340 körül keletkezett. Nehezen tisztázható, hogy eredetileg valenciai gyűjteményként keletkezett és csak később írták át katalán nyelvre. Érvényessége gyakorlatilag az egész régióra kiterjedt. A konzuli hivattalal és a konzuli feladatokkal 46 cikk foglalkozik, a további 259 cikk a tengeri és kereskedelmi jogot fogja át. A konzul választásának jogát a királyi felségjogból vezetik le. A konzult egy éves időtartamra a tengerhajózási céh választójoggal rendelkező tagjai választják. A törvénykönyvnek különös jelentősége, hogy első ízben rögzíti a konzul közokirat készítési funkcióját.

ban és Dániában. Katalónia 55 konzullal rendelkezett a különféle kikötőkben.²⁰ Ezen a módon, a *kései középkorra a konzulátusok működése teljesen általánossá vált, mintegy kísérő jelenségeként az észak és dél Európa közötti virágzó kereskedelemnek, megteremtve egyidejűleg az államok közötti kapcsolatok intézményi formáit, mégpedig kereskedelmi és diplomáciai értelemben is.*

III.

1. Az európai kereskedelem kapcsolatainak áttevődése a közel és távol-keletre jelentős új problémákat okozott. A nyelvi, szakásbeli és a vallási különbségek olyan nagyok voltak, hogy azok a normális kereskedelmi és jogi kapcsolatokat szinte lehetetlenné tették. Az *újkorra a konzuli jog két egymástól markánsan elkülönült részre szakadt. A keresztény államok között fennálló konzuli kapcsolatokra és a nem keresztény államokkal fennálló, elsősorban jogszolgáltató konzuli kapcsolatokra.*

A nyugat-európai államok egymás közötti gyakorlásában a konzuli hivatalok jelentősége a középkori jogálláshoz viszonyítva a XVIII. század elejére fokozatosan csökkent és kifejezett mélypontot ért el. Ennek a devalvációnak alapvetően három oka volt.

A jogi gondolkodásban a személyi elv egyeduralmát felváltotta a területi elv, összhangban a kialakuló és megszilárduló nemzetállamok változó jogfelfogásával.²¹ A nemzetállamok egyre jobban kiépítették a területi szuverenitáson alapuló belső jogrendet és az azt működtető bírósági szervezeti rendszert. Az államhatalom értelemszerűen védekezett a területén bírói funkciókat gyakorló idegen konzulok ellen, de csökkent az érdeke a saját konzuljainak hasonló tevékenysége iránt is. Ezek a törekvések egybeestek és megalapozódtak a *merkantilizmus gazdaságfilozófiájával, amelyek a kereskedelmi haszon államon belüli leföldözését tartották elsőrendű feladatnak. A konzuli bíróságról iránti igény átalakult a választott bíróságok iránti igényé, illetve ezt a funkciót átmenetileg a konzulok látták el. A nyugat-európai gyakorlatban ez a tendencia az 1800-as évekre befejeződött. Ez idő óta a nyugat-európai konzulok nem látják el tényleges bírói tevékenységet.*

Az abszolutista államok kialakulásával függött össze az *állandó követségek, a diplomáciai kapcsolatok és ezek*

jogának erőteljes *fejlődése* is. A vesztfáliai békét követő időszakban a konzulok diplomáciai tevékenységének jelentősége majdnem a nullára csökkent, hiszen az állandó követségek a küldő államok érdekeit megfelelőbb módon tudták biztosítani.²²

Végül pedig a konzuli kapcsolatok jelentőségét a *kereskedelmi tevékenység* harmincéves háború alatti *viszsaesése* és az ezt követő az újabb fellendülés után a kereskedelem *súlypontjainak* már említett *áthelyeződése* csökkentette.

2. A XVIII. század második felében azonban a világkereskedelem ismét fejlődésnek indult, amely megnövelte a külföldi képviselet iránti igényt is. A felvilágosult abszolutizmus és a hozzá kapcsolódó merkantilista gazdaságfilozófia, annak függvényében természetesen, hogy az érintett állam mennyiben gyakorolta annak eszméit, újra felfedezte a *konzuli tisztséget* és a konzult, igaz, hogy már nem a szabad kereskedelem önszerveződésének értelmében, hanem az *államilag támogatott kereskedelem hivatalnokaként*. Ez a fejlődés, hasonlóan a merkantilizmus eszméinek elterjedéséhez az európai államokban nem egyszerre következett be. A külföldön tartózkodó konzul szerepe felértékelődött, hiszen az egész gazdaságfilozófiát az export növekedésének kívánalma határozta meg és az elvárás, hogy ennek eredményeként minél több nemesfém áramoljon be az országba. Egyes esetekben a konzuloknak ármegállapító jogot is biztosítottak. Ebben a fejlődésben élen járó Franciaországot erőteljesen követte Poroszország is. Az 1796-os Porosz Konzuli Szabályzat a konzuli tevékenységet alapján véve a kereskedelem állami irányításával azonosította és a konzuli ügyeket a Kereskedelmi Minisztérium alá rendelte. Egyes európai államokban ez az állapot a XIX. század végéig fennállott. Hasonló eszmét követett a Mária Terézia által 1754-ben alapított Keleti Akadémia gondolata is, amelyből alakult 1898-ban a Császári és Királyi Konzuli Akadémia, melynek jogutódja a Bécsben jelenleg is működő Diplomáciai Akadémia.²³ A merkantilizmus idején tehát nem csak arról volt szó, hogy a hivatalt államosították a megszilárduló nemzetállamok, hanem a klasszikus konzuli kereskedelmi funkciót is állami irányítás alá vonták.

3. A konzuli jog és a konzuli tevékenység még erőteljesebb fejlődésnek indult a XIX. századi ipari forradalom

20 I. Westpahl Harald. Die Konsulargesetzgebung im deutschen und ausländischen Recht. Hamburg. 1957. Kézirat. 23.

21 I. Savigny. Gesichte des römischen Rechts im Mittelalter. I. kötet 187. Geltung des Personalitätsprinzip im Mittelalter.

22 Így például Thomas Jefferson amerikai elnök úgy nyilatkozott, hogy a konzul szerepe az államok közötti kapcsolatokban egyáltalán nem indokolt. (id. Herndl i. m. 418.)

23 Az intézmény fejlődésével részletesen foglalkozik Pfusterschmid. id. műve. A XVIII. században az osztrák érdekeket a török birodalomban általában a toszkán kereskedők képviselték. A konstantinápolyi osztrák követség (ezt akkor Internuntiatúrának nevezték) növekvő feladatai mellett nem bízt meg túlságosan ezek nyelvi és szakmai képességeiben. Kaunitz kancellár javaslatára és a francia École des Langues Orientales mintájára 1753-ban alapították meg az akadémiát és az első évfolyama 1854-ben indult. Az iskola vezetése közel egy évszázadon át a katolikus egyház kezében volt E miatt is 1848-ban a forradalom alatt az iskola a kritikák keresztüztüzebe került. 1868-tól már nem katolikusok is felvételt nyerhettek és gyakorlatilag ez időtől indult meg a tolmácsokon túlmenő alacsonyabb rangú konzuli képzés is. Az időközben felnövekedett és már osztrák-magyarra változott konzuli szolgálat egyre növekvő szakemberigényére tekintettel az intézmény végül is Konzuli Akadémiává alakult. 1763-ban például csupán 27 osztrák konzuli tisztviselő működött. 1904. -ben az Osztrák-Magyar Monarchia 487 konzulátussal rendelkezett, amelyből 95 hivatásos konzuli képviselet volt.

és a világkereskedelem jelentős fellendülése után. Ezt megelőzően azonban *megteremtődtek a mai konzuli intézmény jogi alapjai*. Franciaországban a XVIII. század második felében már különféle „*Ordonnances*” és „*Edites*” formájában számos konzuli jogszabályt bocsátottak ki.²⁴ Franciaország kötötte az első modernnek tekinthető konzuli szerződéseket is. Az első az 1769-ben kötött francia-spanyol szerződés volt. 1870 és 1890 között kifejezetten divatba jöttek a konzuli szerződések. Ezek jórészt az 1862-ben kötött francia-olasz szerződés mintájára készültek, amely a maga idejében egyféle mintaszerződésként szerepelt.

A konzuli intézmény középkor óta tartó erőteljes fejlődése ellenére, csak a XVII-XVIII. században kezdtek az egyes államok nemzeti törvényeket hozni, amelyekben a belső állami jog szintjén szabályozták a konzuli tevékenység alapjait és a konzulok kinevezésének előfeltételeit. Ez ideig a konzulok mindenféle előképzettség nélküli egyszerű kereskedők voltak. Általában a francia rendszer került átvételre, amelyben a konzuli tisztviselő és annak jogállása, az állami tisztviselőkre vonatkozó általános előírásoknak egy speciális esete volt. A *konzuli szolgálat*, ahogyan mai formájában ismerjük, 1825-ben Angliában keletkezett. Franciaországban 1833-ban vezették be.²⁵ Németországban az ún. Északnémet Szövetség keretei között alkották meg az első konzuli törvényt 1867-ben,²⁶ amit a Német Birodalom 1871-ben történt megalakítása után birodalmi törvénnyé nyilvánítottak. Svájcban 1851-ben fogadta el a Svájci Szövetségi Tanács az első konzuli szabályzatot.²⁷ Olaszországban 1858-ban született konzuli törvény.²⁸ A konzuli kapcsolatok alakításában viszonylag nagy szerepet játszott és játszik a mai napig is az USA gyakorlata. 1790-ben például 17 amerikai konzul működött külföldön és csak öt diplomáciai képviselőt. 1830-ban az USA még mindig csak 15 diplomáciai misszióval rendelkezett, ugyanakkor a konzulátusok száma már 141-re emelkedett.²⁹

A fenti fejlődéssel párhuzamosan alakult ki, a XVIII. századtól kezdve, a kétoldalú nemzetközi szerződéseken keresztül a *konzuli jog nemzetközi jogi része*. Ezek a szerződések a konzulok feladatait és előjogait szabályozták, de gyakran tartalmaztak kereskedelmi és tengerhajózási elemeket is. A belső állami szabályokon és a nemzetközi szerződéseken keresztül érvényesülő jogfejlődés eredményeként lassan *kirajzolódtak az államok között létrejött konzuli kapcsolatok jogának jelenleg is érvényes alapelemei* és feladatai, nevezetesen: a saját állampolgárok támo-

gatása és védelme, a kereskedelem és a hajózás támogatása, és a szerződések felügyelete. A konzuli funkciók tekintetében ugyancsak radikális változások következtek be. A XVIII. században, de különösen a Bécsi Kongresszus utáni Európában megjelentek az útlevelrendészet és vízumrendészet csirái, amelyek ugyancsak kapcsolódtak a konzuli intézményhez. Ezek jelentősége ugyan a XIX. század végére lecsökkent, de végül is az első világháború véget vetett az úti okmányok nélküli szabad mozgás gondolatának. A XIX. század végére nagyjából összeálltak a *mai értelemben vett konzuli feladatok*. A fent említett útlevel és vízumrendészet felül a feladatok közé tartozott a konzuli kerületben tartózkodó alattvalók regisztrációja, segítségnyújtás, felvilágosítások adása, hitelesítések és különféle okmányok kiállításai. Megjelentek a jelentőmunka csirái is, elsősorban a konzuli kerület kereskedelmi rendezvényeinek figyelemmel kísérése, de politika jelentések is megfogalmazódtak.³⁰

4. A fenti és a konzuli jog jelenlegi fejlődésének fő irányát magában foglaló tendenciák mellett, meg kell említeni a *konzuli jog alakulásának másik vonulatát*, amely a jelenlegi helyzetből visszatekintve bizonyos értelemben zsákutcának tekinthető, ha ugyan a múltban előfordult tények értelmezésénél lehet ilyen kategóriákat használni. A nem keresztény államokkal fennálló konzuli kapcsolatok fejlődése ugyanis közvetlenül kapcsolódott a középkori jogszolgáltató konzul funkcióihoz. Az újkorba történő átmenet Bizánc eltűnésével és a Török Birodalom felemelkedésével járt együtt. A keleti és távol-keleti államokkal fennálló konzuli kapcsolatok fejlődésében három szakaszt különböztethetünk meg.³¹ Az első a *Portával fennálló konzuli bíraskodás* időszaka, mely körülbelül a XVIII. sz. második feléig tartott. A második ennek a gyakorlatnak kiszélesedése és *adaptálása a távol-keletre*, mely korszakot a Berlini kongresszussal lehet lezárni, és végül a *konzuli bíraskodás felszámolása*, mely gyakorlatilag a második világháborúig tartott. Bizánc elfoglalása és a keresztes lovagok államainak felszámolása nem hozott a kereskedelmi kapcsolatokban lényeges változást. A kereskedők telepei megtartották alapvető jogait, beleértve a konzuli funkciók tekintetében elérteket is. Ez okból a közel és távol keleti kereskedelemben érdekelt államok változatlanul törekedtek az önálló konzuli bíraskodás bevezetésére. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy a saját állampolgáraik ki voltak véve a bírósági - gyakran rendőri - ügyekben az érintett állam joghatósága alól. Ez a

24 1. *Clerq und Vallant*. Gesetze und Verordnungssammlung aller konsularischer Angelegenheiten bis zum Jahre 1909. Pl Ordonance sur la marine D'aout 1681., Ordonance du 3 mars 1781 concernant consuls du Levant.stb.

25 „Ordonnance du 22 mai 1833 relative au traitement inactivité des agents diplomatiques et consulaires”.

26 „Gesetz betreffend die Organisation der Bundeskonsulate sowie die Amtsrechte und Amtspflichten der Bundeskonsuln vom 8. November. 1867.”

27 „Reglement für die schweizerischen Konsuln” 1851. 1: *Herzog*. Die staatliche Merkmale des schweizerischen Konsularrechtes. Bern. 1949

28 Nr. 2984. 15 aug.1858. Legge consolare.

29 1. *The Consular dimension of Diplomacy*.4.

30 *Kolmbauer Johann*. Von konzuln und Gesandten. Salzburg. 1994. helytörténeti munkájában részletesen feldolgozta az Innsbrucki német konzul jelentéseit és feladatait. 46-48.

31 1. *Stupp*. Wörterbuch des Völkerrecht 672-678.

konzuli bíraskodási kompetencia kiterjedt a polgári és a büntető ügyekre is. Az ún. *kapitulációs szerződések*³² viszonylag erőszakmentesen jöttek létre a közel-keleten, az iszlám világban. Ennek oka részben az volt, hogy az akkoriban uralkodó jogfelfogás szerint minden állampolgár a hozzá tartozó jogokat, mint csiga a házát, még külföldre utazása estén is állandóan magával hordozza és ez okból még külföldön is a hazai jogának van alávetve (personalitás elve).³³ Más oldalról az iszlám gondolatvilághoz közel állt, hogy a hitetlenek jogvitáit saját bírójuk előtt egymás között intézzék el. Ezt a gondolatot erősítette a nemzetközi magánjognak ekkor kialakult azon gondolata is, hogy az európai jog ugyan az egyes területeken eltérő szabályozásokat mutat, de alapjában véve közös gyökerekre visszavezethető egységes jognak tekinthető, mely okból nem kifogásolható, hogy egy barcelonai bíróság mondjuk velencei jogot alkalmaz.³⁴ A konzul ezeknek a szerződéseknek eredményeként az *európai kereskedők negyedének bírói és rendőri kompetenciákkal felruházott hatóságává változott*. Ezek a kapitulációs szerződések, legalább is a kezdetekben nem tekinthetők a szó legszorosabb értelmében nemzetközi jogi szerződések, inkább a mohamedán uralkodók egyoldalúan, saját akarat-elhatározásából kibocsátott és garanciákat nem tartalmazó nyilatkozatai voltak. A nyelvi és kulturális különbségek ebben az időben a keleti és nyugati kultúra között még olyan nagyok, hogy amint azt a modern kutatások kimutatták, a korabeli mohamedán szerzők a konzul működésének tényét nem is előjognak vagy kiváltságnak tekintették, hanem a nyugat-európai konzult valamiféle túsznak kezelték, aki felelt honfitársai jogellenes cselekedeteiért.³⁵ Genua (1453) és Velence (1454)³⁶ voltak az első európai államok, melyek a Török Birodalommal bizonyos értelemben már szerződéses kapcsolatra léptek. Az első, valóban kétoldalú szerződés I. Ferenc francia király és II. Szolimán között jött létre 1535-ben, de ennek hatálya csak az uralkodók életére terjedt ki.³⁷ Az első, az uralkodók halála után is fennmaradó szerződést 1740-ben kötötte a Porta ugyancsak Franciaországgal. Ezeknek az európai államok által kötött hasonló szerződéseknek területi hatálya az akkori teljes török birodalomra kiterjedt, de annak hanyatlása idején az önállósuló peremterületekkel,

mint pl. Egyiptommal, külön szerződések kötésére került sor. A török birodalommal kötött békés szerződéskötési gyakorlattal szemben, a *távol-keleti államokban a gyarmatosító hatalmak* jórésztben a nyers erőszak alkalmazásával érték el, hogy az ily módon „szerződő”, államok joghatóságuk erőteljes megnyirbálását elismerjék. Ebben az értelemben ezek a szerződések valóban az imperialista hatalmak *expanzív eszközei* közé tartoztak.³⁸ A szerződések tartalmi elemzése azonban nem alapozza meg azt a politikai szempontból negatív felhangot, amelyet e szerződések a XX. század elején kaptak. Ezek a megállapodások teljes mértékben megfeleltek a keletkezésük idején fennálló jogi és politikai viszonyoknak. *Lippmann* többször idézett művében a kapitulációs szerződések tartalmát a következőkben foglalja össze. A szerződések elsősorban lehetővé tették, hogy a keresztény kereskedők a mohamedán joghatóság alatt álló területeken telepeket hozzanak létre. Ezek a telepek külsőleg is elhatárolódtak környezetüktől és általában fallal voltak körülvéve. A szerződésekben elismerték a keresztények személyes biztonságát és szabadságát, valamint garantálták a kereskedelmi kapcsolatok szabadságát. Már ezekben a szerződésekben is erőteljesen jelentkezett az a konzuli feladat, hogy a hajótörteknek jogi és tényleges segítséget nyújtson. Erőteljesen korlátozni igyekeztek azt a jogosultságot, amely ebben az időben úgy tűnik igen elterjedt lehetett, hogy a hajótörést szenvedett hajó és rakomány gyakorlatilag uratlan vagyonnak volt tekinthető és szabad prédája volt az azt megtalálóknak. Ugyancsak korlátozás alá esett a jogutód nélkül elhunyt keresztények hagyatéka, ez ugyanis nem a mohamedán államra szállt át, hanem a konzul kezelésébe került. Erőteljesen hangsúlyozták a szerződések az individuális felelősséget, feltételezhetően azért, mivel a kollektív felelősségrevonás elterjedt lehetett. A joghatósági rendelkezések alapján a polgári és büntetőjogi joghatóság a konzuloknak volt fenntartva. Ugyanakkor bizonyos diplomáciai jogosultságokat is biztosítottak a konzuloknak, jogosultak voltak a tartomány legnagyobb közjogi méltóságaihoz fordulni egyes esetekben még a szultánhoz is.

A XIX. század utolsó harmadával megkezdődött a kapitulációs bíraskodás gyors leépülése. Kezdetben rész-

- 32 A szerződéseket az okból nevezték kapitulációsoknak, mivel azok fejezetekre (capitula) voltak felosztva. I. *Seidl-Hohenveldern*. Völkerrecht. 7. kiad. 226. valamint Búza-Hajdú. Nemzetközi jog. 220. A kapituláció kifejezés nem szabad hogy félrevezessen, hogy itt a gyengesség bizonyos jelét lássuk. A török birodalom ebben az időben hatalma tetőpontján állt. Ez a szemlélet a későbbi kapitulációs szerződéseknek megfelelő politikai helyzet visszavetítését jelent. Nem felel meg az sem a valóságnak, hogy a szultánok különleges erőfeszítéseket tettek volna, hogy „a nyugati kereskedőket országukba való letelepedésre és szélesebb körű tevékenységre bírják. (Búza-Hajdú. Nemzetközi jog. 220.)
- 33 A personalitás elve bizonyos korlátozásokkal a mai napig megmaradt a nemzetközi magánjogokban, ahol is a jogrendszer kollíziója esetén -elsősorban a családi jogi viszonyokat- ennek az elvnek segítségével kell minősíteni.
- 34 Ezt a gondolatot fejlesztette tovább Savigny a jogközösség gondolatává a XIX. század derekán.
- 35 *L. F. Martens*. Das Konsularwesen und die Konsularjurisdiktion im Orient. 131. A „dar al islam” az „iszlám terület” az iszlám jog szerint ötvözte a tényleges territóriumnak és vallási kötöttségeknek. Ebben a ius religionis-ban a területi és személyi elv nem válik szét egymástól. Ez okból kézenfekvő volt, hogy az iszlám területen lakó idegenek nem is eshettek az iszlám jog a Scharia hatálya alá. „A kapitulációk az iszlám uralkodók szerződésben rögzített nyilatkozatai voltak, amelyben egy nem muszlim államnak az ott lakó állampolgárai részére a saját joghatóságot biztosították, amelyet a konzulok gyakoroltak.” I: *Omania ELWAN*. Einflüsse des Islam und des Begriffs der arabischen Nation auf Staatsangehörigkeits-, Fremden und Kollisionsrecht der arabischen Staaten. 292.
- 36 I. *Wörterbuch des Völkerrechts*. 673.1.
- 37 Ez a szerződés is tulajdonképpen része volt a francia külpolitikának, amely a német római császárral szemben -mindentféle pápai tilalom ellenére- szövetségest keresett és talált a török birodalomban.
- 38 Ezek a szerződések viszonylag hosszú ideig életben voltak. Thaiföldön pl. 1927-ben szűnt meg a konzuli bíraskodás, Egyiptomban 1937-ben és Kína viszonylatában csak a második világháború alatt.

ben az okból, hogy az érintett államok területének jó része a gyarmattartó hatalmak közvetlen hatalma és igazgatása alá került, illetve a huszadik század derekára a gyarmatok felszámolása okából. Törökország 1914-ben felmondta az összes kapitulációs szerződést, melyet a Lausanei békeszerződés is elismert. Sziámmal az 1924 után kötött új konzuli szerződésekkel szűnt meg a konzuli bírászkodás. Az Etiópiával kötött szerződések az ország olasz megszállásával kerültek hatályon kívül. A Szovjetunió egyoldalúan lemondott a korábbi a cári Oroszország által kötött szerződések alkalmazásáról. A második világháború végére a kapitulációs szerződések végleg a jogtörténet tárgykörébe kerültek, annak ellenére, hogy a Hágai Nemzetközi Bíróság 1952-ben az amerikai állampolgárok marokkói jogaival kapcsolatos ügyben az USA konzuli bírászkodási jogát állampolgárai tekintetében megerősítette

IV.

1. A konzuli intézmény fejlődéstörténetének az újkor végére kialakult legdöntőbb végeredménye, hogy az végleg és megfordíthatatlanul a kialakuló állami közigazgatás és ezen belül a külügyek igazgatásának szervezeti rendszeréhez kapcsolódott. A XIX. század végére alapvetően kialakult a jelenlegi szervezeti rendszernek megfelelő állapot. Ez a konzuli intézményt is magában foglaló közigazgatási intézményrendszer azonban maga is hosszabb fejlődés eredményeként alakult ki.

A külügyek igazgatásával összefüggő jogintézmények és szervezetek a diplomáciai és konzuli képviseltek a modern értelemben vett közigazgatásnál jóval nagyobb múltra tekinthetnek vissza. Az állandó diplomáciai képviseltek a Westfáliai békét követően váltak általánossá. A Külügyminiszter illetve a külügyekkel foglalkozó központi szerv és a modern értelemben vett külügyi igazgatás csak a XVIII. századra az ún. alkotmányos monarchiák időszakára alakult ki. Poroszországban például 1728-ban alapították meg a „Département der Auswärtigen Affairen”-t, amelyből a porosz külügyminisztérium is kialakult. Ausztriában 1753 óta működött miniszter irányítása alatt a külügyi igazgatás. Hollandiában 1798-ra tehető az önálló igazgatás kialakulása. Az önálló külügyi igazgatás kezdetei Franciaországban XIV. Lajos korára tehető. A külügyek, mint közigazgatási feladatok megfogalmazásában is úttörő jelentőségű volt a francia nemzetgyűlés által 1793-ban elfogadott dekrétum.³⁹

Abból a tényből következően, hogy a külügyi igazgatásának szervezetében a külföldön működő decentralizált szervezeti egységek (a diplomáciai és konzuli képviseltek) kialakulása időben megelőzte a központi szerv, a

külügyminisztérium kialakulását, a külügyek közigazgatási rendszerének történeti fejlődése sajátosan alakult. Óvakodni kell attól, hogy a korai időszakban létező diplomáciai és konzuli képviseltek a modern értelemben felfogott igazgatási szervezeti egységnek tekintjük. A követségi jogot kezdetben a nagyfokú perszonalitás jellemezte, tehát a követ (hasonlóan a konzulhoz) személyben volt a jogintézmény és a körülötte lévő személyek mintegy a személyes kíséretéhez tartoztak. A követség, mint közigazgatási egység lassan és a külügyi igazgatás központi szervével (a minisztériummal) párhuzamosan alakult ki. Hasonló fejlődést mutatott a konzuli igazgatás kialakulása is. Ez a párhuzamos fejlődés azonban arra a végeredményre vezetett, hogy a modern közigazgatás értelmében kialakult külügyi igazgatás fő hivatalaként, a XIX. század végére, a külügyminisztériumok erősödtek meg. A külügyek és a külpolitika irányításáért folytatott harcban a klasszikus diplomácia arisztokratikus értékeit megtestesítő diplomáciai képviseltek és a szűkebb szakmai feladatokat ellátó konzulátusok eleve vesztésre voltak ítélve. A külpolitikát formáló és befolyásoló nagy diplomáták korát és a „diplomácia művészetét” lassan de biztosan maga alá rendelte a kialakuló és megszilárduló nemzetállamok közigazgatási bürokráciája. Ez a folyamat nagyjából az első világháborúig befejeződött. Kezdetben a megnövekedett központi igazgatás a szakembereket is a külképviseletekről (a követségekről és konzulátusokról) verbuválta. Németországban például Bismarck alatt már annyira megnövekedett a központi igazgatás hivatalnokigénye, hogy nyaranta bizonyos időtartamra diplomátákat és a konzulokat rendeltek be központi szolgálatra. Ezt az akkori diplomata zsargon „nyári rabszolgaságnak” nevezte. A kialakult közigazgatási szervezet ebben az első és az első világháborúig tartó periódusban a következő szervezeti felépítést mutatta. Külügyminisztérium (központ) követségek, konzulátusok és tiszteletbeli konzulok. Értelemszerűen ez a radikális változás a hivatalnoki jellegű konzuli szervezet tekintetében nem járt olyan fájdalmas szerepvesztéssel, mint amit a diplomáciai képviseltek elszenvedtek.

2. A külügyek igazgatásának személyzeti rendszerében azonban az első világháborút követően is megmaradt a konzuli pálya és a diplomáciai pálya valamint a központban (minisztériumban) tevékenykedő közhivatalnoki pálya és hivatalnoki kar elkülönülése. A konzuli tisztség nemzetközi jogi jellege a BKE.-t megelőzően a vitatott területek közé tartozott, szemben a diplomaták jogállásával, amely a BDE.-t megelőzően is egyértelmű volt. Alapvetően három nézetet lehetett megkülönböztetni. Az első szerint a konzul jogi jellege és jogállása a diplomatákéval egyező lenne. A konzul ebben a megközelítésben nem más, mint egy alacsonyabb rangú követ.⁴⁰

39 Décret du 14. février 1793 relatif à l'organisation du ministre de marine (extrait).

40 I. Strupp. id m. 679. „Konsuln sind, gleich den Gesandten, ständige nationale Organe der Staaten für den internationalen Verkehr.”

Az ezzel szemben álló szélső nézetek szerint a konzul a kereskedelmi és egyéni érdekképviselően túlmenően semmiféle államérdeket nem képvisel, ebből eredően nem is rendelkezik diplomáciai státusszal.⁴¹ A két szélső érték között azután számtalan variációban előfordultak álláspontok, melyek vagy az egyik vagy a másik nézethez álltak közelebb. A századforduló óta azonban egyértelműen és fokozatosan megerősödtek azok a tendenciák, amelyek a diplomáciai képviselők és a konzulok jogállását és a két hivatali pozíció nemzetközi jogi jellegét egymáshoz közelítették, mégpedig olyan értelemben, hogy a konzulok jogállását és feladatait a diplomáciai feladatok felé tolták el.⁴² A fenti tendenciák az 1928-ban kötött havannai konvencióban már erőteljesen érvényesültek.⁴³ Az USA gyakorlatában elsősorban a második világháborút követően került előtérbe az ún. kettős státus koncepciója (dual diplomatic-consular status, amely a Fülöp szigetekkel és az Egyesült Királysággal kötött kétoldalú konzuli egyezményekben is megfogalmazásra került.⁴⁴

Ez az átalakulás és összeolvadás a belső jogokban már az első világháborút megelőzően megindult. Addig a konzuli és a diplomáciai pálya egymással párhuzamosan futott, mint a nemzetközi kapcsolatok tartásának és ápolásának két testvérintézménye, amelyek azonban nem voltak átjárhatók és egymástól eltérő előképzést is feltételeztek. Németországban a külügyi igazgatás ilyen belső egységesítésére az első világháborút követően került sor. A francia fejlődésben a diplomáciai és a konzuli szolgálat összeolvasztása még korábban a múlt század derekán megkezdődött. Az egységes alapot egy 1880. július 10-én hozott dekrétum hozta létre. A két pálya egyenértékűvé vált, később egységesültek a felvételi és képzési feltételek. A végleges összeolvadásra azonban csak az 1945-ös közigazgatási reform során került sor. Nagy-Britanniában 1920-ban egységesítették a diplomáciai szolgálatot a konzuli szolgálatot ma-

gában foglaló „Foreign office”-szal. Az USA-ban 1924-ig⁴⁵ a konzuli és diplomáciai szolgálat szigorúan különvált. A jelentkezőknek el kellett döntenie, hogy melyik pályára kíván lépni, mivel a váltásra nem volt lehetőség. Ezt követően az átjárhatóság már lehetséges volt, de a tényleges egységes szolgálat csak 1946-ban jött létre. A két pálya összeolvadása a személyi karrier és az intézmények tekintetében, feltételezhetően nagy szerepet játszott, abban, hogy a konzuli kapcsolatok jogának kodifikációja már egy igazgatásilag egységes jogi háttérrel került sor. Az 1963-ban kötött bécsi egyezmény nemzetközi jogilag is szentesítette a történeti fejlődés során kialakult helyzetet.

3. A konzuli kapcsolatok jogának fejlődésében a második világháborút megelőzően megindultak a kétoldalú konzuli szerződéseken túlmenő, *többoldalú nemzetközi szerződések* kodifikációs kísérletei, melyeknek a *caracasi és havannai egyezmények* voltak fontos eredményei. A konzuli tisztviselőkről 1928. február 20-án Havannában kötött konvenciót, amely regionális többoldalú egyezmény. A havannai egyezményt 1927-ben készítette elő a Pánamerikai Unió Jogi Bizottsága, amelyet a XI. Pánamerikai Konferencia 1928. február 20-án fogadott el. A konvenciót 12 latin-amerikai állam és az USA ratifikálta.⁴⁶ A latin-amerikai államokban a havannai egyezményt megelőzően is kötöttek multilaterális egyezményt a konzuli kapcsolatokról az ún. caracasi egyezményt 1911-ben.⁴⁷

A konzuli képviselők számának növekedése ugyanakkor mind erőteljesebben igényelte, hogy ezek az intézmények lehetőleg egységes nemzetközi jogi normák figyelembevételével működjenek. Való igaz, hogy a kétoldalú államközi szerződésekből és kisebb részben a nemzetközi szokásjogból már a XIX. sz. végére kialakult a konzuli jog korpuszának egy általánosan elismert része, hiányzott azonban a konzuli kapcsolatok jogának egysé-

41 „A konzulnak a kereskedelmet kell támogatnia. Egy agent commercial, de nem diplomata. Tevékenységének nincsen semmiféle közjogi vagy reprezentatív jellege, ezért nem is igényelhet diplomáciai privilégiumokat. Alapvetően az általa képviselt állampolgárokkal azonos jogállású, mindazonáltal bizonyos megkülönböztetett kezelésre és különleges védelemre tarthat igényt” I: De Clerecq et de Vollet. Guide pratique des consulats. 1. Bizonyos tekintetben ezt a tendenciát még a havannai konvenció 4. cikkben is felfedezhetjük, ahol a konzuli ügynök bizonyos típusát agent commercial nak nevezi.

42 „In recent times the practice has developed to appoint a consul and entrust to him the function of diplomatic representation.” Murty B. S. The International Law of Diplomatie New Hawen. 1989.24.

43 12.c. „In case of the absence of a diplomatic representative of the consul's state, the consul may undertake such diplomatic actions as the government of the state in which he functions may permit in such cases.” 13.c. „A person duly accredited for the purpose may combine diplomatic representation and the consular function provided the state before which he is accredited consents to it.”

44 A témakörrel részletesen foglalkozik L.Lee. Consular Law and Practice. c. 1961-ben megjelent munkája. 20-21. A két jogintézménnyel kapcsolatosan a következőket írja: „The following factors have undoubtedly influenced the trend toward the dual appointment:(1) The boundary separating the diplomatic from the consular functions has become less apparent in the course of time. (2) The amalgamation of diplomatic and consular services obtained in almost all countries has mitigated the significance of the distinction between these two services.....(4) Above all, a dual status would entitle a person person performing essentially consular functions to diplomatic privileges and immunities, which are better defined and more extensive than those of a consuls.”

45 Rogers Act of 1924.

46 A 26 cikkből álló havannai egyezmény a nemzetközi jog elő része. Az egyezmény három fő részből áll: a konzulok kinevezése és funkciói, a konzulok privilégiumai, és a konzuli funkciók megszakadás és befejezése. Az egyezmény jelentősen hozzájárult a konzuli kapcsolatok jogának fejlődéséhez. Még jelentősebb hatása, hogy alapelveinek figyelembevételével a dél-amerikai államok többségében megalkották a belső konzuli jogi törvényeket, amelyek ugyancsak hozzájárultak a nemzetközi jog fejlődéséhez. A havannai konvencióban került először markánsan megfogalmazásra a konzuli funkció gyakorlása során a küldő és a fogadó állam jogszabályainak figyelembevétele (10.c). A 17.c. rögzíti a konzulok mentességét a hivatali tevékenységükkel kapcsolatban A havannai egyezménnyel részletesen foglalkozik Bliscsenko. Diplomacieszkoe pravo.c művében Moszkva 1972.

47 Az 1911. június 18-án kötött egyezménynek Bolívia, Venezuela, Peru, Kolumbia és Ecuador a tagjai.

ges szabályozása. A XIX. század vége óta több kodifikációs javaslat született,⁴⁸ az átfogó kodifikációra azonban a század hatvanas éveig még várni kellett.

V.

1. A második világháborúig tartó periódusban a külügyek és a vele integrálódott konzuli igazgatásnak szervezeti struktúrája alapvetően nem sokat változott, csupán a kor követelményinek megfelelően újabb funkciókkal és funkcionális osztályokkal egészült ki, mint a sajtóügyek vagy a kereskedelem és gazdaságpolitika kérdéseivel foglalkozó szervezeti egységek. Az egyetlen tényleges szervezeti reformra a weimari Németországban került sor az ún. *schüleri reform* keretei között.⁴⁹ Ennek a lényege az ún. regionális rendszer volt, tehát a funkcionális feladatokat széttagolták és integrálták a régiókat összefogó szervezeti egységekbe. Hamarosan kiderült, hogy ennek a rendszernek a létszámgigénye olyan nagy, hogy azt a költségvetés nem bírta el, és a húszas évek végére Németországban is visszaállt a régi szervezeti rend. Ebben az időszakban nem a közigazgatás szervezeti egységei voltak a külügyi reformok döntő területei, hanem a *köztisztviselői rendszer egységesítése*. Ennek lényege az volt, hogy a nemzetközi kapcsolatok két testvérintézménye a diplomáciai képviselők és a konzuli képviselők önálló rangokkal rendelkeztek, amelyhez csatlakoztak a külügyminisztériumok, mint közigazgatási egységek köztisztviselői rangjai. Lényegében tehát három személyi csoport létezett a diplomaták a konzuli tisztviselők és a köztisztviselők. A második világháborúig elsősorban a diplomáciai és konzuli pálya és rangok egymásba olvadása kezdődött meg. Így például konzuli és a diplomácia szolgálat ténylegesen a magyar kir. külügyminisztériumban átjárhatóvá vált, azonban a rangok egységesítése nem történt meg. Gyakorlatilag a második világháború végéig fennmaradt a három egymástól elkülönült rang, a köztisztviselői a központi állomány részére, a diplomáciai és a konzuli rangok, mely utóbbiakat a viselőik a központi állományba helyezés után is megtarthattak. A két pálya átjárhatósága után a negyvenes évek második felében azután egységesedett a diplomáciai és konzuli státusz és végül is a rangok jelentősége is megszűnt, miután azok lényegében, azaz a javadalmazást tekintetében,

feloldódtak az egységes köztisztviselői státuszban. Jelentős *változások* következtek be a *konzuli feladatok tekintetében* is. A modern konzuli tevékenység és a konzuli funkcióknak azok az elemei, amelyek alapvetően a mai konzuli tevékenységre is jellemzőek, az első világháborút követően alakultak ki. Elsősorban az *útlevél és vízumrendészet*, valamint az ehhez kapcsolódó *idegenrendészet* voltak azok az új elemek, amelyek a konzuli tevékenység súlypontjait jelentősen eltolták a közigazgatási feladatok felé.

2. A második világháborút követően a bécsi egyezmény a konzuli kapcsolatok jogának fejlődésében két *tendenciát* lehetett megfigyelni. Az egyik az *angol és USA praxisa által meghatározott konzuli kapcsolatok* minta értéke, amely az 1951-ben megkötött angol-amerikai egyezményen alapult, bár az angol és amerikai gyakorlatnak több egymástól eltérő aspektusa volt észlelhet. Így például a brit gyakorlat teljes értékűnek minősítette a tiszteletbeli konzuli intézményt, az USA viszont előnyben részesítette a professzionális konzuli képviselőket. Gyakorlatilag az 1957-ben megkötött szovjet-NDK konzuli szerződésig a *konzuli jog*, úgy tűnt, hogy a nem szocialista államok monopóliuma volt. Ezt követően került sor az ún. *szocialista országok között* is a konzuli szerződések megkötésére, amelyek jelentősen gyarapították a konzuli kapcsolatok jogának tartalmi kérdéseit, még akkor is, ha sok esetben a nemzetközi jog és a nemzetközi magánjog olyan elemeit vitték be a kétoldalú kapcsolatokba, amelyek korábban nem tartoztak a konzuli kapcsolatok témakörébe. Ezeknek a törekvéseknek egyes elemei, mint például a konzul politikai funkciói és a konzuli feladatok és a konzuli funkciók közelítése a diplomáciai képviselők feladataihoz és funkciójához, elsősorban a kiváltságok és mentességek tekintetében, maradandó értékűnek bizonyultak, és jelentősen hozzájárultak a modern konzuli jog kialakulásához. Más jellegzetességek, és úgy tűnik a koncepcióban ezek voltak többségben, átmenetinek és ideologikusnak minősíthetők, amelyek feltételezhetően a jövőben kikopnak a gyakorlatból. Ilyennek a konzulok kereskedelmi kapcsolatok fejlesztése és az ezzel összefüggő funkcióinak elhagyása, amely a szovjet típusú külkereskedelmi igazgatási struktúra és a külkereskedelmi állami monopóliuma következtében a külkereskedelmi kirendeltségek feladatkörébe tartozott. Jellegzetes volt a tiszteletbeli konzulokkal szembeni elutasító magatartás

48 A jogtudomány által készített tervezetek közül Bluntschli svájci nemzetközi jogász által készített nemzetközi jogi kódex tervezete külön fejezetet szentelt a konzuli jognak. (Das moderne Völkerrecht der zivilisierten Staaten. 1878.) Hasonló tervezetet készített az olasz P. Fiore 1890-ben valamint az amerikai D. Field által 1872-ben készített tervezet is számontartja a szakirodalom. Az egyezménytervezetek közül megemlíthető az „Institut du droit international” által 1889-ben „Avant projet de règlement sur les immunités des consuls et des agents commerciaux” címmel elkészített és az „Institut international de la paix” által „Code international public”-c. 1913-ban elkészített tervezet. 1925-ben az American Institute of International Law készített egy tizenegy cikkből álló tervezetet. A Nemzetek Szövetségének „Comité d'expert pour la codification progressive du droit international” 1927. április 27.-én a kodifikálandó jogterületek közé felvette a konzuli jogot is. A Nemzetközi Jog Intézete négy konferenciáján is foglalkozott a konzuli jog kodifikációjának kérdéseivel. (1888. Lausanne, 1891. Hamburg, 1892. Genf, és 1896. Velence. *Annuaire de l'Institut de droit international*. Vol. XV, 340.) Végül meg kell említeni az Európa Tanács által 1964-ben készült tervezetet is. („Draft european convention on consular functions and optional protocol” A tervezet szövegét közli Lee: *Consular Law*. 285) A témakörrel részletesen foglalkozik *Kurt Hemdl*. Wiener Konsularische Konferenz 1963. című tanulmányában is.

49 I. *Ottlik György*. Milyen legyen az új magyar diplomácia. Budapest. 1920.28., valamint *Hundert Jahre Auswärtiges Amt*. (az NSZK külügyminisztériumának évkönyve) 26.

valamint a konzulok közjegyzői funkcióinak visszafejlesztése és megszorítása.⁵⁰ Ezeknek az eltérő irányzatoknak összecsapását hozó *Bécsi Konferencián* azonban mégis sikerült létrehozni a konzuli kapcsolatok első valóban egyetemes nemzetközi jogi kodifikációját. A bécsi egyezmény jogon kívüli előzményei abban keresendők, hogy a modern forgalmi viszonyok fejlődése, és az ezzel összekapcsolódó államközi kapcsolatok intenzívvé válása, mind nagyobb terjedelemben követelte meg külföldön a kereskedelmi és gazdasági érdekek állandó képviselétét, és az ott tartózkodó saját állampolgárok konzuli gondozását és védelmét.

3. A századfordulón megindult kodifikációs kísérletek után a konzuli kapcsolatok jogának kodifikációjában jelentős előrelépésre 1949-ben került sor, amikor az ENSZ főtitkár javasolta a közgyűlésnek, hogy a konzulok státuszát és feladatait egy egységes, többoldalú nemzetközi szerződésben szabályozzák. Az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottsága (ILC) a nemzetközi jognak tizennégy részterületét választotta ki, amelyeket kodifikációra javasolt. Ezek közül az egyik a konzuli jog volt.

1955-ben kezdte meg az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottsága a tervezet kidolgozását. A kodifikáció munkájában kiemelkedő szerepe volt *Zourek* cseh jogprofesszornak, aki két jelentést készítet, illetve akinek vezetésével kidolgozták azt a teljes tervezetet, amelyet 1961-ben terjesztettek a tagállamok kormányai elé.⁵¹ Az ENSZ közgyűlése 1963-ban hívta össze az államok diplomáciai előkészítő konferenciáját Bécsbe, amely végül is 1963. április 24-én a konzuli kapcsolatokról szóló egyezmény elfogadásához vezetett. A két hónapi munka az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottsága által készített tervezet előterjesztésével kezdődött. A konferencián 92 állam képviselői vettek részt, és több nemzetközi szervezet is képviseltette magát. A konferencia nem volt mentes a politikai vitáktól, részben megismétlődtek a diplomáciai kapcsolatokat kodifikáló bécsi konferenciát jellemző viták. A már klasszikusnak számító „szocialista” és „kapitalista”

táboron túlmenően viszonylag önálló erőként jelentkeztek az ún. el nem kötelezett államok, amelyek álláspontját erőteljesen befolyásolta a gyarmati múltnak a konzuli intézménnyel kapcsolatos negatív tapasztalatai.⁵²

A konzuli kapcsolatok jogának jelenlegi jogforrásai közül az 1963-ban kötött bécsi egyezmény (a továbbiakban BKE) a legfontosabbnak ítéltető. 1995-ig több mint százötven állam csatlakozott az egyezményhez. A BKE alapvetően a nemzetközi jog és szokásjog addig általános szabályait kodifikálta, bizonyos rendelkezéseiben azonban új szabályokat is alkotott. Az egyezmény előzményeit a praebulum foglalja össze.⁵³ A BKE-t elméletileg valóban más típusú kodifikációnak kell tekinteni, mint a diplomáciai kapcsolatokról szóló bécsi egyezményt. A konzuli jog eltérően a diplomáciai kapcsolat jogától, a kodifikációt megelőzően, alapvetően nem a szokásjogi szabályokban, hanem a kétoldalú konzuli szerződésekben manifesztálódott.⁵⁴ A megalkotása óta eltelt időben az egyezmény a konzuli kapcsolatok világ-szerter elismert alapjává lett, rendelkezéseit még azok az országok is figyelembe vették, akik csak később, vagy egyáltalán nem csatlakoztak az egyezményhez. A többoldalú nemzetközi egyezmények között a konzuli kapcsolatok jogának forrásai közé kell számítani bizonyos aspektusaiban a diplomáciai kapcsolatokról Bécsben 1961. április 18-án elfogadott egyezményt is.⁵⁵ (a továbbiakban BDE), amely jelentős befolyást gyakorolt a BKE. kodifikációjára, egyes rendelkezései majdnem vagy teljesen szó szerint bekerültek a BKE rendelkezései közé.⁵⁶ A két egyezmény tekintetében többen azt az álláspontot képviselik, hogy a BKE rendszerében és felépítésében valamint egyes megfogalmazásainak precizitása vonatkozásában sikerültebb kodifikáció, mint a BDE.⁵⁷ A nagy számú csatlakozás okából az egyezmény azon viszonylag kevés nemzetközi jogi kódexnek tekinthető, amelyet majdnem univerzális értékű nemzetközi jogi normának lehet minősíteni. Egyes államok ez okból nem is kötnek további kétoldalú konzuli egyezményeket. Ez azonban nem mondható általános álláspontnak.

50 I. Lee. id m. 22.

51 International Law Commission tervezet. A továbbiakban ILC tervezet

52 I. Herndl i.m. 470. valamint Lee Vienna Convention.

53 A praebulum szerint: „Ebben az Egyezményben részes államok megemlékezve arról, hogy a népek között ősi idők óta létesültek konzuli kapcsolatok, figyelembe véve az Egyesült Nemzetek Alapokmányának az államok szuverén egyenlőségére, a nemzetközi béke és biztonság fenntartására, valamint a nemzetek közötti baráti kapcsolatok előmozdítására vonatkozó céljait és elveit, tekintetbe véve, hogy az Egyesült Nemzeteknek a diplomáciai kapcsolatokról és mentességekről tartott konferenciája elfogadta az aláírásra 1961. április 18-án megnyílt Bécsi Szerződést a diplomáciai kapcsolatokról... meggyőződve arról, hogy a konzuli kapcsolatokra, kiváltságokra és mentességekre vonatkozó nemzetközi Szerződés is hozzájárulhat az országok közötti baráti kapcsolatok kifejtéséhez, tekintet nélkül alkotmányos és társadalmi berendezésük különbözőségére, felismerve, hogy a kiváltságok és mentességek célja nem egyének előnyben részesítése, hanem az, hogy biztosítsa az illető államok nevében a konzuli képviseltek útján végzendő feladataik hatékony teljesítését, megerősítve, hogy a nemzetközi szokásjog szabályai továbbra is irányadók az Egyezmény rendelkezéseivel kifejezetten nem szabályozott kérdésekre, megállapodtak a következőkben”. A praebulum legfontosabb rendelkezése az ún funkcionális elméletnek a megfogalmazása (5. bek.) és a szokásjog és az egyezmény kapcsolatának meghatározása. (6. bek.)

54 I. Bokorné Szegő Hanna. Az ENSZ helye a nemzetközi jogalkotásban. Bp.1976. 98-99. A szerzőnek az a megállapítása, hogy e miatt „a konzuli kapcsolatok jogának kodifikációs munkálatai tehát nagyobb mértékben igényelték a nemzetközi jog fokozatos fejlesztését, mint a diplomáciai kapcsolatok jogának kodifikációja...csupán vélekedés. Alapvetően helyesebb szemléletet tükröz az az 1961-ben megfogalmazott megállapítás, hogy: „a konzuli jog tekintetében sokkal inkább támaszkodhatunk írott jogforrásokra mint a diplomáciai jog területén.” (Búza-Hajdú. Nemzetközi jog. 221.) Az a megállapítás pedig, hogy a BKE szentesítette volna a kapitulációs szerződések megszűnését feltételezhetően tévedés, hiszen ez jóval korábban megtörtént.

55 A diplomáciai kapcsolatokról Bécsben, 1961 április 18.-án aláírt nemzetközi szerződés (kihirdetve az 1965. évi 22.tvr-el).

56 Elsősorban az adók és vámok tekintetében, valamint a futárgöggysz vonatkozásában tartalmaz a két egyezmény majdnem szó szerinti azonosságokat.

57 I. Herndl i. m. 430.

A BKE aláírásával egy időben két ún. fakultatív jegyzőkönyv megalkotására is sor került. Az egyik az állampolgárság megszerzésével kapcsolatban azt a rendelkezést tartalmazza, hogy a konzuli képviselvek tagjai, valamint a velük közös háztartásban élő családtagjaik nem nyerik el a fogadó állam állampolgárságát a fogadó állam törvényei alapján.

A második fakultatív jegyzőkönyvben az egyezmény értelmezésével és alkalmazásával összefüggő vitás ügyekre a jegyzőkönyvet aláíró államok a nemzetközi bíróság illetékességét ismerték el.⁵⁸

A bécsi egyezménnyel a nemzetközi kodifikációs munka értelemszerűen nem fejeződött be. Az elméleti értékeket tartalmazó jogtudományi munkák és tervezetek közül, különleges helyzete miatt külön meg kell említeni a *Konzuli feladatokról szóló 1967. december 11-én aláírt európai egyezményt*. Az egyezmény az okból különleges, mivel már a BKE kodifikációja után született, tehát figyelembe vette annak tapasztalatait, és ugyanakkor tükrözte a konzuli feladatokkal kapcsolatos európai nemzetközi jogtudomány egyeztetett álláspontját,⁵⁹ ezért a konzuli tisztviselők feladatai tekintetében az egyezmény a legkorszerűbb jogtudományi álláspontnak tekinthető. Az Európa Tanács keretei között létrejött egyezmény azonban nem lépett életbe, mivel az ahhoz szükséges öt ratifikáció a mai napig nem történt meg.⁶⁰ A *konzuli feladatok belső jogi kodifikációja* során az egyezményt követően a konzuli feladatokat törvényi szinten szabályzó államok általában figyelembe vették annak rendelkezéseit. A BKE megalkotása során minőségileg változott meg a konzuli státusz diplomáciai státuszhoz történő közelítésének folyamata. A bécsi egyezmény ezen a területen is jelentős előrelépést jelentett⁶¹ és nem csak a meglévő jogot kodifikálta, hanem új jogot is alkotott. Elsősorban a konzuli funkciók meghatározása különös tekintettel a politikai és képviselői funkciók rögzítésére,⁶² a kiváltságok és mentességek kibővítése, valamint a diplomáciai feladatok végzése konzulátusok által, illetve a konzuli feladatok végzése a diplomáciai képviselőteken keresztül című cikke az, amelyek a két intézményt és ezáltal a diplomata és a konzul jogállására vonatkozó

nemzetközi jogi szabályokat egymáshoz jelentősen közelítették. A határok a konzul és a diplomata között mindinkább elmosódnak. A konzuli és diplomáciai karrier és pálya elemei is összefonódnak az egyre egységesebbé vált külügyi igazgatásban.⁶³ Mára konzuli és diplomáciai szolgálat összeolvadása a nemzetközi gyakorlatban teljesen általánossá vált.

Az életbelépésének elmaradása miatt sikertelennek minősíthető európai egyezményen túlmenően a BKE megkötése után nem történtek újabb komoly kodifikációs kísérletek a konzuli jog területén. Ez alól kivételnek számít az 1990-ben az akkori Csehszlovákia és Ausztria által az ENSZ főtítkáriának beterjesztett közös javaslat, amelyben egy a konzuli feladatokról szóló és a BKE-hez kapcsolódó jegyzőkönyv kidolgozására tettek javaslatot. A javaslat tekintetében végül is semmiféle tényleges döntés nem született.

4. A konzuli kapcsolatok jövőbeni fejlődése és az intézmény jövőjével kapcsolatban igen nehéz jóslásokba bocsátkozni. Az *európai integráción belül*, annak intézményi rendszerének kiépülésével bizonyosan *átrendeződnek a konzuli feladatok*, tekintettel az idegenrendészet és az útlevél és vízumrendészet leépülésére. Ugyanakkor a régiók Európájának alap gondolata, megnövelheti a konzuli intézmények szerepét a *gazdasági és regionális kapcsolatok fejlesztése* területén, amelynek a konzulátusok és a tiszteltbeli konzulok, mint „kis” diplomáciai képviselvek teljes mértékben megfelelnek. A konzuli jog fejlődésének külön fejezetének tekinthető az EU-keretei közötti *európai állampolgársági jog*, amely az Unióhoz tartozó állampolgárok esetében a konzuli védelem átvételét jelenti. A *világkereskedelem fejlődése* ugyancsak az államközi kapcsolatok felértékelődésének irányába hat. A kapcsolatok valamiféle formájának fenntartása minden államnak érdeke. Ugyanakkor a független államok számának állandó növekedése szinte lehetetlenné teszi, különösen a kis és közepes államok számára, a követségeken illetve nagykövetségeken keresztül történő kapcsolattartást. A hagyományos és klasszikus politikai kapcsolatok átrendeződése és az államok közötti kereskedelmi és pénzügyi kapcsolatok

58 A fakultatív jegyzőkönyvek közül Magyarország csak a másodikhoz csatlakozott 1990. január 7.-én.

59 I. Hoffman Klaus. Konsularrecht. Pecha. 1982. 505.ponchoz fűzött lábjegyzet.

60 A ratifikációk elmaradásának különféle okai vannak. Egyes államok abból indulnak ki, hogy a ténylegesen felgyorsult európai integrációs folyamatban, amelynek több eleme a konzuli jog által átfogott területekre esik, nem célszerű a konzuli feladatok egyezményes kiszélesítése. Elegendő ha itt csupán az európai jogon belüli külföldiek és állampolgárok közötti integrációt, vagy a schengeni egyezmény által beindított egységes vízum és határrendészeti politikát említjük. Más államok az egyezmény zárt jellegével kapcsolatosan fennálló aggályokat hangsúlyozzák, azaz, hogy az egyezmény diszkriminációhoz vezetne, és újra felélesztené a legnagyobb kedvezménytel kapcsolatos problémákat a kétoldalú konzuli kapcsolatok területén. Ugyancsak reális ellenérv, hogy az egyes kétoldalú konzuli szerződések még az EU egyezményben biztosítottakon is túlmenő funkciókat szabályoznak.

61 „Die Tendenz der Konvention geht, der Entwicklung des Konsularrechts in den letzten Jahren Rechnung tragend, ferner dahin, den konsularischen Vertreter hinsichtlich seines Status und seiner Aufgaben dem diplomatischen Vertreter anzunähern.” I: Herndl. im. 430. Hasonlóan fogalmaz Murty i. m. 149. „In recent times the practice has developed to appoint a consul and entrust to him the function of diplomatic representation.”

62 A már említett havannai konvenció is rögzíti, hogy a konzulok „képviselek” a küldő államot.

63 „A legtöbb állam gyakorlatában megfigyelhető a konzuli és diplomáciai funkciók közelítése. Megfigyelhető, hogy diplomatákat bíznak meg konzuli szolgálattal és fordítva. Gyakran a főkonzult a követek közül választják ki, vagy követi ranggal rendelkeznek. Sok fiatal diplomata kezd karrierjét mint konzuli attasé, konzuli titkár és később mint a konzuli osztály vezetője. A tapasztalat azt mutatja, hogy ez egy igen jó iskola, mivel a diplomáciai gyakorlatban gyakran egyértelműen konzuli jellegű kérdések (a saját állampolgárok érdekeinek védelme, vízumkérdések, stb.) merülnek fel.” Bliscsenko id. m 137. A gyakorlatban a problémákör ennél jóval bonyolultabb, hiszen a konzuli feladatok végzése jóval nagyobb jogi és államigazgatási ismereteket feltételez, mint a diplomáciai pálya.

felértékelődése ugyancsak a konzuli intézmény erőteljes fejlődésének irányába hathat. Különösen áll ez a kelet-európai államok tekintetében, ahol az állami külkereskedelmi monopólium felszámolása és a külkereskedelmi érdekek támogatása az átalakulás állapotában van és folyik az adekvát intézményi formák keresése.

VI.

Az önálló magyar konzuli igazgatásról gyakorlatilag a monarchia felbomlása utáni időszakban beszélhetünk. A monarchia, hasonlóan az akkori európai nagyhatalmakhoz kiterjedt konzuli szolgálattal rendelkezett. Annak ellenére, hogy önálló magyar diplomáciáról vagy külpolitikáról az osztrák-magyar monarchia időszakában nem beszélhetünk, a konzuli szolgálattal annak sajátosságai következtében érvényesültek a magyar elemek, hiszen a konzulok által végzett hivatali tevékenységek jó része nem tartozott a közös ügyekhez. Ennek megfelelően önálló magyar állampolgársági jog létezett és a magyar parlament jóval előbb alkotta meg az önálló magyar útlevét törvényt, mint az osztrák. A klasszikus konzuli feladatok minden esetben kettéváltak és más szabályok vonatkoztak a magyar és más szabályok az osztrák állampolgárokkal kapcsolatos konzuli teendőkre. A monarchia konzuli szolgálatában erőteljesen érvényesültek a kereskedelemmel és a kereskedelemfejlesztéssel kapcsolatos konzuli feladatok, amelyben az ún. konzuli akadémia képzési rendszere igen nagy szerepet kapott. További érdekessége volt a monarchia külügyi szolgálatának, hogy a diplomáciai karban az arisztokrácia aránya jóval magasabb volt, mint a konzuli karban. Ez a konzuli kar helyzetét messzemenően befolyásolta és tagjait alapjában véve másodrendű diplomatáknak tekintették.⁶⁴

Az önálló magyar konzuli szolgálat megteremtésére a Károlyi kormány alatt került sor, amikor is kihirdetésre került az 1918. évi V. néptörvény „az önálló magyar külügyi igazgatásról.” A mindössze 11 §-ból álló törvény meghatározta a külügyi igazgatás szervezeti felépítését (Külgyminisztérium, diplomáciai képviselők, konzuli hivatalok) rendelkezett az állampolgárok védelmének más államok külképviseletére történő bizásáról. A diplomáciai és konzuli szolgálatot a törvény párhuzamos szervezetnek tekintette és mindkét szolgálat alapegységei tekintetében kormányrendeletben gondolta a szervezetet szabályozni. A törvény 6. cikke szerint „a magyar konzuli hivatalok vagy valóságosak, vagy tiszteletbeliek. Valóságos konzuli hivatal az, amelynek vezetője hivatásos konzuli tisztviselő. Tiszteletbeli konzuli hivatal az,

amelynek vezetésére tiszteletbeli konzuli közeg nyert megbízatást. A konzuli hivatalok szervezetére vonatkozó szabályokat kormányrendelet szabályozza.” A kormányrendelet megalkotására hasonlóan az önálló magyar külügyi szolgálat megteremtésére a forradalmi időszakban nem került sor. A konszolidáció után az önálló magyar külügyi szolgálat megszervezésére a külügyi igazgatás klasszikus alapelveinek megfelelően került sor 1920-ban. A személyi és szervezeti feltételek kialakítása után 1921-ben elkészült egy ugyancsak 10 §-ból álló törvényjavaslat, amely azonban feltehetően a pénzügyminisztérium ellenállása miatt végül is nem vált törvénné.⁶⁵ A korábbi Tanácsköztársaság alatti törvényhez képest a törvényjavaslat az akkori viszonyokhoz képest úttörő módon foglalkozott a diplomáciai feladatok ellátása konzuli képviselők és a konzuli feladatok ellátása diplomáciai képviselők által című témakörrel. Ennek a jogtörténetileg igen fontos dokumentumnak a megfogalmazásakor a törvényjavaslathoz fűzött miniszteri indoklás szerint figyelembe vették, hogy a külképviseleti rendszer kiépítésénél feltételezhetően „a lehető legnagyobb takarékosagra leszünk utalva.” Az önálló magyar külügyi szolgálat megteremtésében igen nagy szerepet kaptak a monarchia konzuli szolgálatából átvett konzuli kar tagjai. Ennek részben az volt az oka, hogy a magyar állampolgárok számaránya a diplomáciai karnál jóval magasabb volt, részben pedig az hogy a gazdaságpolitikai tevékenységet a külpolitika célkitűzései tekintetében kiemelt fontosságúnak kezelték. Ezen a területen pedig a konzuli kar tagjai rendelkeztek előképzettséggel.⁶⁶ Érdekes módon azonban a diplomácia feladatokra igénybe vett tisztviselők nem kerültek átsorolásra, és nem kaptak diplomáciai rangot.

A két világháború közötti külügyi közigazgatásban kiemelt szerepet játszottak a tiszteletbeli konzulok és konzulátusok, amelyek nagy száma alapvetően az ország szűkös pénzügyi helyzetére vezethető vissza.⁶⁷

1933-ban Magyarország 22 követséggel, 16 konzulátussal és 73 tiszteletbeli konzulátussal rendelkezett. 1940-ben a követségek száma 20-ra csökkent, a konzulátusok száma 21-re növekedett és 56-ra csökkent a tiszteletbeli konzulátusok száma.

A második világháborút követően az újjászervezett magyar külügyi igazgatásban a konzuli feladatok a perifériára szorultak. 1950-ben a tiszteletbeli konzuli intézmény is megszüntetésre került. Ennek alapvető oka a hidegháborúval összefüggő bezárkózásra vezethető vissza. A külföldön ideiglenesen tartózkodó állampolgárok érdekvédelme értelemszerűen nem kapott szerepet. A konzuli szolgálat tényleges újjászervezésére csak a hatvanas években került sor. E korszak történetének tudományos igényű feldolgozására azonban még nem került sor.⁶⁸

64 I. Pritz Pál. Magyar diplomácia a két világháború között. Bp.1995.2.

65 I. Pritz Pál összeállításában. Iratok a magyar külügyi szolgálat történetéhez. 1918-1945.

66 I. Pritz. i.m. 45. ö. valamint Otlík György. Milyen legyen az új magyar diplomácia. Bp. 192.

67 I. Éliás Pál. Egy klasszikus jogintézmény: a tiszteletbeli konzul. Külpolitika. 1986. 3. sz.

68 I. azonban Éliás Pál. Egy klasszikus jogintézmény : a tiszteletbeli konzul. Külpolitika. 1986. 3. Gresznaryk Pál. A Magyar Népköztársaság konzuli kapcsolatai. Külpolitika. 1977. 4. sz. Ustor Endre. A magyar államigazgatás külső szervei. Állam és Igazgatás. 1968.5. sz.

megjelent...

CSERNAVÖLGYI ANTAL

Fegyvert, s vitézt éneklek

BURIÁN - KECSKÉS - VÖRÖS

Magyar nemzetközi kollíziós magánjog

PATAY - FENYÉR

Közbeszerzési döntvények, tapasztalatok

MOLNÁR ISTVÁN JÁNOS

Kanada és a Quebec-kérdés

VÖRÖS IMRE

Az európai versenyjogok kézikönyve

VÖRÖS IMRE

Nemzetközi kooperációs szerződések

LOGOD BT

A könyvek megvásárolhatók vagy megrendelhetők a kiadónál:
Logod Bt., 1012 Budapest, Logodi u. 49., tel./fax: 214-2453, 375-1490

Fizessen elő a Jogtudományi Közlönyre!

A büntetőjogi együttműködés sajátosságai az Európai Unióban

✎ Farkas Ákos egyetemi docens, Miskolci Egyetem (Miskolc)

1957. március 25-én az Európai Gazdasági Közösség (EGK) és az EURATOM életre hívásakor kevesen gondolhatták, hogy ezek a szervezetek komoly hatást gyakorolhatnak a tagállamok büntetőjogára. Az európai büntetőjog fejlődése és az európai büntetőjogi intézmények kialakulása ezért nem is tartott lépést az európai integráció folyamatával. Mint Siebert rámutat, a büntetőjogot, mint az állami szuverenitás egyik területét kivonták a közösségivé válás folyamatából, dacára annak, hogy bizonyos területeken, mint például az atomenergiával kapcsolatos EURATOM szerződésben foglalt büntetőjogi rendelkezések, a kartelljogi szabályok, a költségvetés védelmének a közigazgatási büntetőjog területére eső szabályai meghatározták a tagállamok jogalkotását.¹

Hosszú ideig úgy tűnt, hogy az EGK jogalkotása és az Európai Bíróság (EB) gyakorlata érintetlenül hagyja ezt a területet. Ezt látszott erősíteni a Bíróság több döntése is. Az 1970-es években kinyilvánította, hogy ezen a területen a tagállamok kompetenciája az elsődleges, igaz csak addig a határig amíg az EGK jogszabályai megengedik. A Bíróság 1981-ben, a *Guerrino-Casati* ügyben hozott határozata is azt állapítja meg, hogy „A büntetőjog és a büntetőeljárás szabályainak megalkotása alapvetően a tagállamok dolga, ezért ők tartoznak felelősséggel”.² A későbbiek során a bíróságnak ez a távolságtartó magatartása enyhült, sőt a *Federal Republic of Germany v. Commission* ügyben több figyelemreméltó megállapítást fogalmazott meg. Az egyik, hogy a Római Szerződés

40. Cikk (3) bekezdése felhatalmazza a Közösséget minden olyan intézkedés megtételére, amely közös agrárpolitika megvalósítása érdekében szükséges. A másik fontos ebből következő láncszem, hogy a közösségi jogalkotásnak hatalmában áll, hogy e célok érdekében a legmegfelelőbb döntést hozza meg. Zárótelepe pedig, hogy a megfelelő megoldás magában foglalhatja a szabálytalanságok (*irregularities*) szankcionálásához szükséges büntetéseket is. Ebből deduktíve következik, hogy a körből nem zárhatók ki a büntetőjogi büntetések sem, bár kétségtelen tény: mindeddig a különböző szabálysértések szükséges és hatékony visszaszorítására az adminisztratív szankciók alkalmazása volt az elfogadott elv.³

Ez a kompetencia-növekedés iránti igény persze nem áll előzmények nélkül. Korábban is több olyan bírósági döntés látott napvilágot, amely jelentékeny hatást gyakorolt a tagállamok büntetőjogi jogalkotására.⁴

I.

A tagállamok büntetőjogának korlátai

1. A bűncselekménnyé nyilvánítás korlátai

Azt tartják, hogy a büntetőjog az a jogág, amely a legmélyebben gyökerezik az adott ország társadalmi hagyományaiiban. Ezért a tagállamok talán a büntetőjog terü-

1 Ulrich Siebert: Die Entwicklung des europäischen Strafrechts. In: Mireilles Delmas-Marty (Hrsg.): Corpus Juris der strafrechtlichen Regelungen zum Schutz der finanziellen Interessen der Europäischen Union mit einer Einführung zur deutschen Übersetzung. Carl Heimanns Verlag KG Köln, Berlin Bonn, München, 1998. 2.

2 Case 203/80 (1981) ECR . 2895.

3 Az ügyben ugyanis kinyilvánította, hogy a Közösségnek jogában áll a szükséges büntetéseket kiszabni, ha ez a közös agrárpolitikáról szóló rendelkezések (Regulations) megvalósítása érdekében szükséges. A Bíróság nem azért tartózkodott attól, hogy a büntetés fogalmába a büntetőjogi büntetést is beleértse, mert ehhez nincs joga, hanem azért, mert a felek kérelme e kérdésre nem terjedt ki. Paragraph 24: „... There is no ground in the present proceedings to express a view on the Community's power in the penal sphere”. v.ö. Case C-240/90. v.ö. Gabriele Donà: Towards a European Judicial Area? A Corpus Juris Introducing Penal Provisions for the Purpose of the Protection of the financial Interests of the European Union Eur. J. Crime Cr. L. Cr.J (1998) 6 285-286.

4 vö. France, E.Rodger: The Influence of European Community Law on the Criminal Law of the Member States Eur. J. Crime Cr. L. Cr.J (1994) 2 324-358.

tén ragaszkodnak leginkább ahhoz, hogy szabályai közvetlen külső behatásoktól érintetlenül maradjanak. Ma már azonban az EU tagállamai nem minősíthetnek cselekményeket bűncselekménnyé úgy, hogy ne vennék tekintetbe a közösségi jog által teremtett korlátokat. Ha azonban mégis így tesznek szembe kell nézniük azzal a veszéllyel, hogy állampolgáraik, gazdálkodó szervezeteik ezt a jogot nem követik, hanem a közösségi jog szabályai szerint járnak el, illetve saját államaikat, a Szerződéssel ellentétes jogszabályok alkotása, és az ezek alapján hozott döntések miatt a Bíróság előtt perrel támadják meg. Az utóbbi évtizedekben erre több példa volt.

Az EK Szerződés (Szerződés) 30. és 34. cikkei tiltják a tagállamok közötti áruimport mennyiségi korlátozását, vagy hatásában ehhez hasonló következményekre vezető intézkedéseket. Erre a Szerződés 36. Cikke alapján kizárólag csak akkor van mód, ha az importtal sérülne a közegészség, a közmorál vagy a közbiztonság. E feltételek hiányára tekintettel a Bíróság számos esetben hozott olyan döntést, amellyel egyes országok büntetőjogi rendelkezéseit - mint a szerződéssel ellentétes tartalmúakat és diszkriminatív jellegűeket, amelyek az áruk szabad áramlását akadályozzák - hatályon kívül helyezte. Ilyen volt pl. a *Congate* ügyben hozott döntés,⁵ amelyben a panaszos sérelmezte, hogy a Németországból származó *felfújható (erotikus célt szolgáló) babák importját* az Egyesült Királyságba a hatóságok arra való hivatkozással tiltották meg, hogy a közmorált sértik. A Bíróság kimondta, hogy ilyen rendelkezés csak akkor hozható, ha az áruk a hazai jog rendelkezései szerint is obszcén jellegűnek minősülnek. Ebben az esetben a hazai jog ilyen babák előállítását nem tilalmazta, ezért a rendelkezést, mint a Szerződés 30. Cikkébe ütközőt diszkriminatív, protekcionista jellege miatt megsemmisítette.

Hasonlóan diszkriminatív jellegűnek minősítette a Bíróság számos ország *alkoholtartalmú italokra* vonatkozó jogszabályának büntetőjogi vonatkozású rendelkezéseit, amelyek korlátozzák vagy megtiltják külföldi termékek hirdetését, ennek megszegőit pedig büntetőjogi szankcióval sújtják. Ilyen döntés született a *Commission v. Repulique Francaise*,⁶ az *Andres*⁷ és a *Fietje*⁸ ügyben, melynek következményeként a nem Szerződés-konform jogszabályokat hatályon kívül helyezték.⁹

Közvetlen jogforrási jellege van a *rendeleteknek* is, tehát az ezekkel ellentétes jogszabályi rendelkezések és

döntések szintén hatálytalanok. Ez volt az indoka a *Concorde Express*¹⁰ ügyben hozott döntésnek, amelyben a Bíróság kimondta, hogy „minden olyan esetben, amikor a közösségi jog és a nemzeti jog rendelkezési ütköznek, a közösségi jog szabályai élveznek elsőbbséget”.

A közösségi jog forrásai közé tartoznak az *irányelvek*, amelyek meghatározott határidő kitűzésével teszik a tagállamok kötelezettségévé, hogy az irányelv által tartalmazott szempontok szerint szabályozzanak bizonyos kérdéseket. Amennyiben ez nem történik meg az irányelv közvetlenül alkalmazhatóvá válik. Ezt szemlélteti a *Ratti* ügy,¹¹ melyben az olasz lakkgyártó panaszos a Bírósághoz fordult mert vele szemben büntetőeljárást kezdeményeztek olyan termékcímke használata miatt, amelyet az olasz szabályok tilalmaztak, de egy EK irányelv előírt. A Bíróság megállapította, hogy a panaszos valóban a belső joggal ellentétesen járt el, azonban a hatályos jog ellentétes az ebben a tárgyban alkotott irányelvvel, amely alapján az olasz jogalkotónak már meg kellett volna hoznia az új jogszabályt. Tehát a döntés ellentétes a közösségi joggal, ezért semmis.

A helyzet azonban *nem mindig* ilyen egyértelmű. Az irányelv lényege, mint azt *Kecskés László* írja „egy kívánt eredmény elérése, megvalósítása,”¹² ezért az átvétel elmulasztásának megítélésénél arra is tekintettel kell lenni, hogy az bármilyen hatással lett volna-e a kívánt eredmény elérésére. Ugyanígy a *Rienks* ügyben¹³ az irányelv és más jogforrások közötti különbségtétel nélkül mondta ki a Bíróság, hogy „a tagállamok nem alkalmazhatnak olyan büntetőjogi rendelkezést, amely ellentétes a közösségi joggal”.

2. Büntetőjogi felelősség korlátai

A bűncselekménnyé nyilvánítás közösségi joggal ellentétességének megállapítása mellett a *büntetőjogi felelősség* kérdésében is születtek a tagállamok büntetőjogát befolyásoló döntések. Ilyen meghatározó, a francia vámbűncselekmények elkövetése miatti felelősséget átalakító döntés született a *Rivóira and Levy* ügyben¹⁴. Eddig a döntésig, kötelező volt csalás miatt megállapítani a felelősséget abban az esetben is, ha a csalási célzat nem volt bizonyítható, tehát az objektív felelősség elve érvényesült. Hasonló döntés született a *Bouchara* ügyben,¹⁵ amelyben a francia importőrt a hazai bíróság azért ma-

5 Case 121/85 (1986) ECR . 1007.

6 Case 152/78 (1980) ECR 2071.

7 Case 788/78 (1980) ECR 2071.

8 Case 27/80 (1980) ECR 3839.

9 Meg kell azonban jegyezni, hogy a Szerződés rendelkezései a tagállamok közvetlen jogforrását képezik, tehát nem szükséges semmiféle ratifikáció ahhoz, hogy alkalmazásra kerüljenek. Ebben a tekintetben a Bíróság csupán jogszabály-értelmező funkciót tölt be.

10 Case 128/78 (1979) ECR 419.

11 Case 148/78 (1983) ECR 1629.

12 vö. *Kecskés László*: A tagállamok jogharmonizációs kötelezettségének megítélése és kikényszerítése az Európai bíróság joggyakorlatában. in: Az Európai Bíróság gyakorlata. A bírósági határozatok melléklete Szerk.: Lomniczy Zoltán, Nagy Gábor, Zanathy János HVG ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft. Budapest 1997. 8.

13 Case 5/83 (1983) ECR 4233.

14 Case 179/78 (1979) ECR 2261.

15 Case 25/88 (1989) ECR 1105.

rasztalta el a büntetőeljárás során, mert az általa importált áru összetételét a termelő által közölt adatok alapján adta meg. A termelő azonban pontatlanul tájékoztatta ügyfelét. A kereskedő által a fogyasztónak az áru összetételéről adott pontatlan tájékoztatása a francia jogban bűncselekmény. Az ilyen bűncselekmény elkövetése esetén objektív felelősség érvényesül. A Bíróság kimondta: annak megkövetelése, hogy az importőr a termék piacra történő bevezetésekor megbizonyosodjék arról, hogy az megfelel-e a hazai fogyasztóvédelmi szabályoknak, és ennek elmulasztásáért objektív felelősséget ír elő, nem ellentétes a Szerződés 30. és 36. Cikkével. Azonban ezeknek a szabályoknak a közösséghez tartozó országból történő importra vonatkozó alkalmazása nem terjedhet túl azoknak a célokra az elérésénél, amit a *közérdek védelme megkövetel*, és figyelembe kell venni azt is, hogy melyek azok az adatok, amelyek az importőr számára normális körülmények elérhetőek. Ezen túlmenően meg kell adni az importőrnek azt a lehetőséget, hogy bízson a tagország hatóságai által kiállított okmányokban, illetőleg ezek hiányában azokban a tanúsítványokban amelyek ugyanolyan mértékű biztonságot nyújtanak.

3. A büntetés korlátai

A közösségi jog a büntetés mértékére vonatkozóan előírja, hogy annak igazodnia kell a cselekmény súlyához. Amennyiben ez nem valósul meg a Szerződésben biztosított szabadságok károsodhatnak.

A Szerződés 48. Cikke biztosítja a munkaező szabad áramlását a tagországokban. Ez magában foglalja hogy a tagország polgára szabadon választhat munkát, és ebből a célból szabadon tartózkodhat a másik tagországban. A közösségi jog nem fosztja meg azonban az államokat attól, hogy pontos információkkal rendelkezessenek a népesség mozgásáról saját területükön. Ezért előírhatják, hogy a munkavállaló rendelkezzen a személyazonosságához szükséges érvényes útlevelemmel vagy személyazonossági igazolvánnyal és tartózkodási engedéllyel. A tagállamok e követelmények megsértése esetére szankciót állapíthatnak meg. Ennek nagysága azonban nem haladhatja meg azt a mértéket, amely az előírások betartásához szükségesek. Az ezt meghaladó mértékű szankció ellentétes a közösségi joggal. Ilyenek minősítette a büntetést a Bíróság a *Bonsignore* ügyben¹⁶ amikor a panaszzsal szemben pusztán a tartózkodási engedély hiánya miatt alkalmaztak deportálást. Azonban a szükséges okmányokkal nem rendelkező személy deportálásra még akkor sem tekinthető arányos szankciónak, ha az állapítható meg, hogy korábban büntetve volt. A *Boucherau* ügyben¹⁷ a Bíróság kimondta, hogy a korábbi büntetés csak

abban az esetben vehető figyelembe a deportálás elrendelésénél, „ha azok a körülmények amelyek a korábbi elítélésre alapot adtak azt tanúsítják, hogy az adott személy közvetlen veszélyt jelent a közbiztonságra”.

4. A büntetőeljárás korlátai

A közösségi jog elsődlegessége a büntetőeljárás területén is érvényesül. A tagországok büntető-eljárásai szabályai nem akadályozhatják a közösségi jog közvetlen és egységes alkalmazását. Ez, mint a Bíróság a *Costanzo* ügyben¹⁸ kimondta, megalapozza az ügyész azon köteleességét, hogy ne működjék közre olyan hazai jogszabály érvényesítésében, amely ellentétes a közvetlenül érvényesülő közösségi joggal, még akkor sem, ha a tagállam jogalkotása elmulasztotta annak a hazai törvények közé iktatását.

Ez azt is jelenti, hogy az ügyész köteles ilyen esetekben a vádemelésről eltekinteni. Ugyanígy a bíróságok sem alkalmazhatják a közösségi joggal ellentétes hazai büntetőjogot, ha azzal feltehetően késleltetik a hazai jog nem alkalmazhatóságának deklarálását. Így mint azt a Bíróság a *Tymen and Bout* ügyben¹⁹ kimondta a hazai bíróság nem súlyosbíthatja az büntetést egy korábbi ítéletre alapozva, amely olyan jogszabályon nyugodott, amely ellentétes a közösségi joggal.

5. A bűncselekmények körének tágítása

Annak ellenére, hogy az EU és a Bíróság a tagállamok büntetőjogát fokozatosan a közösségi normákhoz igazítják, ezek érvényesülése előtt komoly akadályok állnak. A jogalkalmazás ugyanis a tagállamok igazságszolgáltatási szerveinek kezében van. Ezek pedig sok esetben mulasztják el a teljes együttműködést, enélkül a közösségi jog gyengévé válik.

Ez a mulasztás, mint azt *Guldemund, Harding és Sherlock* írják „nem egyszerűen valamely konkrét, egyedi intézkedés elmulasztását jelenti, hanem egy cselekményláncolat meglétének hiányát. Az első láncszem a jogalkotás, melynek meg kell felelnie a közösségi jog által előírt követelményeknek. A második a jogérvényesítés melynek során biztosítani kell ezek megfelelő alkalmazását. A harmadik a jogsértések gondos feltárása. A negyedik, a szükséges polgári, szabálysértési vagy büntetőjogi felelősségre vonás kezdeményezése. Az ötödik a hatékony szankció alkalmazása, vagy polgári jogi felelősség esetén megfelelő kártérítés megfizetésére kötelezés. Az utolsó láncszem a szankciók megfelelő végrehajtása”.²⁰ Azonban – mint a szerzők megjegyzik – a tagállamok ezeknek a kötelezettségeiknek csak a jogalkotás területén tesznek eleget, a jogérvényesítés területén viszont nem.

16 *Case 67/74 (1975) ECR 297.*

17 *Case 30/77 (1977) ECR 1999.*

18 *Case 103/88 (1989) ECR 1839.*

19 *Case 21/81 ((1982) ECR 381.*

20 vö. *René Guldemund, Christopher Harding, Ann Sharlock: The European Community and Criminal Law in: Phil Fennell, Christopher Harding, Nico Jörg, Bert Swart (ed.): Criminal Justice in Europe. A Comparative Study. Clarendon Press, Oxford 1995. 115.*

A büntetőjog területén a tagállamok intézményei nem tekintették egyértelműnek, hogy nem csupán lehetőség, hanem *kötelesség* számukra a jogsértések elleni *fellépés*. Meg kell jegyezni azonban, hogy erre vonatkozóan a közösségi jog nem is írt elő egyértelmű kötelezettségeket. A Bíróság 1977-ben az *Amsterdam Bulb BV v. Produktschap voor Siergevassen* ügyben még csupán a következőket mondta ki: „Az EGK Szerződés 5. cikke bár kötelezi a tagállamokat, hogy megfelelő általános vagy különös intézkedéseket tegyenek a Közösség intézményeinek aktusai által rájuk rótt kötelezettségek teljesítésére, megengedi nekik azt, hogy megválasszák azokat az intézkedéseket, amelyeket a legmegfelelőbbnek tartanak, beleértve a szankciók alkalmazását, legyenek azok akár büntetőjogi természetűek is. Amennyiben a közösségi jog szabályai között nem található olyan speciális szankciók, amelyeket az egyéni jogsértésekre alkalmazni lehet, a tagállamok kompetenciájába tartozik a számukra megfelelő szankciók elfogadása.”²¹ A Bíróság által ebben az ügyben adott iránymutatása azonban a hivatkozott 5. Cikket nagyon bátortalanul értelmezi. Ebben ugyanis következő áll: „A tagállamoknak olyan megfelelő, általános vagy speciális, rendelkezéseket *kell* alkotniuk, amelyek biztosítják a Szerződésből vagy a Közösség intézményeinek aktusaiból rájuk háruló kötelezettségek teljesítését. A tagállamoknak meg kell könnyíteniük a Közösség által kitűzött feladatok teljesítését, és tartózkodniuk kell olyan intézkedések megtételétől, amelyek veszélyeztethetik a Szerződésben foglalt célok elérését.”

Ilyen értelemben de még határozottabban fogalmazott a Bíróság 1962-ben a *High Authority v. The Netherlands* ügyben. Megállapította, hogy „...a tagállamok által kötelezettségeik teljesítése érdekében elfogadott intézkedések ellenőrzés és kikényszerítő mechanizmusok (a holland szövegben büntetőjogi rendelkezések) hiányában hatástalanok maradhatnak. Ilyen intézkedések megtétele nyilvánvaló és elkerülhetetlen kiegészítője a kormányzatot terhelő kötelezettségek teljesítésének. A kormányzat nem csupán azért tartozik teljes felelősséggel, hogy a Szerződés 70. Cikkében foglalt célok eléréséről gondoskodjon, hanem azért is ezeket a kiegészítő intézkedéseket meghozza”.²²

Az első, ezen az elven alapuló elmarasztaló döntés azonban 1989-ben az ún. „Görög kukorica eset” néven ismerté vált ügyben született. Ebben az ügyben egy görög cég, görög termékként az akkori Jugoszláviából származó kukoricát exportált Belgiumba, amivel a mezőgazdasági termékek exportjára vonatkozó rendelkezések megsértésével elkövetett *közösségi csalás (community fraud)* bűncselekményét valósította meg. A Bíróság el-

marasztalta Görögországot a közösségi jog megsértéséért, arra hivatkozva, hogy elmulasztotta a bűncselekmény elkövetőjével szemben bírósági eljárás kezdeményezését a büntetés kiszabásának biztosítását.²³ Ebben a döntésében a Bíróság hangsúlyozta a Szerződés 5. Cikkének fontosságát a közösségi jog hatékony érvényesülésének biztosításában, és meghatározta azokat az amelyek irányadóak a tagállamok számára a közösségi jog végrehatásának biztosítása során. *Az első* ilyen elv a jogalkalmazás hatékonysága. *A második* az arányosság, amely azt jelenti, hogy az eljárásoknak és a jogkövetkezményeknek igazodniuk kell az ügy sajátosságaihoz. *A harmadik* az asszimiláció, vagy a diszkrimináció tilalmának elve. Ez arra kötelezi a tagállamot, hogy ne tegyen különbséget a jogkövetkezmények megállapítása tekintetében a közösségi jog és a hazai jog között, részesítsék azt ugyanolyan mértékű védelemben. A védelem eszközeinek a kiválasztásánál a tagállam dönti el, hogy a közigazgatási, polgári vagy büntetőjog eszközeit tartja a legmegfelelőbbnek a közösségi jog érvényesítéséhez. A szankció megválasztásánál a Bíróság gyakorlata csak azt írja elő, hogy az hatékony, arányos és visszatartó erejű legyen.²⁴

A közösségi jog ugyanakkor kifejezetten *megkövetelheti a büntetőjogi védelmet is*. A szabályozás technikája arra világít rá, hogy a nemzeti büntetőjogok egyre kevésbé tudnak a külső, a közösségi jog felől érkező hatásnak ellenállni. Így pl. az EURATOM Szerződés 194. Cikke előírja, hogy az európai atomenergia ügyekkel kapcsolatos *titoktartási kötelezettség megszegését* a tagállamoknak a büntetőjog eszközeivel kell védeniük. Ha az adott büntető törvénykönyv nem tartalmaz ilyen rendelkezést, a Szerződésnek ez a rendelkezése válik irányadóvá a cselekmények elbírálásakor. A büntetőjogi védelmet a *rendeletek (regulation)* is előírhatják úgy, hogy *maguk határozzák meg a bűncselekményt*. A tagállam büntetőjogára csak a szankció meghatározása marad. Több rendelet fogalmaz meg ilyen, főleg élelmiszer- büntetőjoggal kapcsolatos, rendelkezéseket. Erre példa az 1696/71. számú rendelet, amely komló piaci értékesítésével kapcsolatban büntetendővé nyilvánítja annak minőségi tanúsítvány nélküli és nem megfelelő csomagolásban történő piaci forgalmazását. Az ilyen cselekményre pénzbüntetés vagy szabadságvesztés kiszabását írja elő. Hasonlóképpen az 1973. évi Tojás Rendtartás [Eggs (Marketing Standards) Regulation 1973] pénzbüntetéssel fenyegetett bűncselekménnyé nyilvánítja a tojás nem megfelelő csomagolását, osztályozását, jelölését. Hasonló rendelkezést találunk a halászati és a fuvarozási tevékenység szabályozásánál is.²⁵

21 (1977) ECR 137., 32-3.bek.

22 *Case 9/61, High Authority v. The Netherlands* (1962 ECR 217).

23 *Case 68/88, Commission v. Greece* (1989) ECR 2979.

24 Az EU Bizottsága által alkalmazott szankciók természetéről: *Ligeti Katalin: European Community Criminal Law Acta Juridica Hungarica* 1988 39 Nos 1-2 60-66.

25 *Regulation 2241/87,*

Számos olyan irányelv ismert, amely a tagállamok büntetőjogára jelentékeny hatást gyakorolt. Ezek közé tartozik a *bennfentes kereskedelem tárgyában* 1989-ben kibocsátott irányelv [Directive on insider dealing (1989)], vagy a *pénzmosásról* szóló 1991-ben kibocsátott irányelv [Directive on money laundering (1991)]. A bennfentes kereskedelem kapcsán az irányelv a tagállamok belső joga számára minimum-követelményként ennek a cselekménynek a tilalmazását és szankcionálását írja elő, de hogy ez miképpen történjék arról nem rendelkezik. Az irányelv eredeti tervezete a cselekmény büntetőjogi tilalmát írta elő, de Németország ehhez nem járult hozzá, így kompromisszumként az került a végleges szövegbe, hogy minden állam maga határozza meg, melyik jogág eszközeivel oldja meg a kérdést. A pénzmosás esetén azonban kimondták, hogy az ilyen cselekmények elleni küzdelem legeredményesebben a büntetőjog eszközeivel lehetséges.²⁶

Mindezek a jelentékeny hatások azonban nem eredményezték a tagállamok büntetőjogában meglévő diszkrepanciák kiküszöbölését, amelyek – mint Siebert írja – a hatékony európai bűnüldözés akadályát jelentik. A *bűnelkövetők* az európai uniós szabadságjogoknak köszönhetően szabadon, nehézségek nélkül mozoghatnak a tagországok között, míg a büntető igazságszolgáltatás nemzeti határok közé szorul, a jogsegélyegyezmények szabályainak hatályosulása pedig a bürokratikus szabályok miatt lassú és hosszadalmas.²⁷

II.

A büntetőjogi együttműködés keretei az Európai Unióban

A kifejezett *büntetőjogi együttműködésre* a *Maastrichti Szerződés előtt* a klasszikus többoldalú jogsegélyegyezmények, konvenciók formájában az európai politikai együttműködés keretében²⁸ [mint Konvenció a „ne bis idem” elvéről (Brüsszel 1987. május 15.), vagy a büntetőeljárás felajánlásáról szóló 1990. november 6-án Rómában aláírt konvenció] került sor. Ebben az időszakban születtek a Schengeni I. és II. Egyezmények, melyek az együttműködés új formáit jelezték.

A büntetőjogi együttműködés előtt a *Maastrichti Szerződés* tárta szélesre a kapukat. *Létrehozta az Európai Uniót, melynek III. pilléréként a belügyi és igazságügyi együttműködést tette meg.* Ez a pillér az addigi együttmű-

ködési területeken túl két új együttműködési formát teremtett meg. Az egyik forma, a klasszikus jogsegélyszerződésektől eltérő tartós operatív együttműködésre irányuló konvenciók, melyek megalkotása ratifikációja és végrehajtása még kizárólag a tagállamok egyhangú döntésén és együttműködésén nyugszik. Az együttműködés során prioritásokat határoz meg bűncselekmények elleni küzdelem terén kiemelt bűncselekmények közé sorolva az illegális kábítószer kereskedelmet, a terrorizmust.²⁹

Új elemként jelenik meg azonban, hogy a Szerződés az Európai Unió Bizottságának (*Bizottság*) kezdeményezési jogot adott.

Ebbe a körbe tartozik az 1995. március 2-án megalkotott, 1998. október 1-én hatályba lépett *Europol egyezmény*, a *vámügyi* információs technológiai rendszerről szóló 1995. július 26-i konvenció (CIS konvenció). Ha nem is konvenció, de legalább annyira fontos az az *Akcióterv* (Action Plan) amely a tagállamok közötti összekötő magisztrátusok cseréjéről rendelkezik.

1. Az Európai Unió pénzügyi érdekeinek védelme

Az együttműködés második formája a *pénzügyi érdekek védelméhez* kapcsolódik. Az EGK költségvetése 1970-ig, az egységes költségvetés megteremtéséig tagállamok költségvetési hozzájárulásaiból állt össze. 1970 óta azonban az EGK saját bevételekkel rendelkezik, amelyek folyamatosan nőttek, és az 1990-es évek végére már több már meghaladták 90 milliárd ECU/EURO-t. Ezt a hatalmas összeget - intézmények működéséhez szükséges költségvetésen túl - a nagy alapokon keresztül különböző támogatásokra fizetik ki. A támogatások bonyolult elosztási rendszere, átláthatatlansága eleve ösztönzőleg hatott a visszaélésekre.³⁰ A tagállamok azonban az EGK minden erőfeszítése ellenére hosszú ideig kitértek az EGK pénzügyi érdekeit védő büntetőjogi eszközök megteremtése elől.

A visszaélések, csalások megszüntetésére inkább az ellenőrzés szigorítását látták célszerűbbnek. Ezt szolgálta az *UCLAF*, a csalás elleni ellenőrzést szolgáló egység 1988-ban történő felállítása, melynek feladata a pénzügyi visszaélések felderítése, a rendszeres ellenőrzés volt. Ennek két fő területe van. Az egyik a visszaélések tagállamok, vagy magánszemélyek bejelentésére végzett vizsgálat, a másik a saját célfeladatként elvégzett ellenőrzés. Mindkét esetben a vizsgálat lefolytatásának előfeltétele az előzetes bejelentés és a tagállamok beleegyezése volt. Mindez azonban nem volt elég hatékony.³¹ Ennek egyik

26 vö. *France* i.m. 342.

27 vö. *Siebert* i.m. 2.

28 European Political Cooperation (EPC) Agreements

29 vö. *Maastrichti Szerződés* VI. fejezet K.1 cikk 5. és 9. pont. Ezt a kört az *Amszterdami Szerződés* más bűncselekménnyel is kibővítette.

vö. 21.

30 vö. *Sigrun Reiser*: Die Strafbarkeit von Schein- und Umgehungshandlungen in der EG. Edition Iuscrim, Freiburg im Breisgau 1995.

31 A hatékonyság növelése érdekében az *UCLAF* 1997. februárjától önálló, előzetes bejelentést, és a tagállamok hozzájárulását nem igénylő ellenőrzési jogot kapott. Újabb fejlemény, hogy az Unió Bizottsága lemondását maga után vonó korrupciós botrányt követően az *UCLAF* megszűnt egyszerűen a csalások felderítésének koordinációját végző szervezetnek lenni. 1999. július 1-től önálló, független, nyomozási jogosultságokkal rendelkező szervezetté válik, neve *UCLAF*-ról *ULAF*-ra változik.

oka az volt, hogy a tagállamok büntetőjogi szabályozása ezen a területen nem volt egységes aminek híján pedig hiába az eredményes ellenőrzés.

A másik ellenőrzésre hivatott szervezetet a COCO-LAF-ot 1994-ben állították fel, amely alapvetően a csalások megelőzésében és felderítésében tanácsadói szerepet játszó bizottság. Részt vállal az ellenőrzésben az az Európai Unió Számvevőszéke és a DG. XX., a Pénzügyi Ellenőrzési Főigazgatóság is.³²

A közösségi pénzügyi érdekek büntetőjogi védelmének egységesítésére már a 1970-es években is tettek kísérletet, amely azonban a tagállamok ellenállásán elhalt.³³ Az igazi ösztönző erőt a Maastrichti szerződés nyomán 1993. január 1-én létrejött *egységes belső piac* jelentette. Ennek a hatalmas piacnak a védelme, a piaci és más támogatások jogellenes megszerzése szükségessé tette a *szubvenciók csalások elleni védelem jogi kereteinek*, lehetőségeinek megteremtését. Talán nem véletlen, hogy a Maastrichti Szerződés a rendőrségi együttműködésen kívül említi a nemzetközi szinten elkövetett csalásokat.³⁴

A szubvenciók csalásokat többségében *jogi személyiséggel* rendelkező *gazdálkodó egységek* követik el, ami felveti ezek büntetőjogi felelősségének kérdését. A tagállamok szabályozása ezen a területen is sok tekintetben eltérő. Míg Angliában és Skóciában, Dániában, Franciaországban, Hollandiában a lehetőség van a jogi személyiséggel rendelkező gazdálkodó szervek büntetőjogi felelősségre vonására, addig Németországban, Olaszországban és Portugáliában a szabálysértési bírsággal, míg Görögországban és Spanyolországban közigazgatási szankcióval reagálnak a csalás elkövetésére.

A tagállamok eltérő szabályozási és jogkövetkezmenyi rendszere a 90-es években az EU-ban erős *jogharmonizációs* törekvéseket indított el. Ennek egyik állomása volt az *Európai Tanács* 1994. június 12-i *határozata* a „Közösségek pénzügyi érdekeinek védelméről”. A határozat a következő irányelveket fogalmazza meg a szabályozásra vonatkozóan:

- a tagállamoknak meg kell határozni a csalás fogalmát illetve annak szándékos valamint gondatlan alakzatait,
- minden tagállamban a csalás elkövetését megfelelő szankcióval, súlyosabb esetekben, amikor a kár egy még meghatározásra váró mértéket meghalad szabadságvesztéssel kell fenyegetnie,
- minden tagállam a területén elkövetett csalásokat köteles üldözni,
- ha a csalást két vagy több tagállam területén követték

el, a tagállamok kötelesek hatékonyan együttműködni,

- a csalás súlyosabb eseteiben a tagállamok az elkövetőt kötelesek annak az államnak kiadni, amelynek a területén a cselekményt elbírálják,

- a természetes személy által elkövetett csalás esetén a büntetőjogi büntetés mellett lehetővé kell tenni más szankciók kiszabását, jogi személy esetén is biztosítani kell a büntetőjogi és más szankció kiszabásának lehetőségét,

- ha a csalás elkövetésében az EK valamely tisztviselője is részt vett, cselekményét úgy kell tekinteni, mintha azt az elbíráló tagállam tisztviselője követte volna el és vele szemben ugyanazokat az intézkedéseket kell alkalmazni,

- a tagállamok kötelesek a vesztegetés büntetőjogi elbírálására, amelynek elkövetésében az EK tisztviselője is részt vett, a közösség pénzügyi érdekeivel összhangban álló hatékony intézkedéseket fogantatni,

- a tagállamok pénzmossárra vonatkozó szabályait az EK pénzügyi érdekeinek védelmére is ki kell terjeszteni.

A határozatot 1995. júliusában a „Az Európai Unió létrehozó Szerződés K.3 Cikkén alapuló Konvenció a pénzügyi érdekek védelméről” követte. A Konvenció a határozatban foglaltaknál *konkrétabb rendelkezéseket* tartalmaz. Így meghatározza a tagállamok által megalkotandó *csalási tényállás fogalmi elemeit*, a súlyos csalás határát az 50.000 ECU kárnál húzza meg, a 4.000 ECU-nél kevesebb kárt okozó csalásnál megengedi, hogy más nem a büntetőjog körébe tartozó szankciót szabjanak ki. Rendelkezik a gazdálkodó szervezet vezetőjének felelőségéről, és előírja, hogy azt a belső jog alapelvei alapján kell megállapítani. Kimondja, hogy amennyiben az elkövető büntetőjogi felelősségét a bíróság már jogerősen megállapította ugyanazért a cselekményért egy másik tagállamban nem lehet felelősségre vonni, amennyiben a büntetését már végrehajtották, annak végrehajtása még nem fejeződött be, vagy az eljáró állam joga szerint már nem hajtható végre. Ezzel a rendelkezéssel szemben a tagállamok fenntartással élhetnek olyan esetben, ha a külföldi ítélet alapjául szolgáló bűncselekményt a egészben vagy részben a saját területükön követték el vagy a cselekmény az állam biztonsága illetve hasonlóan fontos más érdeke ellen irányul, vagy az állam tisztviselője hivatali kötelességének megszegésével követte el. A Konvenció rendelkezik még az értelmezésből fakadó viták rendezéséről, a tagállamok közötti információcseréről és a csatlakozásról.

A Konvencióhoz több *kiegészítő jegyzőkönyv* is tartozik.³⁵ Az egyik a korrupcióval (1996. szeptember 27.),

32 vö. *Simon White*: Protection of the Financial Interests of the European Communities: The Fight against Fraud and Corruption. Kluwer Law International The Hague, London, Boston 1998. 7-22.

33 vö. *J.A.E. Verwele*: Fraud against the Community: The Need for European Fraud Legislation. Kluwer Law International, The Hague, London, Boston 1992.

34 vö. Maastrichti Szerződés VI. fejezet K.1 cikk 5. pont

35 A konvenció rendelkezéseit a csalás meghatározása miatt sokan kritizálják, ez az oka, hogy ratifikálása a legtöbb állam részéről még nem történt meg.

a másik az EU Bíróságának hatáskörével (1996. november 29.), a harmadik a pénzmosás elleni fellépéssel kapcsolatos.

2. A Corpus Juris

Az EU azon törekvése, hogy a pénzügyi érdekeit sértő cselekményeket és az ezek elbírálásánál alkalmazott eljárási rendelkezéseket minden tagállamban egységesen szabályozzák - az idézett rendelkezések ellenére - nem állt meg a Konvenciónál. Az EU Bizottsága pénzügyi ellenőrzésért felelős XX. Főigazgatóságának megbízásából egy nemzetközileg ismert büntető- és büntetőeljárásjogászokból álló munkacsoport *Mireilles Delmas-Marty*, a párizsi Sorbonne professzorasszonyának vezetésével egy a pénzügyi érdekek védelmét szolgáló kódex-tervezet kidolgozásához fogott, mely 1997. tavaszára készült el és a *Corpus Juris* (a továbbiakban *CJ*) nevet viseli és egységes, konkrét, összefüggő büntető anyagi és eljárásjogi rendelkezéseket tartalmaz minden, az európai unió pénzügyi érdekeit sérelmével kapcsolatos bűncselekményre vonatkozóan.

A büntetőjogi *tényállások* között megtalálható a közösség költségvetését károsító csalás bűntette (*Fraud in the Community Budget*), amely nem követi a dogmatikai hagyományokat, hisz a *CJ* szerint akár gondatlanul is elkövethető, a piac manipulálása, a korrupció, a hivatallal visszaélés, a pénzügyi alapok kezelésére vonatkozó szabályok megsértése, a pénzmosás, a pénzügyi érdekek károsítására létrehozott bünszervezet.

A *CJ* meghatározza a *büntetési tételeket is*. *Természetes személyre szabadságvesztés és/vagy pénzbüntetés* szabható ki. A szabadságvesztés legfeljebb öt évig terjedhet, a pénzbüntetés legmagasabb összege egymillió ECU, amelynek mértéke az okozott kár összegének ötszöröséig növelhető. *Jogi személyekkel szemben* legfeljebb öt évig terjedő ellenőrzés alá helyezés és/vagy egymillió ECU-ig terjedő pénzbüntetés, amely az okozott kár ötszöröséig is emelhető. Mind természetes, mind jogi személlyel szemben alkalmazható a bűncselekmény folytán keletkezett haszon és profit elkobzása valamint az ítélet nyilvános közzététele. *Mellék büntetésként*, csalás esetén a támogatásokból való, piaci manipuláció esetén a jövőbeni szerződések megkötéséből való kizárás, míg korrupció, hivatali visszaélés valamint a pénzügyi alapok kezelésére vonatkozó szabályok megsértése esetén a közösségi tisztségek viselésétől valamint a tagállamban köztisztviselői állástól legfeljebb öt évre történő eltiltás.

A *CJ* részletesen foglalkozik a *büntetőjogi felelősség*, ezen belül a jogi személyek felelősségének kérdéseivel is.

A *CJ* a hagyományos büntetőjogi és büntetőeljárási

alapelvek (legalitás, proporcionalitás, bűnösség elve, bírói kontroll, a kontradiktórius eljárás, a nemzeti jog szubszidiaritása) mellett új alapelvként fogalmazza meg a büntető jogalkalmazás területén az európai territorialitás elvét. Ez utóbbinak lényege, hogy a tagállamok ügyészei önállóan gyakorolhatják jogosítványaikat más tagállam szuverén területén. Ami például az elfogatóparancs esetén ugyanazt a hatályt jelenti a másik tagállam területén mint saját országában. Az ügyész ezen a területen tehát már nincs kötve a bi- vagy multilaterális együttműködési megállapodásokhoz. A *CJ* büntetőeljárással kapcsolatos szabályai között ennek a célnak az eléréséhez szán a központi helyet az ún. *európai ügyészi szervezetnek*, amely az EK pénzügyi érdekeit súlyosan sértő bűncselekmények miatti nyomozásra, vádemelésre és vádképviselőre lenne illetékes a tagállamok büntetőbíróságai előtt. Ezt a tevékenységét az *Európai Emberi Jogi Konvencióban (EEJK)* lefektetett alapelvek szerint végezni. Szervezetileg a tagállamok ügyészi szervezeteihez delegálná őket az európai ügyészi szervezet vezetője. Székhelyük a tagállamok fővárosaiban lenne. A *CJ*-ben írt bűncselekmények miatt a nyomozást az ügyész rendeli el és vezeti, de minden olyan intézkedést amelytlen és pártatlan, az ügyész mellé kinevezett *alapjogi bíró (judge of freedoms)* rendelhet el, aki egyben a nyomozást is felügyeli, és dönt arról is, hogy az EU Bizottsága az ügyben mint magánfél (*partie civile*) felléphet-e. A bírót a tagállam delegálja. A bizonyítékok bíróság elé bocsáthatóságára az EEJK szabályai az irányadóak. A bűncselekmény miatti *vádemelésre* az adott tagállamban kerülne sor. Ha a *CJ* és a tagállam büntetőjogi illetve eljárásjogi normái között ellentmondás vagy hiány van, a *CJ* szabályait kell irányadónak tekinteni. Ha a *CJ* jogvédelmi rendszerét vesszük szemügyre érdekes ketősséget fedezhetünk fel. Míg a *CJ* szabályainak betartása felett a Bíróság gyakorol felügyeletet, addig a büntetőeljárást a tagállamok bíróságai folytatják le, és az ennek során elkövetett, az EEJK által megkövetelt normák megsértése miatt az EEJK lesz az illetékes. Ez azt is jelenti, hogy a jogállami büntetőeljárással kapcsolatos értelmezési kérdésekben akár eltérések is lehetnek. Ha a mai joghelyzet tartósan fennmarad, azért válhat érdekessé és problematikusná, mert az EEJK-t az EU mind a mai napig nem ratifikálta, bár mind a Maastrichti Szerződés, mind az Amszterdami Szerződés deklarálja tiszteletben tartását. Ekkor még nem is beszélünk az adott állam alkotmánybírósága és legfelsőbb bírósága által felvetett értelmezésbeli különbségekről, amelyek ma már a magyar Alkotmánybíróság döntéseiben - bár nem a büntetőjog területén - is megjelennek.³⁶

36 A *CJ* itt ismertetett szabályai még nem véglegesek. Az Európai Parlament megrendelésére készített hatástanulmány alapján az 1999. május 6-7-én Firenzében rendezett szakértői konferencia (melyen a szerző is részt vett) több tekintetben (alapelvek, a bűncselekmények törvényi tényállási elemei, stb.) változásokat határozott el a jelenlegi szövegben. Az új változat várhatóan ez év (1999) őszén jelenik meg.

III.

Az együttműködés sajátos vonásai és jövőbeni fejlődési irányai az Amszterdami Szerződés tükrében

Mindkét típusba tartozó jogi dokumentumok jellegük-nél fogva a III. pillérhez tartoznak, azonban természetüket tekintve eltérnek ettől, jelentős *újdományt* hozva az együttműködés mikéntjében. Egyrészt az együttműködést EU szintre emelik abban az értelemben, hogy az I. pillér intézményeinek védelmét egyik fő feladatuknak tekintik. Másrészt, bár a tagállamok együttműködésének termékei mégsem tekinthetők tisztán III. pilléres eszköznek, hiszen az EU-nak jelentős szerepe van a megalkotásukban és kötelezettségként írják elő tagállamok számára a jogszabályok approximációját, közelítését vagy harmonizációját. Harmadsorban olyan intézményeket hoznak létre, amelyek az I. pillérhez közelebb állnak mint a III.-hoz (ld. EUROPOL). Negyedszer pedig az a sajátos helyzet áll(hat) elő, hogy az első pillér intézményei a III. pillérhez tartozó joganyagot alkalmazzák.³⁷

Ez megteremtheti az *átjárás* lehetőségét a III. pillérből az I. pillérbe, mint az az Amszterdami Szerződés keretében is történt, amely a III. pilléres együttműködés körébe sorolhatóan létrejött Schengeni Egyezményeket kivette a III. pillér szabályozási köréből.³⁸

Az *Amszterdami Szerződés (ASZ)*, amely a III. pilléres együttműködésben számos *újdományt* hozott, nem változtatott a pénzügyi érdekeket sértő cselekmények EU szintű szabályozásának alapelvein. A Maastrichti Szerződés (MSZ) 209a. Cikke a tagállamok számára előírta, hogy minden olyan általános és egyedi intézkedést megtegyenek, amelyek a pénzügyi érdekek védelmére szolgáló EU intézkedések megvalósítását szolgálják. Az Amszterdami Szerződéssel kiegészített EU Szerződés 280. cikke (volt 209a. cikk) egyértelműsíti, hogy ezek az intézkedések *nem érintik a nemzeti büntetőjog alkalmazását és a nemzeti igazságszolgáltatást*.

Ez azonban csupán azt jelenti, hogy az EU ezen a területen (egyelőre) nem kívánja a tagállamok büntető jogal-

kalmazását közvetlenül befolyásolni. Nem lehet viszont egyértelmű következtetést levonni arra vonatkozóan, hogy a jövőben a jogalkotás befolyásolásáról is lemond.³⁹

Az EU Szerződés új 280. cikke nem érinti azt az új rendelkezést, amelyet az új VI. fejezet 34. cikk (volt K.6. cikk) (2) bek. d/ pontja fogalmaz meg. Eszerint a Tanács a Bizottság vagy a tagállamok javaslatára egyhangúlag konvenció tervezeteket készíthet, melyeket a tagállamoknak elfogadásra ajánlhat. A tagállamok a *Tanács által meghatározott határidőn* belül saját alkotmányos rendelkezéseik szerint *kötelesek* ezek tárgyalását megkezdeni. Mindez az eddigieknél sokkal szorosabb kapcsolatot terem a tagállamok jogalkotása és az EU között.⁴⁰

Ezen túl más jel is mutat arra, hogy az *I. és a harmadik pillér közötti viszony (látszólagos) merevsége tovább oldódik*. Ennek első határozott jele 1997-ben mutatkozott meg. 1997 júniusában Amszterdamban az Európai Tanács egy *akciótervet* alkotott meg⁴¹ a szervezett bűnözés elleni küzdelemről, amely részletesen határidőket tartalmazva fogalmazza meg a szervezett bűnözés elleni küzdelem során a tagállamok által megvalósítandó feladatokat.⁴² Május 26-án jött létre az EU korrupció elleni küzdelemről szóló konvenciója, amely abban különbözött a pénzügyi érdekek védelmét szolgáló konvenció 3. jegyzőkönyvétől, hogy a korrupció elleni küzdelmet minden bűncselekménnyel és nem csak a pénzügyi érdekeket sértőkkel összefüggésben üldözendőknek nyilvánították.

Ez egyben az Európai Unió *kriminalpolitikájában is változást jelzett*, amelyet véglegesen az ASZ 1997. október 2-án öntött formába.⁴³ A Szerződés új „VI. A szabadság, biztonság és igazságosság” címet viselő fejezetében – amely több mint a korábbi III. pillér belügyi és igazságügyi együttműködése – az itt meghatározott bűncselekmények köre is tágabb, mint a MSZ VI. fejezetében szereplők. Ebbe e körbe tartoznak a szervezett bűnözés, a terrorizmus, emberkereskedelem, gyermekek elleni bűncselekmények, illegális kábítószer- és fegyverkereskedelem, a korrupció és a csalás. Megerősíti és bővíti az EU Tanácsának jogkörét az igazságügyi szervek közötti együttműködés fejlesztésében, a rendőri

37 A szakértői konferencián az UCLAF/ULAF képviselői kifejezték abbéli szándékukat, hogy a CJ szabályait szeretnék működésük során alkalmazni.

38 Nem hallgatható el, hogy a szuverenitás büntetőjogi elemeinek átruházása tekintetében közel sincs egyetértés a szakirodalomban. vö. *Ligeti* i.m. 79-84.

39 Ennél kétkedőbbben látja az EU szerepét ezen területen Lévai Ilona. vö. *Lévai Ilona: Corpus Juris Europae*. Európai Büntetőjog és ügyészség az EU pénzügyi érdekeinek védelmére? Európai Tükör 1998. augusztus 65-91. Ennek az álláspontnak a kialakításakor a szerző feltehetően még nem ismerte az OJ 1999/C 19/01 számában közzétett akcióterv (Action Plan of the Council and Commission on how best to implement the provisions the Treaty of Amsterdam on an area of Freedom, Security and Justice) I. rész B. pont b/18. alpontjában az igazságügyi együttműködés a büntetőügyek területén kapcsán kifejtetteket. Ebből az tűnik ki, hogy az EU feladatának tekinti, hogy minden ország ugyanolyan hatékonysággal lépjen fel bizonyos bűncselekmények (terrorizmus, emberkereskedelem, kábítószer kereskedelem) területén. A hatékonyság egyik feltételének tekinti a jövőben ezen bűncselekmények törvényi tényállási elemeinek meghatározását, minden tagország számára kötelező előírását. Az egységes reakció, egységes eljárási garanciák megteremtésének követelményét egyebek mellett a csalásokra is érti.

40 Ez a Maastrichti Szerződés K.3. cikk (2) bek. c/pontjához képest előrelépést jelent. E rendelkezés szerint ugyanis a Tanács a tagállamok és a Bizottság kezdeményezésére az EU Szerződés 220. Cikkének sérelme nélkül konvenció-tervezeteket készíthet, melyeket számukra a tagállamok alkotmányos rendelkezéseire tekintettel elfogadásra ajánlhat.

41 Ezt követte az 1997. december 18-i rezolúció, amely meghatározza a szervezett bűnözés elleni küzdelem prioritásait

42 Ezt fogadta el tárgyalási alapként az Európai Tagállamok Legfőbb Ügyészeinek 1998. június 3-5 között a hollandiai Noordwijk-ban lezajlott tanácskozása.

43 Az Amszterdami Szerződés 1999. május 1-én lépett hatályba

együttműködés előmozdításában az Europol területén, a más állam területén végezhető nyomozási cselekményekkel kapcsolatban, konvenciók tartalmának meghatározásában, a terrorizmus, szervezett bűnözés, illegális kábítószer kereskedelemmel kapcsolatos minden tagállamra kötelező büntetőjogi tényállási minimumszabályok megállapításában.

Az Amszterdami Szerződés VI. fejezetében foglaltak megvalósítására a Tanács és a Bizottság 1998. december 3-án egy *akciótervet* fogadott el, melyben több fontos megállapítás is szerepel. Az egyik, hogy átértelmezi a szabadság fogalmát, melyet eddig a különböző dokumentumok alapvetően a szabad mozgás jogához kapcsoltak, de az ASZ kiterjeszti a *jogkövető környezetben élés szabadságára, és az információ valamint a személyes adatok védelméhez való jog szabadságára*. A szabadságot összekapcsolja a biztonsággal egyértelművé téve, hogy *a szabadság csak biztonságos és félelem nélküli környezetben gyakorolható*, ezért az ASZ egy európai biztonsági térség létrehozását is feladatának tekinti, melyben az államok belső rendjének és biztonságának érintése nélkül a nyomozás során a tagállamok jogalkalmazó szervei szabályokat alkalmaznának. Ezt elsősorban a rendőri, igazságszolgáltatási együttműködésre vonatkozik, melynek célja a polgárok fokozott biztonsága, az Unió érdekeinek védelme, beleértve pénzügyi érdekeinek védelmét is. Ezt tovább konkretizálja, mikor a szervezett, kábítószer bűnözés és az Europol együttműködést nevezi meg a legfontosabbként.

Az *igazságszolgáltatással* kapcsolatban tudomásul véve annak mély társadalmi beágyazottságát, országonkénti eltéréseit csupán arra törekszik, hogy az Unió polgáraiban az a közös érzés alakuljon ki, hogy az államok igazság iránti elkötelezettsége áthatja a mindennapi életet és mindenki, aki megsérti a polgárok és a társadalom szabadságát és biztonságát az igazságszolgáltatás elé kerül. Mindez magában foglalja az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférés biztosítását, a teljes igazságszolgáltatási együttműködést a tagállamok között. Ennek része, hogy mindenki számára az EEJK szabályai és az EEJB gyakorlatát alapul véve azonos garanciák legyenek biztosítva, melyek közül az akcióterv kiemeli a védelemhez való jogot. Szokatlan de a jövőben talán természetes lehetőségként említi a dokumentum a határokon átvélő polgári és büntető ügyekben az európai joghatóság megteremtését, a perlés országhatároktól függetlenségét. Ennek során megvalósítandó feladatnak tekinti a kommunikáció, a dokumentumok rendelkezésre bocsátása mechanizmusának megkönnyítését, a jogsegéllyel kapcsolatok mechanizmusának kiépítését, amely előre vetíti egy európai egységes igazságszolgáltatási térség kialakítását. Mindezeknek a megvalósítása során a *szubszidiaritás, a szolidaritás, az operatív hatékonyság, a tagállamok belbiztonsági igénye iránti felelősség és a realista megközelítés* elve alapján kell eljárni.

Az akcióterv azonban nem elégszik meg csupán ezeknek a fontos, általános érvényű tételek leszögezésével, hanem megvalósításukat *rövid* (két éves) és *középtávú*

(öt éves) periódusokra bontva feladatként írja elő a tagállamok számára.

A *rendőri együttműködés területén* az ASZ hatályba lépését követő *két év alatt* megvalósítandó feladatnak tekintik az Europol együttműködés keretében az átfedések elkerülésére a nyomozásokkal kapcsolatos adatbank felállítását, a közvetlen operációs tevékenységet szolgáló dokumentációs munka fejlesztését, az illegális bevándorlás területén a nemzeti rendőrségek közötti hálózati együttműködését, illetve a közvetlen érintkezési pontok kiépítését.

A *vám és rendőrségi* ügyekben a közös értékelés, nyomozási módszerek kialakítását a szervezett bűnözés területén, a tagországok területén a közvetlen operatív munka végzése lehetőségének megteremtését.

Az *igazságügyi együttműködés* területén az európai igazságszolgáltatási hálózat kiépítését, a büntető ügyekben nyújtandó kölcsönös jogsegélyről szóló konvenció és kiegészítő jegyzőkönyveinek a hatályba léptetését, a pénzmosás elleni küzdelem erősítését és fejlesztését, a tagországok igazságszolgáltatási szervei által hozott határozatok, döntések kölcsönös elismertetését, a tagállamok igazságszolgáltatási szerveinek egymás területén való működését (erre példa a lockerbie-i repülőgép merénylet tárgyalása: skót bíróság, skót jog alapján, de Hollandia területén).

Ide tartozik a *büntető jogszabályok közelítési lehetőségeinek* megvizsgálása a szervezett, a kábítószer bűnözés, terrorizmus, az emberkereskedelem, a gyermekek szexuális kizsákmányolása, korrupció, számítógépes csalás, környezetvédelmi bűncselekmények területén.

A *középtávú* feladatok közé sorolja az akcióterv a rendőrségi együttműködés területén pl. a rendőrségi/ügyészségi összekötők telepítését, kutatási és dokumentációs hálózat kiépítését, közös statisztikai rendszer kialakítását a határokon átvélő bűncselekmények területén, az ujjnyom nyilvántartások elektronikus cseréje lehetőségének megvizsgálását.

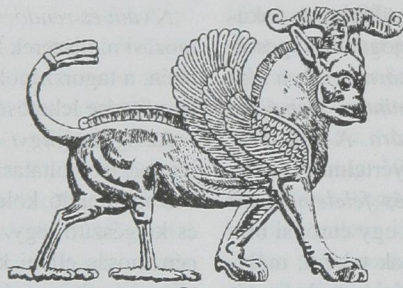
Az *igazságügyi együttműködés* területén a minisztériumok és igazságügyi szervek közvetlen együttműködésének, a büntetőügyekkel kapcsolatos információk cseréjének formalizált megteremtését, az eljárások közvetlen felajánlásának és átvételének területén az együttműködés fejlesztését, az igazságszolgáltatási szervek közötti konfliktusok megelőzését, a koordináció hiányából eredő kétszeres eljárások kiküszöbölését a nyomozás és a vádemelés területén.

Az akcióterv minden tagállam által elfogadott közös tárgyalási alap, *munkaterv*, melyet a csatlakozásra váró államoknak így Magyarországnak is illik komolyan venni. Már csak azért is, hiszen a csatlakozási tárgyalások során vállaltuk, hogy a belügyi és igazságügyi együttműködéssel kapcsolatos ránk rótt rövid és középtávú, hasonló tartalmú feladatok teljesítését, melyeket az EU számon is kér, s nem teljesítésük esetén szankcionál.

Az itt vázolt tendenciák, megvalósításra váró feladatok az EU-nak a tagállamok büntetőjogára gyakorolt egyre erősödő befolyását mutatják, azt, hogy az egyre gyor-

sabb ütemben egységesülő, a tagállamok számára közvetlenül kötelező közösségi jog előretörését ezen a területen késleltetni lehet, de megakadályozni nem.⁴⁴ Mindez

azonban azt is jelentheti, hogy a hagyományos nemzeti szuverenitás felett a büntetőjog területén is hamarosan megkongatják a harangot.

44 Eltérően vélekedik erről a kérdésről Kertész Imre. Szerinte „Csak nagyon távoli jövőben képzelhető el egy egységes európai büntető törvénykönyv kimunkálása. A jogközelítés terén nagy lépést jelentene már az is, ha egy európai büntetőtörvénykönyv modellt lehetne kidolgozni. Ez irányt adna a tagországoknak az általános rész közös alapelveire, különös része pedig csak a gazdasági bűncelekményekkel valamint az adat-, és környezetvédelemmel kapcsolatos bűncelekményekkel foglalkozna, de ezeknek a büntetési rendszerét is tartalmazná, mind természetes, mind pedig a jogi személyek vonatkozásában.” *Kertész Imre: Jogharmonizáció a büntető anyagi és eljárásjog területén. Európai Tükör Műhelytanulmányok 29* (szerk.:Sieber Edit), Budapest, 1997. 72. A tanulmány megjelenése idejében jelent meg a már bemutatott CJ, amely részben megfelel a Kertész Imre által javasolt elveknek, de közel sem tekintendő modell büntető törvénykönyvnek, bár jogi karaktere még tisztázatlan.

SZEMLE

BÉLI GÁBOR

egyetemi adjunktus,

Janus Pannonius

Tudományegyetem (Pécs)

A tulajdonátruházásra vonatkozó kötöttségek és formaságok felszámolása az ősiségi nyíltparancsban

I.

1. A magyar magánjog történetében az úrbérség felszámolásáról rendelkező 1848:9. tc. mellett a legjelentősebb változást az 1848:15. tc. hozta, azzal, hogy kimondta az ősiség „teljes és végleges” eltörlését. Ezt a nagyfontosságú deklarációt azonban nem követték az ősiség elvén nyugvó magánjogi intézmények kiiktatását, illetve átalakítását megvalósító rendelkezések. Maga a törvénycikk csak arról határozott, hogy a *minisztérium készítse el a polgári törvénykönyv tervezetét*, és azt a következő országgyűlésen terjessze a ház elé, valamint arról, hogy a következő országgyűlésig az ősiségi viszonyokból eredő, végítélettel még le nem zárt pereket, az „osztály” - az ősi (az öröklött családi) vagyon megosztása - irántiakat kivéve függeszék fel, és megtiltotta, hogy ezután az ősiség alapján pereket indítsanak. Mivel az ősiség körül folyó viták mellett a reformkorszakban még csak kísérletek sem történtek egy modern polgári törvény elveinek és rendszerének kidolgozására, mindent az alapoktól kellett volna elkezdeni, de erre az 1848. szeptemberétől nem volt már lehetőség, így sajátos módon az 1848:15. tc.-ben megkívánt modernizáció megvalósítása az 1852. november 29-én kelt ősiségi nyíltparancs kibocsátásával vette kezdetét.

2. A szabadságharc leverése után Magyarország összbirodalomba ol-

vasztásának alapelemét képezte az *osztrák jogrendszer átültetése*, ezen belül a magánjog uniformizálása, ami az örökös tartományokban és a magyar koronához tartozó szlavóniai és bánsági határörvidék területén 1812. január 1. óta hatályban lévő és azóta több módosítást is megélt osztrák polgári törvénykönyv (Optk.) bevezetésével valósult meg. Az Optk. használatba vételéhez azonban elengedhetetlenül szükség volt az ősiségen nyugvó, tradicionális magyar magánjogi intézmények felszámolására. Ezt a feladatot az 1852. november 29-én kelt *ősiségi nyíltparancs* oldotta meg olyképpen, hogy az első rész rendelkezéseivel (1.-4. §§) eltörölte a királyi és a nádori adományrendszert, megszüntette a szent korona, a fiskus háramlási jogát hűtlenség és megszakadás címen (*successio fisci regii ex defectu vel ex nota*), hasonlóképpen a földesúr háramlási jogát jobbágyai után, valamint a kincstár és minden magános adományozással kapcsolatos perlési jogát. A második fejezet (5.-13.§§) az öröklött, (az adományozáson kívül szerzett) és az adományos vagyon, illetve a fi- és leányág öröklése közti különbség eltörlése mellett az öröklési és a házassági vagyoni jogi igények érvényesítésének módját szabta meg. A harmadik fejezet (14.-18. §§) a tulajdonátruházás új rendjét állapította meg, és ezzel együtt felszámolta a nemesi javak szerzése iránti szerződésekre (*fassio perennalis, cambium*) fennálló különös szabályokat, illetve megszüntette a magán és a közpecsét alatt történő átruházások különbségét, majd megállapította a tulajdonátruházás régi rendje szerinti igényérvényesítések hatályát, végül pedig eltörölte a rokonok és szomszédok addigi törvényes elővételi, illetve mindenki más egyéb törvényes elővásárlási jogát. A szerződési és a bírói zálog új szabályait annak kimondásával, hogy aki az Optk. hatálybalépése után nemesi fekvőjavakat vagy jogokat szerez,

az a megvett ingatlan vagy jog „teljes tulajdonát szerzi meg”, a negyedik fejezet állapította meg (19-25. §§). Végül a pátens utolsó, ötödik fejezete (26-38. §§) az előzőekben érintettek kapcsán indítandó perek lefolyásáról intézkedett.

II.

Az ősiségi pátens rendelkezései közül a legfontosabbak kétségkívül azok voltak, amelyek a tulajdonátruházás korábbi szabályait számolták fel, minthogy azokban jutottak leginkább érvényre az ősiség elvéből adódó, az ingatlanforgalmat gátló és a XIX. századra azt szinte teljesen ellehetlenítő kötöttségek.

1. Az ősiség (*aviticitas*) dologi értelemben nem volt más mint elidegenítési és terhelési tilalom, amely alapján a tulajdonos az ősi, vagyis a felmenőjétől törvényes öröklés útján szerzett ingatlanát csak akkor idegeníthette el, ha azzal a törvényes öröklés sorrendjében megkínálta osztályos atyafiat, vagyis ha felajánlotta azoknak a vevő által ígért vételár, illetve csere esetén a fekvőség örökbecsűje ellenében a jószág magukhoz váltását, és a megkínálásra jogosult rokonok beleegyezésüket adták az ügyletnek. Az osztályos atyafiak igénye abból fakadt, hogy ők vagy eleik valamikor osztózatlanul együtt birtokoltak, és az osztályllyal, vagyis a vagyonmegosztással egymás iránt öröklési jogot nyertek, ami pedig azon az ősidőkből megöröközt nemzetségi elven alapult, mely szerint a „nagy családban”: a közös őstől leszármazó férfiakat magába foglaló közösségben mindenki egyaránt jogosult volt a család létalapját biztosító vagyonra. A családi „osztalanság”, a jog és vérvérvényesség (*communio juris et sanguinis*) fennállása alatt a családfőnek a családtagokkal szemben csak annyival volt több joga, hogy a családi vagyont kezelte és

harmadik személyekkel szemben a családot képviselte, következésképpen az atya és fiai nem tulajdonosi - várományosi, hanem tulajdonostársi viszonyban álltak egymással. Ebből adódóan - ahogy ezt a Werbőczy is rögzítette - az atya azt az esetet kivéve, ha végszükség (*necessitas extrema*), például ha valamelyik családtag fogságból való kiváltása követelte meg, nem idegeníthetett el semmit fiai hozzájárulása nélkül a családi, az öröklött, az ősi vagyonból (*bona hereditaria seu avitica*), vagyis fiú gyermekei még akkor is megtámadhatták az atyjuk által kötött szerződést, ha az „okszerű módon” (*rationabiliter*), hasznos beruházások megvalósítása, halastavak létesítése, gazdasági épületek emelése, stb. végett adott el valamennyit az ősi ingatlanból (HK. I. 59.).

2. A tulajdonátruházásra irányuló szerződéseket a források tanúsága szerint a nagyobb biztonság kedvéért - „... *hogy a véghezvitt vásár (adásvétel) érvényes és visszavonhatatlan legyen ...*” (1214) - a felek a XIII. század elejétől rendszerint írásba foglaltatták, és ez hamarosan a szerződések szükségszerű kellékévé vált. A szerződések írásba foglalásának szokása pedig III. Bélának arra a rendelkezésére vezethető vissza, amelyet a Froa asszony és Farkas nádor által előtte kötött adásvételi szerződés kapcsán fogalmazott meg: „... *érdemes írással oltalmazni és megerősíteni azt, amit szerződő személyek kötöttek azért, hogy az írás erejével is, alkalmas férfiak tanúságtételével is sértetlenül és háborítatlanul fennmaradjon. Ennek okáért ... megfontolván és a jövőre nézve gondoskodván nehogy bármely a jelenlétem előtt tárgyalt és befejezett ügy elenyésszen, mint szükségeset elrendelem, hogy akármely a felségem jelenlétében megtárgyalt ügyet írás bizonyosságával erősítsék meg*”.¹

A felek szerződéseiket valamely okirat kiállítására jogosult, vagyis

hiteles pecséttel rendelkező személy: a király, a nádor, illetve más nagybíró vagy testület: hiteleshely, a XVI. századtól a vármegye tisztjei előtt személyesen megjelenve vagy képviselőik által élő szóval (*viva voce*) ismételték meg, „vallották be”, majd kérték az írásba foglalást és az elkészült írás hiteles pecséttel történő megerősítését. Ha ősi ingatlan elidegenítéséről volt szó, az elidegenítő fél rendszerint magával hozta az ingatlanra igényjogosult rokonait is és a bevállással (*fassio*) egyidejűleg megismételte a megkínálást (*praemonitio*), akik ugyancsak élő szóval nyilatkoztak hozzájárulásuk megadása vagy megtagadása felől. Máskor az osztályos atyafiak az okiratkiallító kiküldöttje előtt vagy más hiteleshelyen megjelenve tették meg nyilatkozatukat, amiről szintén hiteles oklevelet kellett kiállítani. Ilyen esetben az elidegenítő fél ezt az oklevelet vitte magával, amit olykor teljes terjedelmében átmásoltak a bevállásról felvett oklevélbe.

Az ingatlanát eladó vagy cserére bocsátó félnek a beválláskor azt is határozottan ki kellett jelenteni, hogy az ingatlan átruházása örökre (*in perpetuum, perpetuo*) és visszavonhatatlanul (*irrevocabiliter*) történt, a XIII. században kialakult formula szerint, hogy „... *örök joggal adta földjét neki (tudniillik a vevőnek) és általa minden örökösének békés birtoklásra bírásra és tartásra magának és örökösének azon semmilyen jogot sem tartván fenn (terram dedit jure perpetuo ei et per eum omnibus suis haeredibus pacifice possidendam, habendam et tenendam in ea nullum jus sibi suisque haeredibus reservando)*, ugyanis ha ennek kinyilatkozása elmaradt, a szerződést úgy tekintették mint időleges tulajdonba bocsátást, és az elidegenítő fél halálával annak törvényes örökösei öröklési jogokra hivatkozva visszakövetelheték a jószágot közbeesője ellenében. Mint-hogy az ingatlan tulajdonának átru-

házásához az említett nyilatkozat megtétele elengedhetetlen volt, és ezáltal a bevállásról felvett oklevél állandó kellékének számított, az efféle szóban megismételt adásvételi szerződést a XIV. századtól az „*in perpetuum*” helyett használatossá vált és azzal egyező jelentésű „*perennialiter*” kifejezésről „*örökvallás*”-nak (*fassio perennalis*) nevezték el. Ezzel kapcsolatban megjegyzendő, hogy a fent közölt, illetve az azzal tartalmilag teljesen egyező formulákat használtak a csere esetén is, de sajátosan a XIV-XV. századtól az örökvallás alatt már csak az ingatlan adásvételét értették.

A XIV. századtól az örökvallásoknak egy további állandósuló kelléke is feltűnt, az ún. „*tehervállalás*” (*assumptio oneris*). Ez pedig nem volt más, mint az ősi ingatlanát elidegenítő fél kártérítés, jóvátétel adására szóló kötelezettségvállalása arra az esetre, ha megkínálás mellőzése miatt a vele szerződő felet az ingatlanra jogosult rokonai perrel megtámadnák és a jószágot a bíró ítélete révén visszaszereznek. Ha az elidegenítő fél az alperes mellett (mint szavatos) bizonyítani tudta, hogy végszükségből vagy okszerűen ruházta át az ingatlant, a szerződés érvényben maradt, igaz az utóbbi esetben a jogosultak a jószágot a vevőtől az elévülési időn (32 éven) belül visszaválthatták, ha azonban nem tudta elidegenítésének ésszerű okát adni, akkor kártérítéssel, rendszerint egy az elperelt ingatlannal egyező értékű másik fekvő jószág átadásával tartozott. A tehervállalást pedig azt tette indokoltá, hogy a tulajdonos számára minden jogosult megkínálása olykor nagy nehézségbe ütközött, hosszas utánajárást igényelt volna vagy pedig lehetetlen volt, ugyanis a XIII. század második felétől a királyi adományozások révén az addig egymás közelségében élő rokonok birtokokat szerezvén az ország különböző vidékeire szóródtak szét, másrészt az atya mindaddig

¹ Fejérpataky László: III. Béla király oklevelei. Bp. 1900. 29.

nem kínálhatta meg gyermekét, amíg az nem érte el a törvényes kort, vagyis nem töltötte be a 14., illetve a XVI. század elejétől a 12. életévét, vagyis amíg nem rendelkezett cselekvőképességgel, de ez akkor sem volt kivihető, ha az osztályos atyafiak, illetve a fiak valamelyike fogságba esett.

3. Az ősi jószágok tulajdonának átruházása iránti szerződések XIII–XIV. században kialakultak, majd a Hármaskönyvben rögzített szabályai és bevallási formulák a XIX. században is változatlanul fennmaradtak, miként azt egyebek mellett Kassics Ignác a jurátusok számára kiadott formuláskönyvéből is kiderül: „*Mi N.N. magunkra válalván mind a két ágon lévő Gyermekünknek, Maradékainknak, Atyánkfiainak, s mind azoknak valakiket illetve, vagy illetetne, törvényes Terheket, vallyuk ezen Levelünkben, hogy mi elkerülhetetlen szükségünkül kényszerítettvén, de főképpen azon helyes és törvényes okból, hogy Nemes N.N. Vármegyében fekvő és minket igaz örök Jussal illető Méltóságos N.N. Gróf Ó Méltóságánál csupán 100 Magyar forintokban, egy aranyos Mentében, és egy pár ezüst sarkanyús Csizmában, elzálogosított N.N. nevezetű Helységet azonnal kiválthassuk, és a közelébb mult Francia háború alkalmával az Ellenségnek bérohanása és pusztítása által szenvedett tetemes kárunkat néminémű képpen kipótolhassuk, ezen Nemes N.N. Vármegyében lévő N.N. nevezetű helységben minket örökös Jussal illető ... Jobbágyi Telkünket, azon lévő Korcsmánkkal, Malmunkkal úgy nem különben ahoz tartozó minden szántó földekkel ..., s akár mi néven nevezendő egyéb haszonvételekkel egyetemben ... Nemes Vitéz N.N. Úrnak ..., s mind a két ágon lévő törvényes maradékainak Öt ezer ezüst forintokért ... örökképpen, és megmásolhatatlanul eladtuk ... egészen felvévén a tisztelt vevő Úrtul az ér-*

*deklett summát, azon Jóságunkat nékie birtokba is eresztettük, valamint hogy ezen Levelünknek rendei által ujjabban is általadjuk, birtokba általengedjük, és abba megerősítjük minden hozzá tartozandóságaival és haszonvételeivel egyetemben szinte úgy, valamint általunk, és édes Eleink által birattak, semmiféle just, vagy sajátságot sem magunkra, sem pedig successorainkra (örökösainkre) nézve fenn nem tartván, ... és addig is még ezen örökös eladásunkról a Nemes Káptalanban személyesen is vallást tennénk, kiadtuk ezen tulajdon nevünk aláírásával, és szokott pecsétünkkel meg erősített Bizonnyító Levelünket. ...”*² Mint ez a közölt formulából is kiderül, jöllehet a késő-rendi korszakra már gyakorlattá vált a szerződések saját pecsét alatt történő írásba foglalása, ahhoz, hogy annak létrejöttét törvényesen lehessen bizonyítani, továbbra is szükség volt arra, hogy a szerződő fél közhiteles pecséttel megerősítse.

4. Ha nem is közvetlenül az ősiségből, de minden bizonnyal nemzeti hagyományokból és szokásokból következett az is hogy, ingatlanok elidegenítése esetén, akár ősi-ek, akár szerettek voltak azok, a fekvőjószág szomszédai is korlátozhatták a tulajdonos rendelkezési jogát, tekintettel arra, hogy őket törvényes elővásárlási jog illette. Ebből adódóan a szomszédok és határosok – ha az osztályos atyafiak nem éltek a magukhoz váltás jogával az ősi jószágát elidegenítővel szemben – ugyancsak megkínálásra tartottak igényt, és a vevő által ígért vételár ellenében magukhoz válhatták az ingatlant. A szomszédokat megillető jog a szerzett jószágot is terhelvén a tulajdonos efféle fekvőségének eladásakor is köteles volt a megkínálásra. A szomszédok preamonitio-ja hasonlóképpen ment végbe mint az osztályos atyafiaké, és ennek megfelelően a szokásos szerződési formuláknak is elemévé vált.

III.

Bár az ősiség eltörlésével az osztályos atyafiak joga megszűnt és az osztoztalan rokonok, a leszármazók sem korlátozhatták többé a tulajdonos rendelkezési jogát, az ősiségből következő igényérvényesítés alapján kialakuló formális szabályok felszámolása és a szomszédok jogának eltörlése a minden alaki kötöttségtől mentes lekötélés elvének, vagyis a szerződési szabadság fontos alaktelemének megvalósításához, elengedhetetlenül fontos volt. Ezt pedig meg az ősiségi nyíltparancs harmadik fejezetébe foglalt rendelkezések alapozták meg.

Az ősiségi pátens mint ahogy a többi oktrojált jogszabály a magyar törvények, pontosabban az 1791:12. tc. rendelkezései szerint nem voltak jogforrásoknak tekinthetők, de miután az 1860-ban összeült Országbírói Értekezlet az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok szövegébe felvette az 5-6. §§- at kivéve rendelkezéseit, és az ITSZ-t a visszaállított királyi kúria zsinórmértékül követendőnek írta elő az eljáró bíróságok számára, magyar jogforrássá, szokásjoggá vált. Ennek következtében az ősiségi nyíltparancsot végső soron az 1848:15. tc. sajátos végrehajtási rendelkezésének és a modern magyar magánjog elvi jelentőségű jogforrásnak kell tekinteni.

Összefoglaló

A tradicionális magyar magánjog alapintézményét jelentő ősiség „teljes és tökéletes” eltörlését az 1848:15.tc. (törvénycikk) csak deklarálta, de az ősiség alapján kialakult intézmények felszámolásáról nem rendelkezett. Ezt a feladatot az Osztrák Polgári Törvénykönyv hatálybaléptetéséhez megkövetelten az 1852. november 29-én kelt csá-

szári nyíltparancs végezte el, melynek a harmadik fejezete szüntette meg az ingatlanok közti jogi különbségeket, számolta fel a XIII. század folyamán kialakult *fassio perennalis* intézményét - ami az

öröklött ingatlanát eladni kívánó félre súlyos vagyoni terhek felvállalását rótta -, és törölte el a rokono- kat, illetve a szomszédokat megillető elővételi jogot. A pátens tulajdonátruházásra vonatkozó rendel-

kezéseit az 1861-ben kiadott Ideiglenes Törvénykezési Szabályok is fenntartották, és ezzel ezek a gyakorlatilag az 1848:15.tc. végrehajtásául szolgáló rendelkezések a magyar magánjog forrásává váltak.

Összefoglaló

A hadiállású országban a jogrendszer kialakításának alapvető kérdése az államhatárok elhatárolása. Az államhatárok meghatározása az állam joghatóságának terjedelmét jelöli meg, és az állam joghatóságának terjedelmét jelöli meg. Az államhatárok meghatározása az állam joghatóságának terjedelmét jelöli meg, és az állam joghatóságának terjedelmét jelöli meg.

Az államhatárok meghatározása az állam joghatóságának terjedelmét jelöli meg, és az állam joghatóságának terjedelmét jelöli meg. Az államhatárok meghatározása az állam joghatóságának terjedelmét jelöli meg, és az állam joghatóságának terjedelmét jelöli meg.

Az államhatárok meghatározása az állam joghatóságának terjedelmét jelöli meg, és az állam joghatóságának terjedelmét jelöli meg. Az államhatárok meghatározása az állam joghatóságának terjedelmét jelöli meg, és az állam joghatóságának terjedelmét jelöli meg.

KÁROLYI GÉZA

egyetemi adjunktus,

Kossuth Lajos Tudományegyetem
(Debrecen)

Az egyszemélyes társaságokról

A gazdasági társaságokról szóló 1997. évi CXLIV. törvény (Gt.) alapján, főszabály szerint, a gazdasági társaság alapításához *legalább két tag* szükséges [Gt.3.§(2) bek.]. A korlátozott felelősségű társaságok és a részvénytársaságok kapcsán lehetőség van azonban arra is, *(az Európai Unió 1. és 2. sz. Társasági Jogi Irányelvének megfelelően)* hogy az „*elkülönített vagyontömeg*”¹ csak egy személyhez - akár jogi, akár természetes személyhez - kapcsolódjon, ekkor beszélünk: *egyszemélyes társaságokról*. Az egyszemélyes korlátozott felelősségű társaság (egyszemélyes társaság) létrejöhet úgy, hogy a társaságot egy tag alapítja, vagy a már működő társaság valamennyi üzletrészének tulajdonát egy tag szerzi meg [Gt.173.§(1) bek.], ide értve azt az esetet is, ha a korlátozott felelősségű társaság tagjainak száma egy főre csökken és a társaság nem szűnik meg, hanem egyszemélyes társaságként, az arra vonatkozó szabályok alkalmazásával tovább működik (Gt.170.§). Az egyszemélyes részvénytársaság, úgy jön létre, hogy vagy zártkörű alapítás szabályai szerint valamennyi részvényt egy személy, az alapító részvényes szerez meg, vagy úgy, hogy a már működő részvénytársaság valamennyi részvényének tulajdonjogát egy részvényes szerzi meg és azt követően zártkörűen működik tovább [Gt.268.§ (1) és (2) bek.].

Tanulmányom első részében magát a fogalmat vizsgálom meg, a má-

sodik részben az egyszemélyes társaságok, mint atipikus jogi formák működési mechanizmusát elemzem, összevetve az egyéni cégekkel, az alapítók, a vagyon, a szervezet, a könyvvizetés és adózás, valamint a megszűnés vonatkozásában, (a felelősség kérdésével egy másik publikációban foglalkozom: „Az egyszemélyes társaságok tagjának és vezető tisztségviselőjének felelősségéről” – megjelenés alatt a *Gazdaság és Jog*-ban) a harmadik részben pedig azt mutatom be, hogy a fentiekben kívül beszélhetünk-e egyéb egyszemélyes társas vállalkozásról.

I.

1. *Az egyszemélyes társaságok fogalma*, mint elnevezés fogalomzavart tükröz, ugyanis nyelvi értelmezésben nem jelenthet társaságot, egy olyan - állam által elismert, elkülönített, önálló vagyoni felelősséggel, továbbá szervezettel, rendelkező - vagyontömeg, amelynek megléte csak egy személyhez (akár jogi, akár természetes) kapcsolódik. Véleményem szerint helyesebb volna az egyszemélyes társaság helyett, az *egyszemélyes cégek* elnevezést használni, amelyet nem szabad összekevernünk a cégjegyzékbe bejegyzett egyéni vállalkozóval, az egyéni céggel. Tekintettel arra, hogy a hatályos jogszabályok az egyszemélyes cégeket egyszemélyes társaságoknak nevezik, ezért a következőkben a fogalmak keveredésének elkerülése végett, az elmondottakat fenntartva, magam is az egyszemélyes társaságok elnevezést fogom használni.

2. Vitára okot adó kérdés, hogy ún. *közös tulajdonú üzletrésszel* illetve a *közös tulajdonú részvény*vel lehet-e egyszemélyes társaságot ala-

pítani, azaz egyszemélyes társaságnak számít-e, ha alapításkor az összes törzsbetétet jelentő egyetlen törzsbetétnek vagy bejegyzést követően az összes üzletrészt jelentő egyetlen üzletrésznek illetőleg a részvénytársaság összes részvényét jelentő egyetlen részvénynek több tulajdonosa van. A Gt. szerint ugyanis lehetőség van arra, hogy egy törzsbetétnek a közös tulajdon szabályai szerint több tulajdonosa is legyen [Gt. 125.§ (2) bek.]. Hasonlóképpen egy üzletrésznek is több tulajdonosa lehet, ezek a személyek a társasággal szemben egy tagnak számítanak, jogaikat - ideértve a társasági szerződés megkötését is - csak közös képviselőjük útján gyakorolhatják, és a tagot terhelő kötelezettségeikért egyetemlegesen felelnek [Gt. 133.§ (3) bek.]. A korlátozott felelősségű társaság üzletrészének analógiájára a részvénynek is több tulajdonosa is lehet, akik a részvénytársasággal szemben egy részvényesnek számítanak, jogaikat csak közös képviselőjük [ez nem azonos a részvényesi jogok képviselőjével [Gt. 221.§!]] útján gyakorolhatják és a részvényeseket terhelő kötelezettségeikért egyetemlegesen felelnek. [Gt. 220.§ (2) bek.], „*Ilyen helyzetben a társaságon belül szükségképpen létrejön egy kisebb tulajdonosi közösség is, melyek a társaságon belüli társaságként működnek.*”²

Véleményem szerint egyszemélyes társaságok alapítása közös tulajdonú üzletrésszel illetve a közös tulajdonú részvényvel is elméletileg kivitelezhető, hiszen az idézett törvényi meghatározások alapján, a tulajdonosok csak egy tagnak számítanak. A tulajdonosok egymás közötti jogviszonyára - következően abból is, hogy a gazdasági társaságoknak és tagjainak a Gt.-ben nem szabályozott vagyoni és személyi viszonyaira

1 Károlyi Géza: A jogi személyiséggel nem rendelkező gazdasági társaságok jogképességének kérdése a gazdasági társaságokról szóló 1997. évi CXLIV. tv. tükrében. Jogtudományi Közlöny. 1998. évi 11. sz. 436.

2 Novotni Zoltán: A gazdasági társaságok és a gazdaság egyéb jogalanyainak joga. Miskolci Egyetemi Kiadó.1992. 39.

a Polgári Törvénykönyv rendelkezéseit kell alkalmazni [Gt.9.§(1) bek.] - a Ptk. közös tulajdonra vonatkozó szabályai irányadóak. Kétségtől azonban ilyen szituáció a gyakorlatban nehezen képzelhető el.

Vannak azonban olyan nézetek is, amelyek eleve kizárják, hogy egyetlen közös tulajdonú üzletrésszel illetve egyetlen közös tulajdonú részvényvel egyszemélyes társaságokat lehessen létrehozni és működtetni. „A „természetes személy alapító” [Gt. 172.§ (3) bek.-K.G.] és az egy „fő” [Gt. 170.§-K.G.] törvényi tényállási elemeiből következik, hogy a Gt. olyan egyszemélyes korlátolt felelősségű társaságok alapítását és működését kívánta lehetővé tenni, amelyet egy személy, mint alapító hozott létre és ezen személy, mint az üzlet rész egyedüli tulajdonos tagja működtet.”³ „Vitatott, hogy egyszemélyes Rt.-nek tekinthető-e egy olyan részvénytársaság, amelynek részvényei közös tulajdonban vannak.”⁴

II.

1. Szemben az egyéni céggel, amely csak a devizaszabályok szerint belföldi, cselekvőképes, vállalkozási tevékenység gyakorlásából nem kizárt természetes személyek számára biztosít vállalkozási lehetőséget (egyéni vállalkozásról szóló 1990. évi V. törvény.), addig *egyszemélyes társaságot alapíthatnak* akár a természetes, akár jogi személyek, ideértve a jogi személyiséggel nem rendelkező gazdasági társaságokat is.

1.1. Ellentétben az egyéni céggel, ha az egyszemélyes társaság *alapítója természetes személy*, akkor erre valamennyi természetes személy jogosult, tehát a külföldiek is és nem feltétel az sem, hogy a természetes személyek cselekvőképesek legyenek. Lényegesnek tartom megjegyez-

ni: lehetséges az is, hogy egy természetes személy egyszerre, egy időben, egyrészt egyszemélyes társaságként, másrészt egyéni céggel folytasson gazdasági tevékenységet. Az alapítást követően az egyszemélyes társaság önálló életre kel, függetlenedik az alapítótól. Vajon jelenti-e ez a gondolat azt, hogy akkor is tovább működik az egyszemélyes társaság, ha tagja meghal? Véleményem szerint igen, ugyanis a tag halála nem feltétlenül jelenti a társaság megszűnését. Az ember halálával hagyatéka mint egész száll át az örökösre (Ptk. 598.§). A tag halálával üzletrésze - aminek alapja a tag saját magánvagyonának egy korábban elkülönített része - átszáll a jogutódra (Gt. 139. §). Egyszemélyes társaságnál nyilvánvalóan értelmezhetetlen az átszállás kizárása (Gt.139.§ második mondata), ezért, ha a jogutód a jogelőd helyébe lép, ugyanazok a jogok és kötelezettségek fogják megilletni, mint jogelődjét.

1.2. Létrejöhet egyszemélyes társaság úgy is, hogy azt *jogi személy alapítja*. Megjegyzem, hogy a régi Gt. (1988. évi VI. törvény) 1992 augusztusáig, az egyszemélyes részvénytársaság alapításának jogát csak az állami költségvetési szerv és a pénzügyintézet számára tartotta fenn (rég Gt. 298. §). Ennek hatályon kívül helyezésével azóta valamennyi jogi személy számára biztosított az egyszemélyes részvénytársaság alapítás lehetősége.

2. „A gazdasági társaságok működésének elengedhetetlen feltétele: rendelkezzen azokkal az anyagi javakkal (pénz és egyéb eszközök), amelyek üzletszerű tevékenységükhöz szükségesek.”⁵ Az egyéni céget és az egyszemélyes társaságot is cégjegyzékben a Cégbíróság veszi nyilvántartásba, de alapítótól *elkülönített vagyontömeg* megléte csak az egyszemélyes társaságok alapítása ese-

tén kötelező. Eltérően azonban a többi jogi személyiséggel rendelkező gazdasági társaságtól, egyszemélyes társaságok esetén már alapításkor igazolni kell, hogy az alapító az elkülönített vagyontömeg (törzstőke, alaptőke) pénzbeli részét teljes egészében befizette és az apportot rendelkezésre bocsátotta [Gt.173. § (3) bek. illetve Gt.269.§]. A törzstőke összege alapításkor nem lehet kevesebb hárommillió forintnál [Gt.124.§ (4) bek.], a részvénytársaság alaptőkéje nem lehet kevesebb húszmillió forintnál [Gt. 203.§ (1) bek.].

Korlátolt felelősségű társaság és részvénytársaság esetén azért elég minden egyes pénzbetétnek csak legalább a felét befizetni, mert a pénzbetétek befizetésének megtörténtét az ügyvezető köteles a cégbíróságnak bejelenteni, (Gt.127.§) ennek hiányában harminc napos határidő kitűzésével felhívni a tagot a teljesítésre, utalva arra is, hogy a teljesítés elmaradása a tagsági viszony megszűnését eredményezi [Gt. 13.§ (1) bek.]. Egyszemélyes társaság esetén ez a kontroll nem működik, hiszen furcsa lenne, ha a tulajdonos - ha egyben vezető tisztviselő - felhívna saját magát a teljesítésre, illetve ha nem vezető tisztviselő, nem teljesítése esetén a tagsági jogviszonya megszűnne és ezáltal a társaság tulajdonos nélkül maradna.

Ha a vagyontömeget a társaság tagja a társaság rendelkezésére bocsátotta, akkor az véglegesen történik, többé vissza nem követelhető. Értékesítéskor sem a rendelkezésre bocsátott vagyon, hanem a tag vagyoni jogait megtestesítő üzletrésze, vagy részvénye kerül átadásra.

Egyéni cég esetén ilyen jellegű előírás nincs, hiszen az egyéni cégeknek - ellentétben a társas vállalkozásokkal - önálló jogképessége nincs, hiszen az egyéni cég a céget megtestesítő természetes személy jogképességéhez kötődik, attól el nem választható.

3 Koday Zsuzsanna: A gazdasági társaságok és a cégnyilvántartás joga, vonatkozó számvitele. A könyv 5. részének szerzője: Koday Zsuzsanna. Verzál könyvek. 1998. 125.

4 Vezekényi Úrsula: A bírói gyakorlatban felmerült és jogalkalmazói szinten nehezen megoldható kérdések. Gazdaság és Jog. 1997. 4. sz.

5 Kovács László: A gazdasági társaság vagyona a megalakuláskor. Magyar Jog. 1992. 6. sz.

2.1 Érdekes kérdés, hogy a már létrejött egyszemélyes társaság *különíthet-e el* alvagyont, abból a célból, hogy önmaga is *újabb egyszemélyes társaságot* hozzon létre? A régi Gt. ezt minden további nélkül lehetővé tette, de az Európai Unió 12. sz. Társasági Jogi Irányelvéhez igazodva a Gt. *tiltja* az egyszemélyes társaságoknak további egyszemélyes társasággá történő továbbtagozódását. Egyszemélyes gazdasági társaság, nem lehet gazdasági társaság egyedüli tagja, illetve részvényese [Gt. 4. §(4) bek.].

Természetesen az egyszemélyes társaságok *továbbtársulási* lehetősége fennáll, azaz más jogi személy (jogi személyiség nélküli gazdasági társaság) alapításában részt vehet.

2.2. Az *egyszemélyes társaságok kölcsönös részesedés-szerzése* is az általános szabályok szerint alakul, azaz kölcsönösen *jelentős mértékű* befolyás esetén az a korlátolt felelősségű társaság illetve részvénytársaság tarthatja meg részesedését, amelynek befolyása *először* került a Cégek közlönyben közzétételre (azonos szám esetén, amelyik bejelentési kötelezettségének hamarabb tett eleget), a másik korlátolt felelősségű társaság illetve részvénytársaság a szavazatok huszonöt százalékát meghaladó részét megtestesítő részesedését köteles elidegeníteni (Gt. 293. §). *Többségi befolyás* esetén az ellenőrzött társaság az uralkodó tagban részesedést nem szerezhet, már meglévő részesedését pedig a többségi befolyás létrejöttétől számított 180 napon belül köteles elidegeníteni (Gt. 294. §). A fentiekén túl, az egyszemélyes társaságok kapcsán szükségesnek tartom kiemelni, hogy egyszemélyes részvénytársaság - ha a részvényes (bármely!) gazdálkodó szervezet - a részvényesi jogokkal rendelkező gazdálkodó szervezetben részesedést nem szerezhet, (25%-ot sem!) már meglévő részesedését pedig az egyszemélyes részvénytársaság

létrejöttétől számított 180 napon belül köteles elidegeníteni [Gt. 271. § (2) bek.].

2.3. Általánosságban elmondható a „*kettős fedelű tulajdon*”⁶ létrejöttéről, - azaz arról, hogy a társaságok a *saját maguk tulajdonosává válnak* azáltal, hogy a társaság szerzi meg a tulajdonosi jogokat megtestesítő üzletrész vagy részvény meghatározott hányadát -, hogy csak korlátozott kezetek között van rá lehetőség. A kezetek nélkül ugyanis csorbulhatna a hitelező érdeke, amikor a cég saját vagyonát felhasználva szerzi meg tulajdonát, hiszen tőkét von ki a vállalkozásból; sérülhetne a tulajdonostársak közötti esélyegyenlőség is, ha valamelyik tulajdonostárs tulajdoni hányadát a piaci árnál magasabb áron vásárolná meg a cég; nagyarányú saját üzletrész, részvény megszerzésével manipulálható lenne a cég feletti tulajdonosi ellenőrzés is; de fennállhatna esetleg az árfolyammanipuláció veszélye is.

A régi Gt. az egyszemélyes társaságok „*kettős fedelű tulajdonát*” akképpen szabályozta, hogy az egyszemélyes korlátolt felelősségű társaság esetén ezt tiltotta, - egyszemélyes társaság saját részére üzletrészt nem szerezhet és nem vonhat be (régi Gt. 181. §), - míg egyszemélyes részvénytársaságnál megengedte, - tekintettel a régi Gt. 300. §-ra, amely szerint az egyszemélyes részvénytársaságokra a részvénytársaságokra vonatkozó rendelkezéseit kell megfelelően alkalmazni - a részvénytársaság az alapításkor felüli vagyonából, - az alapítóke egyharmadáig, három éven belüli elidegenítési kötelezettség mellett - hogy megszerezze, saját, már befizetett részvényeit (Gt. 247. §). „*Kétes jogi helyzetről van szó, de tekintettel arra, hogy a társaság a polgári jog szabályai szerint - korlátozásokkal, de - tulajdonosa lesz a saját részvényeinek, ennél fogva megszerzést követően a jövőben már nem működhet az egyszemélyes részvénytársaságokra vo-*

natkozó rendelkezések szerint. Attól ugyanis, hogy a törvény erejénél fogva az egyik részvényes részvényesi jogokat nem gyakorol, csak „szociológiai értelemben” lesz egyszemélyes társaság.”⁷ Az új Gt. már mindkét esetben tiltja a saját üzletrész, illetve saját részvény megszerzését, amikor kimondja, hogy egyszemélyes korlátolt felelősségű társaság saját üzletrészét [Gt. 173. § (1) bek.], egyszemélyes részvénytársaság saját részvényét nem szerezheti meg [Gt. 271. § (1) bek.].

Egyszemélyes társaságoknál, a saját tulajdon megszerzésével kapcsolatos korlátok hiánya miatt jelzett problémák - a tőke kivonás esetét kivéve - gyakorlatilag nem jelentkeznek, de az egyszemélyes társaság jellegéből adódóan a saját tulajdon megszerzésének tiltása mindenképpen indokolt.

3. Az egyéni cég önálló jogképességének hiányából következően, az egyéni cég nem is alakítja ki a tulajdonosi döntések meghozatalával, a szervezet belső vezetésével, a képvisellett kapcsolatos intézkedések mechanizmusát, hiszen, mint azt kifejtettem, az a céget megtestesítő természetes személyhez kötődik. Természetesen ez nem zárja ki azt, hogy az egyéni céget megtestesítő természetes személy működése „cégszerűen”, szervezett formában történjen. Ezzel szemben az egyszemélyes társaságok esetén - a jogi személy jellegéből adódóan - a *szervezet* kialakítása kötelező.

3.1. A *legfőbb szerv* (taggyűlés, közgyűlés) egyszemélyes gazdasági társaság esetén a társaság jellegéből adódóan nem működik, a hatáskörébe tartozó kérdésekben az egyedüli tag, illetve a részvényes dönt [Gt. 19. § (4) bek.], azzal, hogy döntését írásban hozza a vezető szerv tudomására [Gt. 172. § (1) bek. ill. Gt. 270. § (1) bek.].

3.2. A *társaság ügyvezetése* magába foglalja az üzletvezetést mint a

6 Novotni Zoltán: A gazdasági társaságok és a gazdaság egyéb jogalanyainak joga. Miskolci egyetemi Kiadó. 1992. 39.

7 Török Gábor: Az egyszemélyes részvénytársaság saját részvényeinek jogi statusáról. Gazdaság és Jog. 1997. 12.sz.

belső ügyek irányítását és a képviselést mint az ügyek vitelét harmadik, külső személyek irányába. A gazdasági társaságok törvényes képviselője a vezető tisztségviselő [Gt. 39. § (1)-ben], aki csak természetes személy lehet (kivétel a jogi személyiség nélküli gazdasági társaságok esetén) és a vezető tisztség is csak személyesen látható el. Az üzletvezetés és a képviselet, - „amelynek része a cégjegyzés, mint a megkötendő ügylet érvényességi kelléke”⁸ általában egybeesik, de nem feltétlenül jelent azonosságot, mert bár minden üzletvezető egyben képviseleti joggal is rendelkezik, de nem minden képviselő jogosult a cég ügyeinek belső intézésére.

E kérdésnél egyrészt ki kell emelnünk a társasági jogunkba ismételtelen (BH.1995.113. sz.) bevezetett *cégvezető intézményét* [Gt.39.§ (2)], amelyről a régi Kt. akképpen rendelkezett, hogy „a cégvezető a céget per procura vagyis a tulajdonos megbízásából jegyzi”.⁹ A cégvezető a cég olyan munkavállalója, akit a társaság legfőbb szerve általános jellegű *képviseleti joggal* ruház fel. Másrészt ismeretes a *képviseleti joggal rendelkező munkavállaló* fogalma is, aki a társaság olyan munkavállalója, akire a vezető tisztségviselő képviseleti jogát az ügyek meghatározott csoportjára nézve, átruházza [Gt. 39. § (4) bek.].

A gazdasági társaság ügyvezetését egyszemélyes társaságok esetén is az általános szabályoknak megfelelően a vezető tisztségviselő(k) látja(k) el. Vezető tisztségviselő az általános szabályoknak megfelelően, egyszemélyes korlátolt felelősségű társaságnál az egy vagy több ügyvezető, az egyszemélyes részvénytársaságnál a 3-11 főből álló igazgatóság vagy a vezérigazgató (Gt. 244. §). Megjegyezni kívánom, bár ezzel nem értek egyet, hogy vannak olyan nézetek is, amely szerint „az igazgatóság jogkörében eljáró

vezérigazgatót nem lehet vezető tisztségviselőnek tekinteni.”¹⁰ Egyszemélyes társaságok esetében lehetőség van a vezető tisztségviselők hatáskörének az elvonására és részükre írásban utasítás adására is, - ami általános szabályok szerint, a vezető tisztségviselők szigorú felelősségi szabályai miatt csak szigorú körben, a társasági szerződés által megengedett körön belül, illetve háromnegyedes szavazati többség birtokában megengedett (Gt. 22. §).

Arra is lehetőség van, ha az egyszemélyes társaság tagja természetes személy, hogy ő maga lássa el a társaság ügyvezetését. Egyszemélyes korlátolt felelősségű társaságnál a jogszabály - véleményem szerint feleslegesen - külön ki is emeli: ha az alapító, illetve működő társaság valamennyi üzlet részének tulajdonjogát megszerző tag természetes személy, akkor az alapító okirat úgy is rendelkezhet, hogy a tag jogosult ügyintézésre és a képviseletre [Gt. 172. § (2) bek.]. Nem lehet ugyanakkor vezető tisztségviselő az, akit a jogszabály kizár a vezetői tisztség viseléséből, mert büncselekmény elkövetése miatt bíróság jogerősen szabadságvesztés büntetésre ítélte; mert valamely foglalkozástól bíróság eltiltotta; három évig, mert legalább egy évig vezető tisztségviselő volt olyan társaságnál, amely felszámolás útján szűnt meg; két évig, mert vezető tisztségviselője volt olyan társaságnak, amely törléssel szűnt meg (Gt. 23. §), vagy velem szemben valamilyen összeférhetetlenségi ok áll fenn (Gt. 25. §). Meg kell azonban jegyezni, hogy a kizáró illetve összeférhetetlenségi okok fenn nem álltáról maga a vezető tisztségviselő ad nyilatkozatot, de ennek valószínűségét a gyakorlatban senki nem vizsgálja.

Ha az egyszemélyes társaság tagja gazdálkodó szervezet, akkor ebben az esetben a gazdálkodó szervezet vezető tisztségviselője illetve felügyelő bi-

zottságának tagja nem lehet az egyszemélyes társaság vezető tisztségviselője illetve ha van, akkor felügyelőbizottságának tagja [Gt. 172. § (3) bek. illetve 270. § (2) bek.].

Kiemelést érdemel még, hogy az egyszemélyes társaság és annak tagja közötti szerződés érvényességéhez, a szerződés írásba foglalása szükséges (Gt. 172. § (4) bek. ill. 270. § (3) bek.).

3.3. Az egyszemélyes gazdasági társaságok működését a *felügyelő bizottság* ellenőrzi. „A magyar jog a német kereskedelmi jogi hagyományokhoz igazodva a társaságok vezetési rendszerénél nem egységes Board rendszert működtet, mint az angol-amerikai jog, hanem az operatív ügyvezetéstől elkülönült ellenőrző szervet a felügyelő bizottságot intézményesíti, amely áttételesen a tulajdonosok, a tagok, közvetlenül pedig a legfőbb szerv sajátos ellenőrző szerve, amely segíti a tulajdonosokat az ügyvezetés tevékenységének megítélésében.”¹¹

A felügyelő bizottság létrehozása vagy a tagoktól függ vagy jogszabály kötelező előírásán alapul. Kötelező a felügyelő bizottság létrehozása részvénytársaság estében; továbbá korlátolt felelősségű társaság esetében, ha a társaság törzstőkéje ötvenmillió forintnál nagyobb összegű; valamint bármely gazdasági társaság esetén, ha a társaság teljes munkaidőben foglalkoztatott munkavállalóinak létszáma éves átlagban a kétszáz főt meghaladja [Gt. 31. § (1) bek.].

Kiemeli továbbá a törvény, hogy egyszemélyes korlátolt felelősségű társaságnál felügyelő bizottság létrehozása csak a kétszáz főt meghaladó munkavállalói participáció esetén kötelező [Gt. 31. § (3) bek.]. Nem világos a jogalkotói szándék, hogy miért nem terjesztette ki ezt az egyébként véleményem szerint gyakorlati szempontból helyes kitélt az egy-

8 *Kuncz Ödön*: A magyar kereskedelmi és váltójog gyakorlata. Brill Károly Könyvkiadó Vállalata. Budapest.1928. 443.

9 *Rózsa Éva, Szegecsiné Sebestyén Katalin*. Gyakorlati útmutató az új cégtörvény alkalmazásához. Agrocent Kiadó, 1998. 92.

10 *Lőrincz György*: Az új Gt. munkajoggal összefüggő kérdései. Gazdaság és Jog. 1998. 9.sz.

11 *Társasági törvény, cégtörvény*. A könyv III. fejezete 3.címének szerzője: *Sárközy Tamás*. HVG-ORAC Lap és Könyvkiadó Kft. Budapest. 1997.88.

személyes részvénytársaságokra is. A magyarázat szerint, azért kötelező a felügyelő bizottság intézménye valamennyi részvénytársaság esetén, „mert e legnagyobb vállalkozásokra modellezett társaságoknál ezt a közérdek indokolja.”¹² Szerintem sem a közérdek, sem a gyakorlati célszerűség nem teszi indokoltá egyszemélyes részvénytársaság esetén a felügyelő-bizottság fenntartását, csak feleslegesen drágítja és bonyolítja az egyszemélyes részvénytársaság működési mechanizmusát, ezért javaslom, hogy a Gt. 31. § (3) bekezdésében foglaltakat az egyszemélyes részvénytársaságokra is ki kellene terjeszteni.

3.4. Az egyszemélyes gazdasági társaságok törvényes működésének biztosítása a könyvvizsgáló, hiszen az egyszemélyes korlátolt felelősségű társaságnál [Gt. 41. § (1) bek.] és az egyszemélyes részvénytársaságnál is kötelező a könyvvizsgálót választani.

Gyakorlati tapasztalatom az, hogy számos egyéni vállalkozást, egyéni céget ez a rendelkezés tart vissza attól, hogy korlátolt felelősség mellett, egyszemélyes társaságként működjön. Főleg a kisebb volumenű vállalkozások nem vállalják ugyanis azt, hogy a könyvvizsgálók számára havonta tetemes összegű megbízási díjat fizessenek, inkább valamelyik családtagjuk válik formálisan a társaság tagjává (pl. 100.000.-Ft-os törzsbetéttel), s ha már legalább két tag van, nem érvényesül ez a szigorú előírás, így bár elméletileg már nem, de gyakorlatilag egyszemélyes társaságként tud funkcionálni.

Az egyszemélyes részvénytársaságnál működő felügyelő bizottság kötelező előírásához hasonlóan, nem talállok megfelelő indokot - sem gazdaságpolitikai, sem hitelezővédelmi, sem egyéb indokot - arra, hogy egyszemélyes társaságok esetén, miért kell kötelezően könyvvizsgálót vá-

lasztani. Nem vitásan a könyvvizsgálók a cégek törvényes működésének biztosítékai, de ha figyelembe vesszük a számvitelről szóló 1991. évi XVIII. törvény könyvvizsgálatra vonatkozó előírásait (73. §) megállapíthatjuk, hogy egyébként is valamennyi egyszemélyes társaság, éves beszámolóját köteles könyvvizsgálóval felülvizsgáltatni, ezért célszerű lenne az erre vonatkozó szabályozás újragondolása is.

Fontos előírás az is, hogy egy esetleges átalakulás esetén a vagyonn mérleg-tervezeteket és a vagyoneleltár-tervezeteket könyvvizsgálóval ellenőriztetni kell, de erre a gazdasági társaság könyvvizsgálója nem jogosult [Gt. 63. § (4) bek.].

4. Különbség mutatkozik az egyéni cég és az egyszemélyes társaságok között könyvvezetése és „közbeveteli joggal”¹³ kapcsolatos előírásai között is. Az egyéni céget, amelynek lehetősége van egyszeres könyvvezetésre is, személyi jövedelemadó fizetési kötelezettség, míg az egyszemélyes társaságot, amely minden esetben kettős könyvvitelt folytat, társasági adó fizetési kötelezettség terheli.

5. Az egyéni cég megszűnése vagy önkéntesen, vagy a vállalkozó halálával vagy cselekvőképességének elvesztésével, vagy tagdél, adó vagy járuléktartozás miatt tett kamarai intézkedés (igazolvány visszavonása) következtében következhet be. Egyéni cég kapcsán arra jogi lehetőség nincs, hogy, ha a vállalkozó hitelezője a végrehajtási eljárás során nem jut hozzá jogos követeléséhez, akkor kezdeményezze az egyéni cég megszüntetését.

Az egyszemélyes társaság is vagy önkéntesen, a legfőbb szerv, a tulajdonképpeni tulajdonos tag döntése miatt végelszámolással vagy fizetési képtelensége esetén felszámolási eljárással szüntetik meg. Mindkét esetben

a Gt. rendelkezései mellett figyelembe kell venni a csődeljárásról, a felszámolási eljárásról és a végelszámolásról szóló 1991. évi XL. törvényt is.

III.

1. Ahogyan azt tanulmányunk elején már említettem, főszabály szerint a gazdasági társaság alapításához legalább két tag szükséges (Gt. 3. § (2) bek.). Előfordulhat azonban olyan eset is, hogy - az egyszemélyes társaságokon túl is - valamely más gazdasági társaságok tagjainak száma működés közben egy főre csökken. Korlátolt felelősségű társaság, illetve részvénytársaság kapcsán, ahol mint láttuk lehetőség van speciális szabályok mellett működő egyszemélyes társaság létrejöttére, ott annak szabályai szerint működik tovább. Ezt a lehetőséget a korlátolt felelősségű társaság kapcsán a Gt. külön meg is említi, amikor kimondja, hogy ha a korlátolt felelősségű társaság tagjainak száma egy főre csökken, akkor a társaság nem szűnik meg, hanem egyszemélyes társaságként, az arra vonatkozó szabályok alkalmazásával tovább működik [Gt. 170. §].

Egyéb esetekben ennek az átmenti állapotnak a megszűnéséig egy függő jogi helyzet áll be, amely vagy új tag belépésével orvoslást nyer, vagy ennek hiányában a társaság meg fog szűnni. Közkereseti társaság esetén, ha tagsági jogviszony megszűnése folytán a társaság tagjainak száma egy főre csökken, a társaság csak akkor szűnik meg, ha három hónapos jogvesztő határidőn belül nem jelennek be a cégbíróságnál új tagot [Gt. 98. § (1) bek.]. Betéti társaság esetén, ha a társaságból valamennyi beltág kiválik, a társaság megszűnik kivéve, ha az utolsó beltág kiválasztól számított három hónapon belül új beltág belépését a cégbírósághoz be-

12 Társasági törvény, cégtörvény. A könyv III. fejezete 3. címének szerzője: Sárközy Tamás. HVG-ORAC Lap és Könyvkiadó Kft. Budapest, 1997.89.

13 Fereneczky Endre: Az államháztartási reform. Jogtudományi Közlöny. 1996. 11.sz. 435.

jelentik, illetve a kültagok elhatározzák a társaságnak közkereseti társaságként való továbbfolytatását. Ha a társaságból valamennyi kültag kiválik, a társaság megszűnik kivéve, ha az utolsó kültag kiválásától számított három hónapon belül új kültag belépését a cégbírósághoz bejelentik, illetve a beltagok elhatározzák a társaságnak közkereseti társaságként való továbbfolytatását [Gt.104. §].

Az átmenetileg egy személyből álló társaságokat, tehát semmiképpen nem tekinthetjük egyszemélyes társaságoknak.

2. Az ügyvédekről szóló 1998. évi XI. törvény (Üt.) szerint ügyvédi tevékenység végzésére *egyszemélyes ügyvédi iroda* is alapítható (Üt. 67. §). Véleményem szerint az iroda egy olyan speciális egyszemélyes vállalkozás, amelyet nem lehet sem egyéni vállalkozásnak (egyéni cégnek), *sem társas* vállalkozásnak (egyszemélyes társaságnak), tekinteni, mégis meg kell állapítanunk, hogy *ez utóbbival mutat több hasonlóságot*. Alapító okirata van, amely tartalmazza az iroda nevét, székhelyét, az iroda vagyonának mértékét és rendelkezésre bocsátásának esedékességét,

módját, rendelkezik szervezetről, több tag esetén a taggyűlés működéséről, az iroda képviseléről stb. Az iroda tagjának a felelőssége is hasonlóképpen alakul, hiszen a tag felelőssége az irodával szemben az alapító okiratban meghatározott vagyon szolgáltatására és az esetleg megállapított egyéb vagyoni hozzájárulásra terjed ki, ezen túl az iroda kötelezettségeiért a tag nem felel, kivéve a tevékenysége körében okozott károk megtérítéséért (Üt. 69. §) Az ügyvédi irodát az egyszemélyes társaságokhoz hasonlóan társasági adófizetési kötelezettség terheli.

JOGIRODALOM–JOGÉLET

PETRÉTEI JÓZSEF

egyetemi docens,

Janus Pannonius

Tudományegyetem (Pécs)

Alkotmányozás, alkotmány, alkotmányosság*

A modern alkotmányos jogállamok létrejöttének és fejlődésének egyik izgalmas problematikáját jelenti az alkotmány, az alkotmányozás és az alkotmányosság kérdéskörének beható vizsgálata. Ennek legfőbb indoka, hogy olyan fogalmakról, kategóriákról van szó, amelyek a társadalmi viszonyok fejlődésével és változásával együtt alakulnak, s amelyek sem a társadalomtudományokban, sem a politikai gyakorlatban, sem pedig a köznyelvben nem tekinthetők egységesen elfogadottaknak. Különösen a kelet-közép-európai országokban - ahol a demokrácia rendjének kiépítése az elmúlt évtizedben kezdődött el - kaptak és kapnak e meghatározások kiemelkedő politikai és közéleti aktualitást, ezért a velük kapcsolatban felvetődött problémák megoldásához a tudományos kutatásnak, megvitatásnak és megalapozásnak feltétlenül használható segítséget kell nyújtania. E feladat elvégzéséhez sajátos módon járul hozzá *Samu Mihály* professzor „*Alkotmányozás, alkotmány, alkotmányosság*” című munkája. A nem túl terjedelmes monográfia alapvető értéke éppen az, hogy *olyan fogalmakat, összefüggéseket és problémákat állít vizsgálódásának középpontjába, amelyek a rendszerváltás óta részben megoldatlanok, részben a közvélemény által nem kellően ismertek.* Bár a szerző *jogelméleti és alkotmánytani megközelítésben* - ezért szükségszerűen elméleti szempontból - tárgyalja a címben jelzett kérdéseket, mégsem marad meg a pusztá-

fogalmi tisztázásnál; értékelő megállapításokat téve konkrét javaslatokat dolgoz ki azokkal az alkotmányos intézményekkel, szabályozási megoldásokkal kapcsolatosan, amelyek - véleménye szerint - a magyar alkotmány továbbfejlesztése érdekében feltétlenül indokoltak. A logikus szerkezetű mű *hét fő fejezete* az indokolt sorrendben tárgyalja az alkotmányos rend, az alkotmányozás, az alkotmányozó hatalom és az alkotmány alapvető kérdéseit, továbbá az emberi jogok, az önkormányzatok és a népszuverenitás alkotmányos aspektusait. A munka kiemelkedő értéke, hogy miközben tudományos igényrel és színvonalon dolgozza fel választott témáját, megoldási javasla- taival, elképzeléseivel vitára és továbbgondolásra ösztönzi mindazokat, akik az alkotmányozással kapcsolatban akár hasonló, akár eltérő nézeteket vallanak.

1. Az *alkotmányos rendről* szóló *első fejezetben* Samu Mihály kiindulásként azt vizsgálja, hogy tulajdonképpen mely tudományág feladatkörébe tartozik az alkotmányos berendezkedés problémakörének elemzése, sajátosságainak feltárása. A *tudományági elhelyezés* kérdésével kapcsolatban megállapítja, hogy „az alkotmányos rend tartalmának, sajátosságainak meghatározása, fogalmi tisztázása interdiszciplináris kutatások és viták alapján lehetséges és szükséges.” (12. o.) Valóban egyet kell érteni az alkotmány-problematika interdiszciplináris elemzésének szükségességével, de azért - és nem csak a minden áron való kritika érdekében - indokolt rámutatni arra is, hogy az egyes tudományágak e jelenség-együttesből nyilvánvalóan eltérő szempontok szerint, különböző megközelítéseket alkalmazva tesznek kísérletet arra, hogy e rendkívül összetett vizsgálati tárgy elemzése

során ténylegesen is hasznosítható eredményre jussanak. Az alkotmányjog számára pl. alapvető kérdés, hogy mennyiben lehetséges az alkotmányozás során olyan fogalmi tisztázást elvégezni, amelyek egyrészt összhangban állnak az alkotmányozó politikai erők tartalmi törekvéseivel, másrésztől viszont megfelelnek a jogdogmatika alapvető követelményeinek is. Alkotmányjogi szempontból ugyanis az egyik legfontosabb kérdés, hogy az alap-törvény szabályozási tartalmával szemben támasztott követelmények milyen formában és módon normatívizálhatók.

A szerző - elméletörténeti vázlatát adva az alkotmányos rend történetiségének - rámutat az *alkotmányos rend organikus fejlesztésének követelményére* és az alkotmányozás fölülről vezérelt folyamatának meghaladására, valamint a társadalmi egyetértés szükségességére. Ennek tükrében megállapítja, hogy Magyarországon a rendszerváltáskor az „alkudozó elitek koncepciótlansága és az új elit követett el mulasztást az alkotmányozás széles körű folytatása terén” (22.o.), aminek következtében a magyar alkotmány mögött nincs társadalmi konszenzus. E megállapítás azonban részben vitatható. Az állítás annyiban igazolhatóan tűnik, hogy a rendszerváltáskor valóban nem voltak olyan részletesen kidolgozott és szakmailag megalapozott koncepciók, amelyek az új alkotmány kapcsán a társadalmi konszenzus kialakításának alapját képezhették volna, de a sajátos történelmi körülmények között az ilyen jellegű alkotmányozásnak nem is voltak meg a feltételei. Szerzőnek azonban abban feltétlenül igaza van, hogy az új, megalkotandó magyar alkotmány csak a társadalmi szerződészerű alkotmányozás útján, a társadalmi egyetértés (kon-

* Samu Mihály: Alkotmányozás, alkotmány, alkotmányosság. Korona Kiadó, Budapest, 1997

szenzus) alapján lehetséges, enélkül ugyanis nem lesz képes alaptörvényi funkcióit betölteni.

2. *Az alkotmányozásról szóló második fejezetben* Samu professzor megállapítja, hogy az alkotmányozás hatalmi tevékenység, vagyis „az alkotmányokat ideológiai beállítottság és politikai érdekek alapján létesítik.” (25. o.) Világosan elkülöníti a diktatúrákban és a demokráciákban megvalósuló alkotmányozás fő sajátosságait, bár e megkülönböztetés viszonylagossá válhat az alkotmányfogalom szempontjából: ettől függ ugyanis, hogy beszélhetünk-e egyáltalán alkotmányozásról a diktatúrákban. Ha premisszáként fogadjuk el, hogy az alkotmánynak a hatalmi viszonyokra vonatkozóan valójában normatívnak - azaz előírónak - kell lennie és az adott politikai berendezkedésben meghatározott funkciókat kell betöltenie, akkor a diktatúráknak valójában nincs alkotmányuk, és ezért alkotmányozásról sem lehet szó: az ilyen „alkotmány” ugyanis nem más, mint az a fügefalevél, amellyel a diktatúrák éppen hatalmi szemérmertlenségüket igyekeznek eltakarni. Az alkotmány eszközjellege abban is megmutatkozik, hogy csak akkor képes normatív funkciókat betölteni, ha van hatékony alkotmányvédelem. E vitát implikáló közbevetés ellenére igaz az alkotmányozás korhoz kötöttsége, a hatalom általi determináltsága. Ezért Samu professzor a mai alkotmányozással kapcsolatosan jogosan hangsúlyozza, hogy a plurális demokráciák fejlődése „kiváltja az alkotmányozás politikai és ideológiai kötöttségeinek meghaladását s a szakmai tudás és értékek előtérbe kerülését és intézményesülését a közéleti értékek alapján - az organikus fejlődésre tekintettel.” (28. o.)

Az alkotmányozás államcentrikus jellegének problémáját vizsgálva megállapítja, hogy „az alkotmányozás eddigi történelmi fejlődésében az állami szervek döntő szerepet játszottak.” (29. o.) A klasszikus alkotmányozás a rendi államot megszületésekor keletkezett, és az etatisztikus

alkotmányozás sajátossága abból a tényből következett, hogy ebben az időszakban az állam volt a döntő tényező: az államcentrikus alkotmányozás szükségessége az államhatalom rendezésének követelményéből fakadt. A polgári társadalmak demokratikus fejlődése azonban maga után vonta a polgári és a politikai társadalom elválását, s az állam döntő szerepének háttérbe szorulását, aminek következtében az államcentrikus alkotmányozás elvesztette létalapját. Megjegyzendő viszont, hogy e történelmi folyamatban nem csak a polgári és politikai társadalom elválása, hanem összekapcsolódásuk új minősége is tetten érhető, ami egyúttal azt is jelenti, hogy a mai alkotmányoknak továbbra is egyik fontos szabályozási területe marad az állami szervek felépítésének és működésének normatív meghatározása.

Szerző külön alfejezetet szentel az *alkotmányozás társadalomelméleti alapjainak*, mivel „a demokratikus alkotmányozás alapvető hivatása a közélet kereteinek megállapítása és rendezése: ki kell fejeznie a társadalom sajátos belső strukturális fölépítésének és működésének sajátosságait, vagyis a társadalmi rendet kell meghatároznia.” (34. o.) Megállapítja azt is, hogy a modern demokratikus társadalmak szféráinak koordinálója - az alkotmány alapján - a közéleti-hatalmi irányítás, mivel ez szabályozza és koordinálja a politika, a gazdaság, a szociális szféra és kultúra viszonyát. Helyesen mutat rá szerző arra, hogy e társadalmi belső tagozódás alkotmányi kifejezése döntően arra irányul, hogy e szférák öntörvényű működése és kölcsönös mellérendeltségi kapcsolata megvalósuljon. Talán közbevethető azonban, hogy az alkotmánytól csak anynyi várható el ezeknek az alrendszernek a szabályozása során, amennyi a jogi szabályozástól általában elvárható: az elválasztásuk és határait kijelölése csak relatív lehet, mivel elkülönülésük és önállóságuk - alkotmányjogi szempontból - viszonylagos, jóllehet „a különböző szférák és alrendszerök önállósága alkotmányos védelmet követel meg”. (40. o.)

3. *„Az alkotmányozó hatalom és a hatalommegosztás”* címet viselő következő fő fejezetben elsőként az alkotmányozó hatalom fogalmi körülrajzolását végzi el Samu Mihály. Megállapítja, hogy az alkotmányozás lényegében hatalmi-közéleti tevékenység, amely a történelmi körülményekhez igazodva létesíti-módosítja az alkotmányos rendet. Az alkotmányozás történelmi fejlődési folyamatát vázolja arra a következtetésre jut, hogy a plurális társadalmi berendezkedésben az alkotmányozó hatalom a korábbiakhoz képest „maga is kiszélesedik és kibővíti, mivel az alkotmányozás súlypontja is a civil társadalomra helyeződik át.” (47. o.) Éppen ezért az alkotmányozó hatalmat nem sajátíthatják ki a politikai pártok, a *civiltársadalom szerveinek alkotmányozásban való részvétele* elemi szükséglet. Ennek megvalósulása érdekében biztosítani kell a néprészvételt mind az alkotmány népszavazással való elfogadásában, mind az új alkotmánykonceptió kidolgozásában. E kívánalommal kapcsolatosan megjegyzendő azonban - bár nem tagadva e megállapítás hasznosságát -, hogy a plurális demokráciában zajló alkotmányozás jelentőségét a különböző érdektörékeknek és csoportoknak az alkotmány tartalmának alakulására gyakorolt hatása adja. Mivel ez az alkotmányozás során meglehetősen bonyolult és többszörös áttételen keresztül zajló folyamat, nem elegendő pusztán a „néprészvétel” hangoztatása, ennek érdemi és hatékony mechanizmusát is ki kell dolgozni.

Az alkotmányozás és a hatalommegosztás összefüggéseit boncolgatva Samu Mihály rámutat arra, hogy a modern társadalmak hatalmi rendszerei már nem azonosak az állammal, vagyis nem az állami szervek közötti hatalommegosztásról van csupán szó, hanem a hatalmi rendszer belső tagoltságáról és ennek alkotmányi rögzítéséről. A hatalommegosztás történelmi fejlődését végigkísérve lényegre törően elemzi az egyes hatalmi ágak kialakulását és funkcióváltozásait. A mai hatalommegosztás jellemzőjeként kiemeli azt a *hatalmi pluralizmust*,

amely a hatalmi tényezők többféleségét és ezek egyensúlyát eredményezte. Nagyon fontos megállapítás-ként értékelhető azonban annak rögzítése, hogy „a megváltozott körülmények között sem ejthető el az államhatalmi ágak egymást ellenőrző, korlátozó és egyensúlyt biztosító követelménye, mert ez a hatalomkoncentrációhoz s az egyéb politikai-hatalmi tényezők állam alá rendeléséhez vezet (vagyis a diktatúra veszélyét jelenti).” (56. o.)

Az alkotmányos irányításról szóló alfejezetben szerző konstatálja, hogy az alkotmányozás alapvető rendelkezéseként állapítható meg az adott társadalom közéletének elrendezése, a közéleti tevékenység tartalmának és kereteinek meghatározása, és ezáltal a társadalom irányítását is a hatalmi tevékenység az alkotmányozás által rendezi el. A modern társadalmak irányítási rendjének legfontosabb sajátosságaként a jognak azt a szerepét emeli ki, amely az *önkényt és az erőszakot korlátozza*: a demokratikus társadalom irányítása ezért az alkotmányon alapul, aminek tehát az egész társadalom fennmaradását és zavartalan működését kell biztosítania. A *hatalomkoncentráció elkerülése* érdekében az alkotmány biztosítja a döntési hatáskörök és szintek elrendezését, a tagolt irányítás rendjét, továbbá rögzíti a szubszidiaritás elvét. Összefoglalásként megállapítást nyert, hogy az alkotmány tartalmi követelményeket valósít meg, elősegíti a hatalom humanizálását, azaz „az alkotmány alapvető tartalma a szabadság érvényesülése.” (63. o.)

4. A demokratikus alkotmány - mint a szabadság rendje és társadalmi alapszintjéről - jellegzetességeit tárgyaló negyedik fejezetben a plurális demokráciák szabadságrendje kerül meghatározásra, mégpedig mint az alkotmánynak való engedelmesség, a hatalmi tevékenységek önkorlátozása és ennek alkotmányban való intézményesítése, továbbá az autonómiák szabadsága, „amelyek a társadalom alapszintjétől a legfelső szintig (a csúcsokig) jelen vannak, kapcsolódnak egymáshoz és együttműködnek.” (69. o.) Szerző a közösségi

autonómiák érvényesülését az önkormányzatok kiépítésében és önálló (önirányítást és önszabályozást tartalmazó) működésükben látja. Az *alkotmány társadalmi alapszintjéről* felfogását önálló alfejezetben fejti ki. Véleménye szerint az alkotmány normatív jellege legfőképpen abban konkretizálódik, hogy a társadalom különböző szféráiban az emberi-közösségi tevékenységeket általánosságban, közvetetten és közvetlenül rendezi: több szintre és szférára vonatkozóan érvényes, kötelező, követhető előírásokat rögzít, jogosultságokat és kötelezettségeket határoz meg. Bár jogelméleti és alkotmánytani szempontból elfogadhatónak és kellően megalapozottnak tűnik az alkotmány olyan társadalmi alapszintjéről felfogása, amely nem csupán jogszabály, közbevethető azonban, hogy az alaptörvény jogi jellege e fejtegetés során háttérbe szorult. Jóllehet Samu Mihály hangsúlyozza, hogy az alkotmány nem csupán jogszabály, de ez nem jelenti azt, hogy ne lennének jelentős jogi vonatkozásai, alkotmányjogi nézőpontból a hangsúly elsődlegesen az alaptörvény jogi jellegén van: enélkül nehezen lenne érthető az alkotmányi rendelkezések jogi kikényszeríthetőségének, az alkotmányvédelmet ellátó szervek jogi relevanciájú döntéseinek érvényesíthetősége. (Ez még azoknak a sokak által kétségbe vont alapvető jogoknak az esetében is így van, amelyek alkotmányi szabályozása rendkívül tömör és elvont. E rendelkezések jogként való felfogását éppen az alkotmányos gyakorlat, az alkotmányértelmezés során történő kibontás és konkretizálás teszi lehetővé.) Inkább a jogi jelleg hangsúlyozása mellett szól az a kijelentés is, mely szerint a demokratikus alkotmány lényeges követelménye előírásainak és alapelveinek világos megfogalmazása, és következetes érvényesülésének megalapozása.

5. A következő fejezetben Samu Mihály a *demokratikus alkotmány és az emberi jogok* kapcsolatát vizsgálja. Rámutat arra, hogy „az emberi jogok a történelem szerves fejlődéséből, a társadalom objektív helyzetéből,

adottságaiból és szükségleteiből fakadnak, s demokratikus hatalmi rendszerben bontakoznak ki és érvényesülnek, jogi rögzítésben (jogvédelemben), alkotmányos garanciákban is realizálódnak.” (92-93. o.) Megjegyzendő viszont, hogy az alapvető jogok szubjektív és objektív jogként valójában csak akkor foghatók fel, ha a jogszabályi jellemzőkkel rendelkező alkotmány - akár közvetlenül tartalmazva, akár nemzetközi dokumentumokra utalva - ekként határozza meg őket. Éppen az alkotmányi rögzítés következtében „pozitívalódnak” ezek a természetjogias indíttatású, alapvetően morális értékeket, erkölcsi maximákat megfogalmazó rendelkezések. Igaz, hogy az emberi jogok a kultúra vívmányai, az emberek értékteremtő tevékenységének eredményei, de alkotmányi rögzítésük „eljogiasítja”, joggá teszi őket, és ezáltal - egyúttal - kikényszeríthetőségüket is garantálja. E fejezetben a szerző rövid összefoglalását adja az alapvető jogok katalógusának, a kisebbségi jogoknak, valamint a közügyekben való részvétel alkotmányos jogát taglalja.

6. „Az alkotmányos önkormányzati rendszer és a második kamara” címet viselő részben elsőként az önkormányzatok és az alkotmány leglényegesebb összefüggéseinek elemzésére kerül sor. Ennek az alfejezetnek kiemelkedő értéke, hogy szerző - a hatályos alkotmányi rendelkezésekhez képest - jóval átfogóbban és mélyebb összefüggéseket feltárva vizsgálja az önkormányzatiság különböző társadalmi szférákban és tevékenységi fajtákban való realizálódását. Egyértelművé teszi, hogy a társadalmi egység biztosítása végett az önkormányzatok kötöttsége az alkotmánynak való alárendeltséget jelent, de a különböző önkormányzatok között nincs függőségi viszony. Az egyik legfontosabb problémát az önkormányzatok önállóságának, függetlenségének biztosításában jelöli meg. Az e kérdéssel foglalkozó alfejezetben konkrét javaslatokat fogalmaz meg az önállóság garanciáját jelentő tulajdonosi jogosultságokra, a tevékenység bírói

ellenőrzésére és jogvédelmére, a helyi népszavazásra és népi jogalkotásra stb. vonatkozóan.

A második kamara kérdésében Samu professzor rövid, de lényegretörő és megalapozott koncepciót fogalmaz meg, amellyel kapcsolatosan természetesen lehetséges ellenvéleményt kifejezésre juttatni, de az általa felsorolt érvek és indokok semmiképpen sem kerülhetők meg. Az unitárius államokban a második kamara szükségességét abban jelöli meg, hogy „a plurális demokráciákban a többféle hatalomszerveződés, autonóm hatalmi intézmény, többféle érdekképviseleti szerv és mozgalom, sokféle önkormányzat és egyesület, kamara vagy köztisztviselői képviselet válik szükségessé a politikai (párt-) képviselet mellett.” (122.) Bár a második kamarával kapcsolatosan nem kerül kifejtésre a valós képviselet funkcionálásához nélkülözhetetlen politizációs mechanizmus működése, amely a modern, plurális társadalom döntéshozatali rendszerében - az érdekagregáció és - integráció szempontjából - mellőzhetetlen, a második kamara lehetséges tevékenységéről mondottak átgondolt, markáns elképzelést sejtetnek.

7. Az utolsó, az alkotmányosság és népszuverenitás című fejezet elején szerző egyrészt összefoglalja az alkotmányosság történeti jelentésváltozásait, majd röviden utal a népszuverenitás - mint a nép önrendelkezési joga - intézményi megvalósulási formáira: a népi alkotmányozásra, a népszavazásra és a népképviseletre, a többségi elv érvényesülésére és a kisebbség védelmére. Ez utóbbi kapcsán külön is hangsúlyozza, hogy a népszuverenitás „nem egyszerűen a többségé, hanem olyan hatalom,

mely tiszteletben tartja a kisebbséget megillető jogokat.” (142.) A többség zsarnokságát - a kisebbség kiszolgáltatottságát - a népszuverenitás legjelentékenyebb akadályának minősíti.

A kötet két, talán leginkább vitára készítő témaköre a közvetlen és képviseleti demokrácia viszonyának taglalása, valamint a választott képviselők visszahívhatóságának hangsúlyozása. Samu Mihály egyrészt a közvetlen hatalomgyakorlás elvi elsődlegessége mellett érvel, másrészt szükségesnek tartja, hogy a választott képviselők visszahívhatósága - mint ellenőrzésük hatékony eszköze - megvalósuljon. E markáns koncepcióval kapcsolatosan talán két rövid megjegyzés még e recenzió keretében is megengedhető: az egyik a képviseleti és közvetlen hatalomgyakorlás viszonyának kérdését érintően az lenne, hogy a közvetlen hatalomgyakorlás abszolút elsőbbsége elvileg csak az alkotmányozás során valósulhat meg. Minden más esetben a képviseleti és a közvetlen hatalomgyakorlás viszonya, illetve sorrendje az alkotmány által megállapítottak szerint kell hogy alakuljon. Ennek hiányában ugyanis a közvetlen hatalomgyakorlásra való hivatkozás könnyen magának az alkotmányos berendezkedésnek a megkérdőjelezéséhez és permanens alkotmányozáshoz vezethet, ami viszont az alaptörvény stabilitást és rendezettséget biztosító funkciójának feladását eredményezné. A másik megjegyzés a visszahívással összefüggésben arra vonatkozna, hogy ez az intézmény valójában nem értelmezhető a képviselet jellegének, a mandátum tartalmának meghatározása nélkül. Nem elképzelhetetlen olyan jogi szabályozás, amely - akár a szerző által javasolt formában - le-

hetővé teszi a képviselők visszahívását, mindazonáltal mielőtt erre sor kerülne, tisztázni szükséges a parlamenti képviselet jellegét, a képviseltek körét, a képviselet tárgyát, tartalmát és irányultságát, majd ezek ismeretében indokolt dönteni arról, hogy a képviselők tevékenységének szankcionálására milyen formában és módon kerüljön sor.

8. A kötet utolsó részében szerző legfontosabb megállapításainak téziszszerű összefoglalását adja, míg a függelékben két olyan korábbi írást publikálja újra, amelyek közül az egyik az új alkotmány szabályozási elveivel kapcsolatos kritikai megjegyzéseket, javaslatokat és kérdéseket tartalmazza, a másik pedig az alkotmány népszavazással eldöntendő részletkérdéseit sorolja föl.

A vonatkozó gazdag szakirodalmat feldolgozó, tudományos igényű, de közérthető nyelven megfogalmazott munka, amely aktuális problémafelvetéseket és lehetséges válaszokat egyaránt tartalmaz, nem csak az alkotmányozásról folyó viták során hasznosítható, hanem segít mindazok számára, akik e meglehetősen elvont kérdésekről - a mélyebb összefüggéseket is megértve - szeretnének többet tudni, és nem pusztán politikai-ideológiai érvkésztetüket akarják bővíteni. Ez még akkor is igaz, ha a szerző elkötelezett híve a közvetlen demokráciának, a második kamara kialakításának és a civil társadalom alkotmányozási folyamatban való részvételének. E felvetésekkel természetesen lehet egyet nem érteni, de az ellenvélemények megfogalmazását csak olyan színvonalas megalapozottsággal és érveléssel érdemes megtenni, mint ahogy saját álláspontját Samu Mihály kötetében alátámasztotta.

JOGIRODALOM–JOGÉLET

HAMZA GÁBOR

egyetemi tanár,

Eötvös Loránd Tudományegyetem
(Budapest)

Az ókori Róma gazdaságtörténete*

Az olasz római jogászok doyenje az *antik Róma gazdaságtörténetek* megírására vállalkozott munkájában. Francesco De Martino, aki korábban többkötetes monumentális művében a római közjogot dolgozta fel, a gazdasági alapok sajátosságait elemzi ebben a könyvében. De Martino munkájában *elveti* egyrészt a főleg Rostovtzeff nevéhez fűződő *modernizáló szemléletet*, mely szerint az antik Rómára „kapitalista” termelési mód lett volna jellemző, másrészt *nem ért egyet a Max Weber-féle koncepcióval*, amelynek lényegét a gazdaság önálló szféra jellegének tagadása képezi.

1. Az *archaikus korszak* gazdaságának jellemzőit vizsgálva a szerző rámutat arra, hogy a római gazdaság története nem jelent folyamatos fejlődési folyamatot. Az etruszk királyság gazdaságát vizsgálva a szerző igazolva látja G. Pasquali tézisének, melynek alapján Rómát a Tarquiniusok korában a gazdasági fellendülés jellemzi. Róma intenzív kereskedelmi kapcsolatban áll *Magna Graecia*-val és *Campania*-val és összességében véve *jelentős gazdasági hatalmat képvisel* a Mediterráneumban. Anélkül, hogy De Martino Schwegler feltételezését felelevenítene, mely szerint a patriciusok Rómában már kezdettől fogva érdekeltek lettek volna a tengeri kereskedelemben, plauzibilisnek tartja, hogy *Róma már az etruszk királyok korában kapcsolatba kerül a tengeri ke-*

reskedelemmel. Ennek közvetett bizonyítéka a Karthagóval kötött első kereskedelmi egyezmény. Róma gazdasági és politikai súlyának növekedésére utal az a körülmény, hogy a monarchia megszűnésekor lakosságának száma mintegy félszázezerre, területe pedig csaknem ezer négyzetkilométerre nő. Ez azt jelenti, hogy Róma súlya jelentősen meghaladja a Földközi tenger medencéjének térségében elhelyezkedő görög poliszokét. A köztársaság korának első száz évében *Rómában komoly gazdasági válság jelei mutatkoznak*. A Kr. e. IV. században azonban – a számos reform eredményeként – a válságjelek eltűnnek és a gazdasági élet stabilizálódik. A gazdasági élet stabilizálódásának jele az *aes signatum* /vert pénz/ megjelenése, melynek első formáját – Plinius /Nat. hist. XXXIII.3. 13/. 43; XVIII.3.12./ szerint – a *nota pecuniam*-mal ellátott pénzdarab jelenti.

2. Rómában a *legnagyobb jelentőségű változások* abban a periódusban következnek be, melyre *Itália meghódítása és a pun háborúk* esnek. Ebben az időben válik Róma *rabszolgatartó hatalommá*. A szerző szerint Rómában eredetileg nem volt ismeretes a rabszolgaság fogalma illetve intézménye. De Martino azon a véleményen van, hogy a rabszolgaság intézménye a Kr. e. IV. század derekán terjed el Rómában, minek bizonyítéka a második, Karthagóval kötött szerződésnek a rabszolgakereskedelmet korlátok közé szorító klauzulája. A rabszolgaság etruszk eredetének kérdésében a szerző állásfoglalása negatív. De Martino a rabszolgák rétegét osztálynak tekinti és erős kritikával illeti azokat, a főleg Lukács György egyik megjegyzésére építő elméleteket /pl. *Vegetti* teóriáját/, melyek ezt a réteget nem tekintik osztálynak. Az osztály-

tudat hiányából önmagában véve még nem lehet arra a következtetésre jutni, hogy a rabszolgák nem alkotnak önálló osztályt. Cinna-nak a rabszolgákhoz intézett felhívásában a szerző az osztálytudat kialakulásának csíráját véli felfedezni. Ez a nézet azonban véleményünk szerint erősen túlzott.

A római kereskedelmet áttekintő fejezetben De Martino megállapítja, hogy a *tengeri kereskedelem kezdetei a Kr. e. IV. század derekára esnek*. A kereskedelmi kapcsolatok megélénkülése vezet a *praetor peregrinusi magisztratura* megjelenéséhez. Erős kritikával illeti Tenney Frank nézetét, mely szerint Róma eleve nem fordított különösebb figyelmet a kereskedelmi tevékenységre. A Kr. e. 218-ból származó *lex Claudia*-val kapcsolatosan a szerző azon a véleményen van, hogy annak célja az arisztokráciának a tengeri kereskedelem kockázattal járó vállalkozásaitól való visszatartása. Semmi esetre sem szabad azonban ezt a plebiscitumot úgy értékelni, mintha az a tengeri kereskedelem valamiféle korlátozására irányult volna. A *lex Claudia* elfogadásának indoka kizárólagosan politikai okokkal motívált. Rómának a tengeri kereskedelem iránti érdeklődésére utalnak egyes jogintézmények *lpecunia traiecticia* vagy *fenus nauticum* (tengeri kölcsön) és a *lex Rhodia de iactu mercium*/. Ezek az intézmények már a köztársaság utolsó századában ismeretesek, amit bizonyít az, hogy Servius Sulpicius Rufus is foglalkozik velük. Röviden elemzi De Martino az *actio exercitoria* és az *actio institoria* kapcsolatát is. Nézete szerint, ami szerintünk is plauzibilis, a korábbi eredetű az *actio exercitoria*. Az *actio institoria* az előbbi kereset egyfajta „utánképzésének” tekinthető. Ezek a keresetek azt bizonyítják, hogy a kereskedelem, a kereskedelmi kapcsolatok szervezé-

* Francesco De Martino: *Wirtschaftsgeschichte des alten Rom*. Verlag C. H. Beck. München, 1991. 766

se, lebonyolítása átlépi a családi kereteket és extraneusok bevonásával intézményesülnek. De Martino utal az *Alfenus Varus*-nál szereplő *actio oneris aversi*-re, amely a csalárdul eljáró hajós *Inautal* ellen indítható. A *kereskedelmi forgalom jogi szankciókkal való körülbástyázása* folyamatának befejeződése a *köztársaság utolsó századára tehető*. A *negotia tores* és a *mercatores* etnikai hovatartozásával kapcsolatosan a szerző azon a nézeten van, hogy azoknak igen tekintélyes hányada római. Nem tartja ilyen módon elfogadhatónak *Hatzfeld* tézisét, mely ennek ellenkezőjét állítja és a görög elem túlsúlya mellett foglal állást. A római kereskedők az *Imperium* keleti felében lényegében Augustus korától kezdve alkotnak ún. *conventus civium Romanorum*-ot, amely számos kiváltsággal felruházott személyegyesülés. A római hitelviszonyokat vizsgálva a szerző megállapítja, hogy anakronisztikus Rómában modern értelemben vett bankokról beszélni. A *bankügyletek* a mezőgazdasági termeléssel és a kereskedelemmel állnak Rómában kapcsolatban. Az ipari szféra a bankügyletek vonatkozásában nem jön figyelembe. Az iparral foglalkozó részben De Martino utal arra, hogy a *bérlet egységes módon való szabályozása* még jelenti azt, hogy a jogtudósok ne tettek volna különbséget a vállalkozói szerződés egyes formái között /ld.: D.19.2.31.-*Alfenus*/. A római gazdaságot a köztársaság korában általában elemző fejezetben a szerző *Szicília* kiemelkedő jelentőségére mutat rá, amely első sorban Róma gabonaellátásában jelentkezik.

3. Különös figyelmet érdemelnek szerzőnek azok a fejtegetései, amelyek *Róma és a hellén világ kapcsolatát* elemző fejezetben találhatók. A hellenisztikus Keletre a római hódítást megelőzően az igen széleskörű

állami beavatkozás, a gazdasági élet területén, jellemző. Ezzel az átfogó állami beavatkozással egyedül a görög poliszokban nem lehet találkozni. Nagy Sándor impériumában megteremtődnek egy hatalmas területre kiterjedő egységes piac politikai feltételei. A hellenisztikus világ politikai egysége azonban Nagy Sándor halálát követően felbomlik, ami azt jelenti, hogy megszűnik a csiráiban megjelenő egységes piac legfontosabb feltétele. Ehhez járul még az a körülmény, hogy az egyes hellenisztikus monarchiák is mindjobban meggyengülnek gazdaságilag. Róma megjelenése a Mediterráneum keleti medencéjében a dezintegrációs folyamatot csak meggyorsítja.

4. A császárkori Róma gazdasági életét vizsgálva De Martino a prekonceptión alapuló elméleteket bírálja. Így például *Rostovtzeff* teóriájával kapcsolatosan utal arra, hogy az valójában a *városi civilizáció erős felértékelésén* alapul és ezért a valósággal inadekvát. A liberális történelemszemlélettől távolabb áll *Tenney Frank* elmélete, amely Róma fénykorának nem az Antoninusok korát tekinti. A *mezőgazdaság* helyzetét vizsgálva De Martino az ún. *lex Manciana* nagy jelentőségére utal, amely valószínűleg nem csupán egy, a bérlettel kapcsolatos *lex locationis*. A *széleskörű kereskedelmi kapcsolatokra* a principátus korában id. *Plinius* és *Strabon* alapján lehet következtetni. Erre vezethető vissza a *naviculariusok* nagy súlya. Ezért lehetséges a hajó „örök időre szóló” *in perpetuum* történő bérbeadása /D.14.1.1.15.-*Ulpianus*/ is. A Kr. u. IV. század gazdasági viszonyait jellemzve De Martino elveti azt a feltételezést, mely szerint az *Imperium* mind nagyobb mértékben a *naturális gazdálkodás* rendjére tér át. Rámutat ugyanis arra, hogy éppen ez az a század, amelyben a *pénz-*

gazdálkodás ismét nagyobb erőre kap, aminek alapját nem utolsósorban a *monetáris reform* képezi. Utal arra, hogy a dominátus korában általában nem lehet valamiféle permanens gazdasági hanyatlásról beszélni. Az ismeretlen szerzőtől származó azonban teljes terjedelemben fennmaradt, *Expositio totius mundi* tanúsága szerint a IV. század derekán Itáliában a mezőgazdaság igen kedvezően alakul. A *colonatus* intézményével foglalkozva De Martino megállapítja, hogy az elsőként *Constantinus* híres, 332-ből származó constitutiójában /C.Th.17.1./ nyer említést. Áttekintve a *colonatus* eredetére és mibenlétére vonatkozó elméleteket arra a következtetésre jut, hogy nem lehet ennek az intézménynek valamiféle „forradalmi” funkciót tulajdonítani. A személyegyesüléseket vizsgálva a szerző megállapítja, hogy azok gyökerei – abban a formában, hogy az állam polgáraitól nem csupán pénzszolgáltatást, hanem személyes természetű szolgáltatást is követelhet – a hellenisztikus monarchiákra nyúlnak vissza. Az *Imperium* és a római világ kapcsolatával foglalkozó fejezetben a szerző az *egyes provinciákban uralkodó földtulajdoni- és adózási viszonyok* főbb jellemzőit tekinti át, s ezen belül *foglalkozik Pannoniával is*. Az utolsó fejezetben De Martino *összegzést ad a római gazdaság jellemzőiről is*. Megállapítja, hogy az antik római gazdasági élet semmiképpen sem tekinthető nem változó, stabil rendszernek. A differenciáltan strukturált rabszolgaság léte a legfontosabb vonása Róma gazdaságának fennállásának egész ideje során.

Francesco De Martino eredeti, újszerű gondolatokban bővelkedő, a hatalmas irodalmat értékelően feldolgozó munkája nélkülözhetetlen kézikönyv a római jog és a gazdaságtörténet kutatói számára.

Summary

Lajos Vékás: The Centenary of Grosschmid's Work Titled „Chapters from our Law of Obligations”

The great work (magnum opus) of the Hungarian private law science Grosschmid's Chapters from our Law of Obligations was published 100 year ago. The study praises the importance of this monumental work and seizes the festive opportunity to deal with some problem of transfer of property.

József Hargitai: The History of the Consul's Institution and of the Law of Consular Contacts

The author gives a review on the history of the consul's institution and of the law of consular contacts. He gives a detailed description on relations of international private law, commercial connections and the medieval consular activity and the influence of mercantilism on the consular institution. After showing the history of the Vienna Convention which codified the law of consular contacts, the author is dealing with the history of the Hungarian consular institution.

Ákos Farkas: Cooperation in the Field of Criminal Law in the European Union

The study is dealing with two topics. First, how did the decisions of the European Court of Justice have an influence upon the criminal law of the member states during the past decades. What kind of barriers were erected before the authorities of the member states concerning the following topics: felony making, responsibility in criminal law, punishment, criminal procedure. The second part of the study is dealing with the framework of co-operation in the field of criminal law, namely, the features of the conventions were created in the past few years, the institutions for the protection of the financial interests of the European Union. The final statement of the study is that the influence of the European Union upon the member states is getting stronger.

Zusammenfassung

Lajos Vékás: Das Zentenarium des Werkes „Abschnitte aus dem Bereich unseres Obligationsrechts” von Grosschmid

Das Zentenarium des grosschmid'schen Werkes: Fejezetek kötelmi jogunk köréből (Kapitel aus dem ungarischen Schuldrecht). Vor 100 Jahren ist das magnum opus der ungarischen Privatrechtswissenschaft, Grosschmid's grosse Buch: Fejezetek kötelmi jogunk köréből (Kapitel aus dem ungarischen Schuldrecht) erschienen. Der Aufsatz würdigt die aktuelle Bedeutung dieses Monumentalwerkes und nutzt den feierlichen Anlaß dazu sich mit einigen Problemen der Eigentumsübertragung auseinanderzusetzen.

József Hargitai: Die Einrichtung des Konsulats und die Geschichte des Rechts von Konsulatsbeziehungen

Der Verfasser gibt einen kurzen Überblick über das Recht der konsularischen Beziehungen, sowie über die Geschichte der Institution des Konsuls. Er analysiert detailliert die Zusammenhänge zwischen der konsularischen Tätigkeit im Mittelalter, den Handelsbeziehungen und dem internationalen Privatrecht, sowie die Auswirkungen des Merkantilismus auf die Institution des Konsuls. Nach einer Abhandlung über die Entstehungsgeschichte des Wiener Abkommens, welches das Recht der Konsularbeziehungen kodifiziert, befasst sich der Autor kurz mit der Geschichte der Institution des Konsuls in Ungarn.

Ákos Farkas: Die Eigentümlichkeiten der strafrechtlichen Kooperation in der Europäischen Union

Die Abhandlung untersucht zwei Problembereiche. Der erste betrifft die Frage, wie der Europäische Gerichtshof mit seinen Entscheidungen auf die Strafrechte der Mitgliedsstaaten in den vergangenen Jahrzehnten einwirkte. In diesem Teil erörtert die Abhandlung die Schranken, die die Rechtsprechung des Europäischen Gerichtshofes im Zusammenhang mit der Erklärung zur Straftat, der strafrechtlichen Verantwortung, der Bestrafung, beziehungsweise dem strafrechtlichen Verfahren den Behörden der Mitgliedsländer gesetzt hat. In dem zweiten Teil des Werkes behandelt der Verfasser die Rahmen der strafrechtlichen Kooperation, von näher die Eigenheiten der in dem letzten Jahrzehnt erschaffenen Konventionen, sowie die Einrichtungen des Schutzes der finanziellen Interessen der Europäischen Union. Die Schlussfolgerung der Abhandlung lautet, dass sich die Einwirkung der Europäischen Union auf die Mitgliedsstaaten auch im Bereiche des Strafrechts immer verstärkt.

